

Razgovori o anarhizmu

Razgovori o anarhizmu

Beograd 2008.

Impresum

Publikacija:

Razgovori o anarhizmu

Izdavač:

Grupa za logističku podršku
<http://glp.anarhija.org>

Uredništvo, transkript, prevod, dizajn, prelom i lektura:

Grupa za logističku podršku i prijatelji

Štampa:

Akademija, Beograd, septembar 2008.

Tiraž:

600

GLP se zahvaljuje X-Y Solidarity Fund-u za pomoć povodom objavljivanja ove publikacije.

SOLIDARITY FUND

De Wittenstraat 43-45 | 1052AL Amsterdam
The Netherlands | www.xminy.nl

Sadržaj

- 5 **Uvod**
- 7 **Savremene tendencije u anarhizmu**
Misha Mashina, Dražen Šimleša, Marko Strpić
- 41 **Teškoće artikulacije anarhofeminizma kao pozicije delovanja ili kao teorijsko – političkog pravca**
Sanja Petkovska
- 47 **Feminizam i anarhizam**
Vanda Perović
- 50 **Brisanje konteksta kroz hiperprodukciju**
Vladan Jeremić
- 55 **Our ideas are in everybody's minds**
Sezgin Boynik
- 58 **Stani Pani Kolektiv**
Igor Todorović
- 62 **Monteparadiso**
Edgar Buršić
- 65 **Kritički mediji u Nemačkoj**
Boris Kanzleiter
- 68 **Uvod u anarhizam 19. veka u Rusiji**
Misha Mashina
- 70 **Marksizam i anarhizam: pouke za savremenost**
Akad. prof. dr Dragutin Leković
- 77 **Anarhizam i samoupravljanje**
Sonja Drljević, Dragomir Olujić
- 88 **Strategije političke borbe - nasilje i nenasilje**
Silke Majer-Vit, Dragan Ambrozić
- 100 **Horizontalidad, autonomija i nova subjektivnost u Argentini: šta čini nešto anarhističkim?**
Marina Sitrin
- 103 **Beleške o postanarhizmu**
Süreyyya Evren
- 110 **Postanarhizam u nemačkom govornom prostoru**
Jürgen Mümken
- 117 **Ne ideologija, već sloboda**
Intervju sa aktivistima Pokreta za slobodu – Freedom Fight
pitanja postavljao: Ben Akiba

Uvod

Grupa za logističku podršku (GLP) je neformalna grupa osnovana februara 2006. godine kao volonterska inicijativa nastala iz potrebe i želje da donese i kritički razmotri ideje političkog aktivizma i anarhizma, aktivnoj zajednici i širokoj publici.

Početak maja 2006. godine GLP je u Domu omladine Beograda pokrenula seriju otvorenih diskusija i susreta *Razgovori o anarhizmu*, pozivajući ljude iz teorije i prakse da učestvuju u dešavanjima i predstave stavove koje zastupaju. Razgovori su uspostavljeni tako da se publika otvoreno uključivala u svaki događaj. *Razgovori o anarhizmu* su ponekad su trajali 3 sata, a dolazilo je između 100 i 200 ljudi, od kojih se dobar deo aktivno uključivao. Permanentna diskusija pravi podlogu koja sakuplja različite pravce razmišljanja i prakse. Zbog toga GLP ne podržava neku određenu selekciju i pokušava da predstavi celokupnu varijaciju polaznih tačaka učvršćujući interne veze među njima.

U periodu maj 2006.-maj 2007. Grupa za logističku podršku je organizovala 10 dešavanja *Razgovori o anarhizmu* sa lokalnim govornicima i govornicima iz Nemačke, Hrvatske i Turske u Domu omladine Beograda.

Većina diskusija su audio dokumentovane zbog objavljivanja u saradnji sa učesnicima/ama. Celokupan audio, foto i tekstualni materijal može se pronaći na internet sajtu GLP-a: <http://glp.anarhija.org>

Transkripti sledećih razgovora su uključeni u ovaj rider:

8. 5. 2006. Istorijski uvod u anarhizam

Učesnik: Trivo Inđić (istoričar, Beograd)

15. 5. 2006. Savremene tendencije u anarhizmu

Učesnici: Dražen Šimleša (ZMAG, autor knjige „Snaga utopije“, Zagreb), Marko Strpić (Organizator ASK (Anarhistički sajam knjiga) i izdavač edicije „Što čitaš?“, Zagreb), Misha Mashina (Zluradi Paradi kolektiv, Beograd)

1. 6. 2006. Anarhizam-feminizam

Učesnice: Vanda Perović (Ženske studije, Beograd), Sanja Petkovska (Beograd), Milica Gudović (Feministički kolektiv Žene na delu, Beograd)

16. 6. 2006. Anarhosindikalizam

Učesnici: Rudolf Mühland (Freie ArbeiterInnen Union, Düsseldorf), Petar Atanacković (Kružok, Novi Sad), Ratibor Trivunac (ASI, Beograd)

1. 10. 2006. Umetnost i anarhizam

Učesnici/ca: Sezgin Boynik (teoretičar, Istanbul), Tadej Kurepa (Beograd),

Vladan Jeremić (radnik u kulturi, Beograd), Milica Ružičić (umetnica i aktivistkinja, Beograd)

16. 10. 2006. Aktivizam

Učesnici: Edgar Buršić, (Monteparadiso, Pula), Igor Todorović (Stani Pani Kolektiv, Beograd)

15. 11. 2006. Nezavisni mediji i anarhizam

Učesnici/ca: Pop (Kontrapunkt, <http://kontra-punkt.info/>), Boris Kanzleiter (istoričar i nezavisni novinar, Berlin/Beograd), Violeta Anđelković (Beograd Indymedia, Asocijacija za žensku inicijativu AŽIN, Beograd)

7. 12. 2006. Anarhizam i marksizam: istorijske pouke

Učesnici: Dragutin Leković (istoričar, Beograd/Podgorica), Misha Mashina (Zluradi Paradi kolektiv, Beograd)

9. 05. 2007. Strategije političke borbe, nasilje i ne-nasilje

Učesnica/k: Silke Maier Witt (Skoplje/Nemačka) i Dragan Ambrozić

16. 05. 2007. Radničko samoupravljanje u YU i ideje anarhizma

Učesnica/k: Sonja Drljević (Asocijacija za žensku inicijativu AŽIN, Beograd), Dragomir Olujić Oluja (nezavisni novinar)

Rider ciklusa dešavanja *Razgovori o anarhizmu* objavljuje cele transkripte ili delove transkripta održanih diskusija na srpskohrvatskom i engleskom jeziku, koje su učesnici/ce razgovora priredili/le u saradnji sa GLP. Objavljeni su i dodatni tekstovi ili apstrakti izlaganja pozvanih gošći i gostiju. GLP se posebno zahvaljuje Marini Sitrin, Jürgenu Mümkenju, Sureyyya Evrenju, Andreju Grubačiću i kolektivu Freedom Fight na dodatnoj kontribuciji.

GLP, u svojoj inicijalnoj postavi: Miloš Rančić, Vladan Jeremić, Dragan Ambrozić, Milica Ružičić, se zahvaljuje pojedincima i pojedinkama bez kojih ovaj projekat ne bi mogao da postoji. Hvala: Reni Rädle, Tijani Cvijetićanin, Mariju Mariću, Mishi Mashini, Sonji Drljević i svima drugima.

GLP se posebno zahvaljuje Domu omladine Beograda koji je obezbedio uslove za realizaciju razgovora i čiji su deo programa razgovori bili.

GLP se zahvaljuje Asocijaciji za žensku inicijativu AŽIN, i svim onim kolektivima, organizacijama i pojedincima koji su doprineli da rad GLP-a bude istrajan, vidljiv i kontinuiran.

GLP se zahvaljuje Mishi Mashini, Nikoli Mokroviću, Sanji Pajović, Ani Piper i Vladimiru Brašanacu, povodom pomoći u vezi lekture i prevoda.

GLP se zahvaljuje x-y Solidarity Fund-u za finansijsku pomoć povodom objavljivanja ove publikacije.

Savremene tendencije u anarhizmu

Misha Mashina, Dražen Šimleša, Marko Strpić

Sanja Petkovska: ...Misha će nam govoriti o nekim savremenim tendencijama u okviru anarhističkog pokreta; postavice neka pitanja, znači, šta se to dešava u anarhističkom pokretu u odnosu na onaj klasični, s kraja XIX i početka XX veka. Izvoli, Mišo.

Misha Mashina: Hvala, Sanja. Otprilike ono što ću ja pričati biće, u neku ruku, čak i vezano za to što je Sanja nazvana ‘domaćicom’. Takođe, ako igde bude nekih intervencija – slobodno pitajte, ja ću gledati što kraće da pričam. Tu ima više stvari koje mogu da se pomenu. Pretpostavljam, tj. nadam se da će više priče biti kasnije u toku diskusije, ili ako budem prekinut, tako da ću otprilike nabaciti samo neke osnovne ideje, osnovne teze onoga što se zove ‘postanarhizam’ danas, a nakon toga nadam se da će nešto od toga moći i detaljnije da se obrazloži tokom diskusije.

Postanarhizam se, kao termin, pojavio tek 2003. godine – ili 2002. nisam sasvim siguran – a otprilike taj teorijski sled je već u drugoj polovini ‘90-ih godina počeo da se širi, pre svega kao terminologija – dakle, u akademskim krugovima. U tom smislu postanarhizam nije nešto što bi moglo da se vidi u bilo kakvim proglasima, izdanjima, itd. bilo koje konkretne grupe ili organizacije koja sebe naziva anarhističkom, ali smatram da je ono što postanarhizam ima da ponudi mnogo više od kritike tradicionalnog anarhizma i onog što je bio anarhizam kraja XIX i početka XX veka, kada se formulisao kao relevantni odgovor na druge alternative, ili bolje rečeno levičarske alternative kapitalističkim odnosima proizvodnje i državi. Postanarhizam koji se pojavljuje kao nekako artikulsana teorija s kraja ‘90-ih predstavlja sklop, ili neki dijalog, između poststrukturalističke filozofije i tradicionalnog anarhizma. Kao takav, on svakako nije zaokružen, ne nudi odgovore na Velika Pitanja, koja se traže od svake teorije, već samo dovodi u dijalog neke bitne teze poststrukturalističke filozofije, koja može... (iz publike neko pitanje) Da, da, izvolite?

Sanja: Pitanja mogu da se postavljaju sve vreme; dajte mi neki znak i ja ću

prići do vas i možete postaviti vaše pitanje... Trenutak, trenutak.

Ratibor Trivunac: Dobar dan. Mene zanima – poststrukturalistička filozofija, šta to znači, uopšte nemam predstavu? Ako može neko da nam objasni malo detaljnije.

Misha: Odlično pitanje. Poststrukturalizam ima dosta veze sa predstavama, tako da nemati predstavu o poststrukturalizmu vrlo je dobar uvod u to šta je poststrukturalizam. Znači, poststrukturalizam je filozofija koja se pojavila unutar onog što se naziva postmodernom, što je neko stanje savremenog kapitalističkog društva, koje je u pitanje dovelo sve nekada tradicionalne vrednosti, ideje pogresa, izvesnosti, stabilnih identiteta itd. Poststrukturalizam se ne može poistovetiti sa postmodernom. Poststrukturalizam je, otprilike, kritička filozofija koja se razvija unutar postmodernog stanja.

Sanja: Izvini, Mišo, imamo još jedno pitanje.

Misha: Naravno.

Sanja: Svako ko postavi pitanje samo ako može da se predstavi.

Trivunac: Ratibor Trivunac. Zanima me ‘stabilni identiteti’ šta znači.

Misha: Stabilni identiteti su, otprilike, ono za šta onaj koji pita šta su stabilni identiteti pretpostavlja da zna odgovor. Stabilni identitet je ono što se ne dovodi u pitanje. To je pozicija anarhiste koji zna šta je anarhizam, to je pozicija čoveka koji zna šta znači biti Čovek; to je čak pozicija nacionaliste Srbina, recimo, koji zna potpuno šta znači biti Srbin. To su stabilni identiteti koji se ne dovode u pitanje, koji se podrazumevaju, koji se nalaze svuda u medijima, u okruženju, u svakodnevnom govoru. To su stabilni identiteti. Još pitanja, ili da nastavim?

Znači, poststrukturalistička filozofija u dijalogu sa tradicionalnim anarhizmom dovodi u pitanje mnogo pretpostavki, ili mnogo značajnih pretpostavki tradicionalnog anarhizma. Anarhizam ću ovde, taj tradicionalni, predstaviti pre svega kao ideju koja dovodi u pitanje, naravno, savremene proizvodne odnose, ali ne samo savremene već svake proizvodne odnose, ekonomske odnose proizvodnje, zasnovane na eksploataciji i dominaciji. U tom smislu tradicionalni anarhizam se nekako dvoumi – ili ima i jedno i drugo u svojim radovima i praksi – između shvatanja političkog autoriteta i dominacije kao izvora svake druge dominacije i, sa druge strane, ima ideju da je ekonomska eksploatacija, ekonomski odnosi u društvu ili odnosi proizvodnje, zapravo uzrok ili koren razvoja političkih institucija. Ali o tome više kasnije.

Ono što će ovde biti problematizovano i gde će se videti razlika ili nadovezivanje postanarhizma na tradicionalni anarhizam, je pitanje odnosa individue i društva, pitanje objašnjenja same individue, zatim odnosi individue i moći, i neka vrsta formulacije odnosa individue i revolta, tj. svakog revolucionarnog odgovora na aktuelno stanje. To su neki momenti tradicionalnog anarhizma koje ću pokušati da predstavim kroz postanarhističku vizuru.

Što se tiče shvatanja individue i društva, stalno se govori da anarhizam pretpostavlja da je ljudska individua u suštini dobra, po prirodi dobra, itd. i da jednostavno – kad nekih uslova ne bi bilo – mi bismo mogli da živimo ovako ili onako, solidarno i slično. U svakom slučaju, tradicionalni anarhizam – gde pre svega mislim na Bakunjinu i Kropotkinu – nema tu ideju da je ljudska priroda dobra. U svakom slučaju, nema ideju da je ljudska priroda nešto sadržinski određeno. Znači ne radi se o tome da smo mi po prirodi dobri, a da nas neka insitucija sputava.

Međutim, ono što tradicionalni anarhizam ima zajedničko sa drugim tradicionalnim političkim filozofijama je to pitanje pokušaja konstruisanja, odnosno objašnjavanja totaliteta društva. Na osnovu čega mi uopšte i živimo u društvu? Sve liberalne i mnoge od konzervativnih teorija pretpostavljaju da postoje razne, i fizički i mentalno, odvojene individue koje stupaju u neku vrstu dogovora ili ugovora sa drugima, na osnovu čega sklapaju društvo. Tako da je od teorije društvenog ugovora nadalje glavno pitanje bilo da li ta institucija koju individue zajedno stvore treba da ima ili ne ove ili one ingerencije, kako je ograničiti itd. Osnovna, dakle, liberalna postavka i postavka nekih konzervativnih teorija je da individue postoje pre društva i da one, na neki način, stupaju u ugovorne odnose i formiraju društvo. Za razliku od toga, anarhizam i veći broj levičarskih ideja – tada formulisanih kao levičarskih – ima ideju da ne postoji ništa pre društva. Ne postoji individua kao takva, ne postoji prirodna individua. Sad, to je otprilike Kropotkinova ideja – individue, ako išta imaju prirodno, imaju instinkt za udruživanjem. To je, u suštini, jedan formalni princip – tu uopšte ne može da se govori o ljudskoj prirodi. Može da se kaže ‘prirodni čovek’, što uopšte nije ‘čovek sa prirodom’ – prirodni čovek koji bi imao neki instinkt udruživanja, znači čisto formalni princip - šta će izaći iz toga je nešto drugo. U tom smislu individua, individualna sloboda, individualno ropstvo itd., ne postoji van konteksta društva. To je velika razlika tradicionalnog anarhizma u odnosu na liberalne teorije i na neke konzervativne teorije.

Međutim, ono što približava ili spaja sve te tradicionalne teorije, je ideja da se individue i društvo formiraju na osnovu nečega što je spoljašnje društvu. U liberalnoj varijanti ove ideje udruživanja, ili u nekim konzervativnim, osnova udruživanja je neki spoljni autoritet, koji je ‘strani’, odnosno odvojen i od društva, i od individua. Autoritet može biti pisani ugovor, kao uvod u društvo, ili neka već izgrađena institucija, poput države ili štagod, koja

omogućava da društveni odnosi funkcionišu. Sa druge strane, a slično tome, tradicionalni anarhizam pretpostavlja takođe jedan odvojeni momenat u odnosu na individuu i društvo. To je taj prirodni instinkt ili u svakom slučaju nešto što – koliko god bilo objašnjivo ili ne – što može čoveka da potakne da formira društvo.

Druga stvar koja je zajednička svim ovim tradicionalnim političkim filozofijama je da se zaista traži neka suština udruživanja, neka suština kolektiviteta. U prosvetiteljskom rečniku, to bi bila neka ideja neke Celine, društvene racionalnosti. To je za sada samo nabačeno, videćemo posle kako postanarhizam to kritikuje.

Što se tiče odnosa individue i moći, tradicionalni anarhizam - baš zbog toga što pretpostavlja da individue imaju neki prirodni nagon za udruživanjem – pretpostavlja da je moguće, znači da je bilo, da još uvek ima, da u svakom slučaju treba da bude – mnogo više odnosa između individua koji su bazirani na tom prirodnom poticaju za udruživanjem, koji se uvek karakteriše kao solidaran, iskren, direktan itd. Da nema neke spoljašnje institucije koja ograničava, individue bi razvijale odnose solidarnosti itd. U tom smislu moć je uvek odvojena od individue i uvek predstavlja upad neke strane sile u društvo. Mislim da bi moglo da se kaže da je tradicionalna anarhistička ideja: društvo protiv države, ili da je država protiv društva. To je tačka apsolutne razlika u odnosu na liberalne i konzervativne ideje, koje tu vide mnogo bližu organsku vezu. Što se, dakle, odnosa moći i individue tiče, individua može da se shvati kao prirodno slobodna ili čista – u kojem ovo prirodno ne znači da ima neke suštinske karakteristike.

Dakle, u nekom trenutku dolazi do upliva moći i autoriteta u društvo i individue moraju da formulišu neku vrstu odgovora na to. Ono što tradicionalni anarhizam pretpostavlja je da individue, na osnovu toga kako su ugnjetavane i na osnovu toga kako se sprovodi dominacija i vrši moć nad njima, mogu da se formiraju u određene identitete.

Tradicionalni anarhizam je opet malo ambivalentan. S jedne strane postoji ideja da je politička dominacija, politička moć, ono što karakteriše odnose dominacije u savremenom društvu. S druge strane – to je ono što sam pomenuo – su ekonomski odnosi, tzv. 'odnosi u bazi', što je u najvećoj meri ušlo u anarhizam od strane upliva Marksovih radova. U svakom slučaju, to znači da imamo neku osnovu dominacije na koju treba fokusirati našu pažnju da bi se promenili društveni odnosi.

Organizovanje protiv moći pretpostavlja...

Sanja: Samo trenutak, imamo pitanje.

Tanja Ostojić: Da li bi za vas igralo ulogu, u celoj priči, odnos u primitivnim društvima? Znači, takođe je postojala pozicija moći, samo nije bila to zbog

političkog i ekonomskog položaja već zbog – u najprimitivnijim društvima, kao i u životinjskom svetu – zbog nekakve fizičke snage ili takve neke vrste moći. Mislim, da li je u prirodi ljudske vrste i životinjske vrste da uvek prati poziciju moći? Ili samo u ovom slučaju kada se pozicija moći toliko institucionalizuje da se više ne može kontrolisati?

Misha: Ja bih mogao sad da odgovorim na to, ali bih te zamolio – ako ti nije problem – da spomenem još par stvari gde ću se baš baviti tim pitanjem prirodnosti i prirodnog izvora moći. Ako, konačno, ne budeš čula to, ja te molim da interveniš... pošto ne bih sad u to ulazio. Hvala ti.

Što se tiče formulacije revolta, tj. otpora ili revolucionarne promene, potrebno je identifikovati se sa nekim od ovih mesta ugnjetavanja. Za tradicionalni marksizam i za onaj deo anarhizma koji prihvata takvu teoriju, potrebno je identifikovati se sa onim mestom ugnjetavanja koje je izneto kao centar ekonomske eksploatacije, a to je proletarijat. Proletarijat se nalazi na mestu ekonomske eksploatacije, najugnjeteniji je – zbog toga što se nalazi na mestu osnovne represije poseduje i najveću sposobnost, bar strukturnu, da promeni odnose i rekonstruiše društvo na nekim drugim osnovama.

S druge strane imamo ovaj anarhizam koji više insistira na političkim odnosima, koji se prilično izgubio krajem XIX i početkom XX veka, kada se formulisao savremeni anarhizam. Njegovi pristupi bi još uvek mogli da se vide u nekim pokušajima gradnje komuna ili bilo kakvih autonomnih prostora, autonomnih od svake političke institucije, svakog političkog sprovođenja moći.

Što se tiče postanarhizma, neke njegove naznake mogu da se nađu kod Maksa Štirnera. Štirner je prilično previđen od strane anarhističkih teoretičara i aktivista, liberalnih teoretičara i aktivista itd., otpisan je odmah kao individualista. Što je u priličnoj meri tačno... ali to nije razlog da bude otpisan. U svakom slučaju, Štirnerovo pitanje, što se tiče definisanja individue i društva, je: Ko govori? Za Štirnera je glavno pitanje ko govori i kako se formira identitet individua u društvu. Kada se kaže, u starom prosvetiteljskom projektu, 'oslobođenje Čoveka', 'sloboda, jednakost, bratstvo', štagod – imamo čoveka kao osnovu interesovanja. Štirnerova kritika liberalnog prosvetiteljstva – ne znam da li Prosvetiteljstvo može da se shvati drugačije nego kao liberalno – pita da li možemo individuu da svedemo na odlike jedne vrste, zvali je životinjskom ili kakogod. Znači, individua svedena na čoveka je takva individua čije su mnoge karakteristike otpisane. Za Štirnera je uvek pitanje ko definiše šta je čovek, ko definiše šta je ta individua koja treba da se oslobodi i koja je ugnjetena.

Postanarhizam, ili čak poststrukturalizam, nadovezuje se na to pitanje. Tu bih se sad, znači, uhvatio tog problema prirodnog. Za poststrukturalizam, i za tu ideju koju nastavlja postanarhizam, ne postoji ništa prirodno. Tako

postanarhizam kaže: individua i priroda su takođe proizvod društva. Mi pričamo o prirodi u društvu koje je, recimo, tehnološki na određenom nivou, koje ima takve-i-takve ekonomske odnose, te-i-te odnose moći, ono priča o prirodi u okviru svog kulturno određenog shvatanja prirodnosti. Ono što je prirodno za nas u Srbiji, nije prirodno za Kineze, nije prirodno za Eskime itd. 'Prirodno' ukazuje samo na ono što smatra prirodnim, ili s druge strane ono u odnosu na šta se definiše prirodno. Kada mi imamo jedno tehnološki razvijeno društvo mi se tada mnogo pitamo šta je to prirodno, kako da se vratimo, kako da izbegnemo uništavanje koje sledi od ovakve civilizacije itd. Prirodno se ne postavlja u društvima koja nemaju neki suprotni pojam kojem može da parira.

U tom smislu, tradicionalni anarhizam stoji na istoj poziciji: on definiše karakteristike individue i načine artikulisanja odgovora, preko toga šta nas ugnjetava. On, u neku ruku, pokušava da izbegne esencijalizam tako što kaže 'mi smo definisani društvom, mi smo slobodni samo kad su svi slobodni' itd., ali esencijalizam postoji u tom stavu – mi smo nešto suprotno moći. Mi nismo zaraženi moći, mi smo uvek ugnjeteni, mi ne učestvujemo u tome – mi samo treba da se odbranimo i da srušimo institucije moći. S druge strane, to je esencijalizacija onog drugog stanovišta – ono drugo je takođe prirodno i esencijalno; moć je prirodna. Kako se onda odbraniti od nečega što je takođe prirodno kao i mi?

Postanarhizam, znači, odbacuje ideju prirodnosti, odbacuje ideju univerzalnih identiteta kao što je 'Čovek'. Tu se nadovezuje na Štirnera. Znači, nema tog identiteta koji može da nas potpuno zaokruži.

Sa druge strane, pitanje zašto nema identiteta je vrlo blisko pitanju odakle dolazi moć. Za poststrukturalizam i ideju koju nastavlja postanarhizam moć nije nešto što može da se poseduje, što se sprovodi nad drugima. Moć nije nešto što deli na one koji su pod dominacijom, i na one koji dominiraju. Moć, u poststrukturalizmu – pre svega kod Fukoa, mada je to manje-više razvijeno kod svih drugih – dakle ta ideja koju nastavlja dalje i postanarhizam, kaže da odnosi moći nisu nešto što postoji van nas. Mi svi, u svakodnevnoj praksi, učestvujemo u odnosima moći. Ono što postanarhizam kaže za tradicionalni anarhizam je da je pogrešno shvatiti moć kao puku represiju, kao dominaciju. Moć bi mogla, u poststrukturalizmu, da se shvati kao bilo kakva delatnost koja ograničava funkcionisanje ili delatnost drugih. U tom smislu, mi stalno učestvujemo u odnosima moći.

Trivunac: Ja se izvinjavam... Ako sam dobro razumeo, ljudi koji su izloženi represiji – takođe učestvuju u toj represiji? Time što su izloženi represiji? Poststrukturalistički anarhizam, dakle, ljude koji su izloženi represiji stavlja u jednaku poziciju kao one koji vrše tu represiju?

Misha: Delimično tačno, prvi odgovor na...

Trivunac: Ja se izvinjavam, onda da... (stolica se iznenada lomi i on pada) (smeh) E, loše su vam ove stolice! (smeh)

Misha: Represija, represija...

Trivunac: Ne mogu da verujem... Ja se izvinjavam – ja sam bukvalno pao sa stolice kad sam čuo ovo... Nisam mogao da verujem!

Misha: Spektakl, spektakl...

Trivunac: Drugim rečima, ako sam dobro razumeo, radnik koji radi u fabrici, koga gazda eksploatiše i živi od njegovog rada, takođe učestvuje u toj represiji...? Isto tako, žena koju tuče muškarac takođe učestvuje u toj represiji, time što je on tuče? Jesam dobro razumeo?

Misha: Ne, pogrešno si razumeo. U svakom slučaju...

Sanja: Izvini što te prekidam. Pitanja neka budu što konciznija i kraća. (komentar iz publike) Nije baš kratko, ok.

Misha: Mislim da je konkretno pitanje... U svakom slučaju, jeste mesto do kojeg sam ja mislio da dođem, ali ovo je odličan uvod za to. Znači, ono što postanarhizam kaže je: oni koji se smatraju ugnjetenim učestvuju u ugnjetavanju – ali ne u istom smislu u kom su ugnjeteni. Pošto se moć sprovodi u raznim društvenim praksama, ne postoji samo jedan izvor – što je tradicionalno anarhističko shvatanje; ne postoji samo jedan izvor ugnjetavanja, bila to politička moć, država i tako dalje, ili koncentrisani ekonomski odnosi, gazde koji eksploatišu radnike. U tom smislu, radnik ne učestvuje na isti način u svojoj eksploataciji – čak u nekom smislu možda i ne učestvuje – kao što gazda eksploatiše njega, ali ga to ne čin čistim: on učestvuje u drugim odnosima moći, u drugim odnosima gde on može nekog drugog da ugnjetava. (reakcija iz publike)

Sanja: Pitanje na pitanje, znači replika na repliku, u principu ne bi trebalo... Miša već malo predugo govori u odnosu na planirano...

Misha: To je tačno...

Sanja: Tako da... da li još neko ima pitanje za Mišu? (reakcija iz publike) Ne, to samo raspravu odvodi u detalje, i mislim predugo će da traje – još imamo

dva govornika, tako da nećemo imati vremena. (reakcija iz publike) Nećemo imati vremena za sve. Jednostavno, to je stvar organizacije.

Misha: Možemo recimo da... ili da odgovorim, ili da ostavimo to pitanje za završetak.

Sanja: Ajde još jedno pitanje, za Ratibora.

Trivunac: Evo, ponoviću pred mikrofonom. Nije mi jasno, sad si malopre rekao da učestvuju i jedni i drugi, a sada kažeš da možda i ne učestvuju... Šta je od ta dva?

Misha: Stvar je u tome da nije moguće svesti odnose na tačno određene...

Trivunac: Ne, nije mi jasno.

Sanja: Pa učestvuju na određeni način. (Trivunac reaguje) Dobio si odogovor.

Misha: Dao si primer koji je odličan. Imamo radnika koji je ugnjeten u fabrici, tj. eksploatisan; on je u tom odnosu moći potpuno pod dominacijom, potpuno eksploatisan. Možda je baš taj radnik kojeg si pomenuo došao kući i tuče ženu. On nije oslobođen odnosa moći, on takođe može da dominira. To što je on na jednom mestu ugnjeten i pod dominacijom, ne čini ga ni malo čistijim, ne čini ga ni malo čistijim za revolucionarni pokret.

O tome se radi u kritici postanarhizma upućenoj tradicionalnom anarhizmu: radi se o koncentrisanju pitanja na centre moći. Centar moći u tradicionalnom anarhizmu može da bude ili politička sila ili ekonomska prinuda. U tom smislu, postanarhizam odbacuje to mesto. Ne postoji centralno mesto ugnjetavanja.

Ono što postanarhizam takođe kritikuje - i gde se približavamo, ja se nadam, kraju - je u okviru definisanja onog što bi bio taktički/strateški pristup. Postanarhizam kritikuje tu ideju strateške političke filozofije, koja se orijentiše oko nekog centra koji treba promeniti ili koji je uzrok svega što treba da promenimo u društvu - da li su to ekonomski odnosi ili politička dominacija. Postanarhizam ne prihvata shvatanje društva kao nekog centra eksploatacije ili dominacije, oko kojeg se šire, tako, koncentrični krugovi, kod kojih je - što dalje idemo od centra - sve manje bitno pitanje.

Nekako se u taj tradicionalni anarhizam ubacilo i pitanje žena, to je sad već standardno za tradicionalni anarhizam. Ali postoji mnoštvo drugih krugova koje tradicionalni anarhizam još uvek ne smatra bitnim. To je daleko od centra - eksploatacija je najbitnija stvar; da li ćemo se definisati ovako ili onako, to je druga stvar, ali mi imamo ekonomske odnose u bazi. To je strateško

političko gledanje, to je tradicionalna politička filozofija.

Sa druge strane, postanarhizam zastupa taktičku političku filozofiju, koja sve odnose u društvu gleda kao, recimo, prave koje se seku; to su svi odnosi moći, sve moguće društvene prakse koje ne mogu da budu svedene na jedan osnovni izvor. Ne postoji mogućnost da se te prakse svedu na jedan osnovni izvor, a da se zadrže svi odnosi protiv kojih treba da se borimo. U tom smislu, polje društvenih odnosa je mnoštvo isprepletenih praksi. Neke od njih mogu biti u određenom kontekstu bitnije od drugih, ali nijedna ne može da se fokusira kao centar interesovanja, inače se previđa svako drugo insistiranje, i svako drugo insistiranje na promeni odnosa moći se smatra ili reakcionarnim ili nebitnim. Postanarhizam odbacuje tu stratešku političku filozofiju.

Pošto svi učestvujemo u moći, u manjoj ili većoj meri, na ovaj ili onaj način, pitanje je ne kako se organizovati u neke strukture koje će da fokusiraju i napadaju taj centar, da promene društvo i da ga izgrade na novim pozicijama, na novim etičkim ili kakvim god principima, nego je poenta da se u svakom trenutku, na svaki način, ukazuje na sve moguće odnose dominacije, znači koncentrisane moći – moći koja je neravnopravno raspoređena, moći koja ima institucionalnu osnovu, moći koja ne može da se svede na samo individualne odnose i slično, već koja je društveno utemeljena i strukturisana, koja je determinisana tako. Znači, mi kad se rađamo kao određena biološka bića – čak je i to pitanje – pa dobijamo plave ili roze haljinice, pa nas vaspitavaju na ovaj ili onaj način, pa na kraju ne možemo sa osam ili devet godina da se igramo sa devojčicama itd., to je za tradicionalni anarhizam nebitno. Tradicionalne anarhističke institucije će da vaspitavaju drugačije u jednom slobodnom društvu. Za postanarhizam to je vrlo bitno pitanje, jer se ti odnosi moći provlače kroz sve druge društvene odnose. To su pitanja koja ne mogu da se ostave za kasnije i ne mogu da se nazovu manje bitnim.

U tom smislu, postanarhizam odbacuje strateške političke organizacije koje pokušavaju da grupišu sva pitanja oko jednog centra i da okupljaju članstvo na osnovu identifikacije. Postanarhizam odbacuje partije i sindikate – partije kao i tradicionalni anarhizam, a sindikate takođe kao neki anarhizmi, jer to pretpostavlja identifikovanje preko određenog mesta represije.

Postanarhizam, sa druge strane, pretpostavlja da te grupe koje nisu orijentisane na određeni centar moraju da budu difuzne. Mi se nalazimo u raznim odnosima moći, te imamo i razne mogućnosti da se drugačije organizujemo. Tako, postanarhizam podržava svaku grupu koja odbacuje tu tzv. 'Veću Sliku', koja je zapravo mnogo uža, zato što isključuje mnogo toga. Odbacivanje te veće slike omogućava da se organizuju manje grupe, što se u tradicionalnom ili malo manje tradicionalnom anarhizmu – ali u svakom slučaju starom – zove 'grupa afiniteta', koja je u postanarhizmu skoncentrisana ne samo na odnose unutar grupe koji povezuju individue, nego na konkretna pitanja – čije rešenje predstavlja kraj postojanja grupe. Ne postoji razlog da se grupa

održava radi grupe, radi fokusiranja na drugi centar. Grupa se raspada kada postigne ono što hoće, ili menja cilj. To je postanarhistički princip.

Treća stvar koju postanarhizam kao taktiku nudi, je ideja da ne postoji garancija. Postanarhizam kaže da ne postoji nikakav način da se nekome garantuje da ako uradi ovo, sledi ovo. Ne postoji način da se garantuje da će takav-i-takav oblik organizovanja ili takve-i-takve revolucije, dovesti do nečeg drugog, boljeg. Postoji samo mogućnost da se u konkretnim odnosima artikuliše odgovor, artikuliše alternativa i na njoj radi. Konkretni ciljevi koji se postižu su dovoljno – ne jedino – ali dovoljno što postanarhističku grupu odlikuje.

I, konačno, postanarhizam – što je možda najškakljivije za tradicionalne anarhiste – odbacuje ideju revolucije. Revolucija, onako kako je shvata postanarhizam, pretpostavlja redefinisane društvenih odnosa na nekim drugim osnovama. Jedna normalizacija i normativizacija koja se sprovodi u društvu, biće zamenjena drugom. To će biti korenita promena koja će dovesti u pitanje i promeniti sve društvene, ekonomske i političke odnose, ali će biti takođe jedna normativizacija, jedna normalizacija odnosa. Postanarhizam odbacuje tu ideju. Njegova ideja nije da se predvidi šta treba da se postiže ili šta će biti, nego da se baziramo na tome šta želimo da promenimo i šta nas sputava, da formulišemo svoje želje i da se borimo protiv represije.

U tom smislu postanarhizam podržava, nazovimo ih tako – insurekcionističke projekte. Projekti koji su pobunjenički projekti; projekti koji su koncentrisani na određena pitanja i na tim pitanjima rade, koji ne formulišu društvo kakvo će biti, nemaju taj utopistički momenat, ali imaju ovaj – uslovno rečeno – nihilistički momenat: odbacivanje svih mogućih oblika represije.

Takođe, postanarhizam prihvata sve borbe protiv odnosa moći i dominacije. Prihvata sve ono što za tradicionalni anarhizam spada u nebitna pitanja: borba protiv homofobičnog društva, LGBT zajednice i queer zajednice... (reakcija publike)

Trivunac: Mene jako zanima gde si ti – i to je ono što je generalno važno za celi problem tih manje bitnih pitanja – dakle ti praviš razliku postanarhizma u odnosu na anarhizam tvrdeći, iz nekog meni nepoznatog razloga, da tradicionalni anarhizam – koji nije anarhizam kraja XIX i početka XX veka kao što si rekao, već je i dan-danas aktivan i čini većinu anarhističkog pokreta...

Misha: Nažalost...

Trivunac: Na tvoju žalost... Dakle, navodno postoje neka manje bitna pitanja kojima se ne bavi, ili smatra da su manje bitna. Pa me zanima na osnovu čije si ti to prakse zaključio, kako je moguće da je, na primer, sindikat protiv kojeg

si ti – anarhosindikati – bio je jedna od retkih organizacija koja je podržala Gay Pride ovde. A koliko je meni poznato, ti nisi podržao taj Gay Pride tamo. Generalno me zanima kako je moguće da se tvrdi da anarhizam ne prihvata manje bitna pitanja, kada je sama ideja antiautoritarnosti suprotstavljena svim tim manje bitnim represijama koje postoje. Dakle, taj radnik koji je član neke tradicionalne anarhističke organizacije... (intervencija Sanje)

Trivunac: Ne, ne – vrlo je bitno...

Sanja: Ovo nije rasprava između Miše i Ratibora, tako da idemo dalje – skрати pitanje i to je to.

Trivunac: Nemoj da mi uzimaš mikrofona više nikad iz ruke! Na silu! Mislim, da se razumemo... Znači nemoj na silu više nikad da mi uzmeš mikrofona iz ruke! Uzela si mi na silu...

Misha: Inače - šta? Pokažimo anarhizam na delu: inače šta će biti ako ti oduzme mikrofona iz ruke?

Trivunac: Pa, uzecu i ja njoj iz ruke...

Misha: ... koji je trenutno u tvojoj ruci...

Trivunac: Mislim kakav je to način da mi se na anarhističkoj tribini uzima mikrofona iz ruke?! Ne, ne, molim te – pusti me da završim. Mislim, nemojte da se tako autoritarno ponašate na nekim navodno anarhističkim tribinama. Vrlo je bitno pitanje, ne mogu da skratim pitanje zato što je vrlo bitno i ulazi u suštinu, u esenciju ovoga što je govorio gospodin... (intervencija Sanje) Ok, evo, samo da završim... Ok, dakle, mene zanima, i ulazi u esenciju ovoga što je pričao gospodin Milić. Dakle, postavlja se... (reakcija publike) Postavlja se teza da je tradicionalni anarhizam, za razliku od nekog navodnog post-anarhizma, slep za te manje – pod znacima navoda ‘manje’ – bitna pitanja. Mene zanima kako je moguće da se tako nešto tvrdi ako se zna da je ideja tradicionalnog anarhizma borba protiv autoriteta na svim nivoima. Znači taj radnik koji bje ženu svakako nije član tradicionalne anarhističke grupe. Taj radnik koji je protiv nekoga, protiv homoseksualaca, svakako nije član tradicionalne anarhističke grupe, pa me to zanima – odakle ti ta ideja i na osnovu čega tvrdiš takve stvari?

Sanja: Samo nešto... Mikrofona nisam uzela na silu; pitanje treba da bude kratko i Ratibore, ovo nije tribina na kojoj si se ti prijavio kao neko ko govori. (reakcija Trivunca) Ok, ali mislim, gospodine prisutni-na tribini, niste se pri-

javili kao govornik. Mišo, hoćeš li da odgovoriš na pitanje?

Misha: Pa da, tu su dva pitanja. Prvo ono najzanimljivije: anarhosindikata je podržao, a vrlo interesantan podatak je da si ti bio član tog anarhosindikata... To 'mi' u anarhosindikatu je vrlo mali broj ljudi, i to može da se kaže, kada se već prozivamo imenima... Znači, određeni ljudi kojih je vrlo malo – na polovinu prsta jedne ruke mogu da se izbroje – su podržali Gay Pride. Ono što je predstavljeno kao moje nepodržavanje Gay Pride je moj izbor da odem kod zubara. To, naravno, nije nikakvo podržavanje, kao ni stajanje tamo nije podrška – a onda kad te neko kasnije pita kako se rešavaju pitanja žena i homofobije u društvu, sve se svede na kraju na ekonomske odnose – i kako ono što je rodilo mora prvo da se iskoreni, da bi se svi odnosi kasnije menjali.

Jedina razlika koju ja naglašavam, nije da radi se o tome da tradicionalni anarhizam odbacuje neka pitanja, ili da ih smatra nebitnim kao nešto što ne treba dirati uopšte – nego smatra nečim što će biti rešeno na način drugačiji od načina na koji ugnjeteni shvataju svoju poziciju. (reakcija Trivunca)

Misha: Na osnovu toga što sam pročitao, video i uradio, i čuo od drugih. Kao što i nije tačno da...

Sanja: Izvini, Mišo, samo trenutak. Da li možemo... pošto su ovde i gosti koji su došli iz Zagreba, koji takođe treba da govore... da li možemo da ovu raspravu ne nastavljamo više u detalje, nego da pređemo dalje? Da li se slažete? Ok. Mišo, imaš li ti nešto da dodaš?

Misha: Ja sam sa svim završio, samo da odgovorim na poslednje pitanje, gde se pozivam na to ko je šta rekao. Anarhizam, pre svega u radovima Bakunjinina – koji valjda nešto znači za anarhizam – nije protiv svakog autoriteta. To može da se nađe u mnogim Bakunjinovim delima. Dakle, to što si ti rekao ili nije tradicionalni anarhizam ili nije anarhizam, ili pokušavaš da konstruišeš neku situaciju u kojoj moramo da se pozivamo na neke izvore. Eto, hvala.

Sanja: Ok, da li još neko ima neko pitanje? Za sad?

Vladimir Marković: Ja sam Vladimir Marković. Hteo bih da pitam govornika Milića, s obzirom da je pomenuo šta su konkretne taktike postanarhizma, da... s obzirom da je govorio dosta načelno i teorijski, da to malo svede na empirijski nivo, pa da nam objasni da li možda ima neku grupu afiniteta – tradicionalno-anarhistički govoreći – čime se ona bavi, kako se zove, šta su njeni ciljevi, kako ih ostvaruje itd. Hvala.

Misha: Hvala na pitanju, ali ja neću reći ništa o tome. (reakcija publike)

Sanja: Nije stvar o tome, nego to su kompleksna pitanja, i ne možemo u okviru ove tribine – valjda je jasno – da odgovorimo baš na sva pitanja detaljno. Tako da – imajte razumevanja. Idemo dalje. (reakcija publike)

Misha: To je konkretna stvar, i ja se potpuno slažem - ali ja ću uzeti sebi za pravo da ovo što sam pričao bude eventualno, ako išta, poticaj za druge, a ne promocija bilo kakve grupe koja bilo šta radi. Hvala. (reakcija publike)

Sanja: Pa, to je odgovor. (reakcija publike)

Misha: Upravo to – mislite o tim idejama.

Sanja: Postoje razni načini da se interpretira, pa ti sad sedi i razmišljaj... Dakle, idemo dalje. (reakcija publike) Ne, ja samo pokušavam da izvedem da nastavimo dalje. Da li je to moguće? Jel' to moguće?

Ovako, pored Miloša Milića koji je govorio ukratko – koliko je to moguće u okviru tribine kao forme diskusije, razgovora – ovde su nam gosti iz Zagreba, Marko i Dražen, koji će nam – za razliku od Miše koji je teorijski apstrahovao neke ideje u savremenom anarhizmu – izložiti to šta oni rade konkretno, dakle više sa neke pozicije ličnog iskustva na ovim prostorima. Ko će prvi da govori? Prvi će Dražen, izvoli.

Dražen Šimleša: Pozdravljam sve. Sad mi je žao što ne znam pričat viceve, to bi bio dobar uvod, da se malo opustimo. Evo, ja ću za početak reći da vrlo brzo nakon što sam završio ovu prvu knjigu koju neki – 'ajd' recimo sa nekom dozom pohvale, neki sa dozom sprdnje – nazivaju prvom knjigom o anarhizmu nakon raspada Jugoslavije... da sam vrlo brzo, zapravo, shvatio da sam se zeznuo, jer su me pogotovo u medijima u Hrvatskoj, a onda i dio ekipe, dio scene, odmah počeli etiketirati kao najvećeg teoretičara anarhizma, ili nešto slično, premda – što mislim da nije slučajno - u samoj knjizi teorijske rasprave o anarhizmu uglavnom su najpoznatiji teoretičari današnjeg anarhizma muškarci. Tu sve frca jako puno od ega i vi brzo shvatite da se oni nakon par godina razvijanja svojih ideja počnu baviti sa time da idu blatit ovog drugog, a ne da se bave sa onim što misle da je važno i sa onim što oni misle da mogu doprineti da ovaj svet bude slobodniji i bolji, što je po meni trebalo biti bit anarhizma.

Igrom slučaja mi je u tom pomogla i ova knjiga - dakle, radi se o knjizi "Snaga utopije", koja je, treba reći, zapravo nastala od mog diplomskog rada na Filozofskom fakultetu u Zagrebu – dakle, knjiga je došla do ljudi koji nisu dio te neke naše zatvorene scene, i pokazalo se da ljude uopće niti ne zanimaju rasprave tko je veći anarhist – Bob Blek ili Čomski, i slično – dapače

da je to jako dosadno, već da ih puno više zanima što anarhizam danas može doneti ovom svijetu, odnosno koje su to neke anarhističke metode i taktike koje mogu proširiti i solidarnost i slobodu svakog od nas i autonomiju i slično. Tako da mene manje zanima raspravljati o nekom budućem društvu koje bi se baziralo na solidarnosti, već mi je danas puno bitnije probati raditi neke akcije koje se temelje na tome, i u tom smislu mi je manje zabavnije raspravljati o anarhizmu, a puno mi je zabavnije raditi nekakve anarhističke stvari – u kojem god smeru one išle.

Nakon te knjige posebno je mene osobno odvelo u nekom mom shvaćanju anarhizma, što se od druge polovice 80-ih pa skroz negdje do zadnjih dvije-tri godine u Zagrebu dosta stvari promijenilo, kako su se neke ratne teme počele povlačiti. Puno stvari se događalo, puno akcija, puno novih ljudi; i u tom smislu nas je sve više, zapravo, zanimalo baš ta praksa. Znači, kako mi možemo neke stvari, do kojih nam je stalo, pretvoriti u praksu. Posebno je tu ulogu odigrala zaista uspješna akcija sa kojom je to moje nekakvo nezadovoljstvo sa praktičnim dijelom anarhizma došlo do vrhunca – prosvjedi protiv rata u Iraku, koji su i u Hrvatskoj, u Zagrebu, bili jako uspješni, premda taj rat nije zaustavljen, premda taj neki – nazovimo ga – globalni mirovni ili alterglobalistički pokret nije zaustavio rat. Nama je bilo jako važno da Hrvatska ostane izvan tog rata, i da našu vladu pritisnemo da se u ime svih nas ne uvuče u to, i u tome smo gotovo 100% uspjeli.

Meni je tada bilo jako problematično što – premda smo mi imali super akcije, od prekida saborskih sjednica, do velikih akcija na glavnom trgu – premda su i anarhisti sudjelovali u tim akcijama, i dalje smo jako ovisili o cijelom tom sistemu protiv kojeg smo prosvjedovali. Dakle, kada govorim o sistemu ne mislim na sistem na apstraktnom nivou, nego mislim baš na sistem koji pokreće ratove za resurse o kojima svi mi ovisimo, kao pojedinci, kao anarhisti, kao grupe ljudi; i dalje smo koristili sve blagodati i jako puno smo bili dio sistema protiv kojeg smo se bunili. I onda sa još par ljudi smo išli probat videti gdje mi možemo tu najpoznatiju frazu, ili najpoznatiji poklič na tim anti-ratnim prosvjedima: 'ne ratu za naftu' – dakle gdje mi izražavamo svoj anti-ratni stav – kako bismo ga mi mogli prebaciti u puno afirmativniji poklič: 'ne nafti za rat'. Dakle, gdje bi mi mogli poručiti ovom sistemu da ga ne trebamo, odnosno da možemo sami stvoriti nekakav sistem koji bi se bazirao na solidarnosti, dijeljenju, autonomiji, i nekakvim ljepšim odnosima.

I tu sam ja dakle negdje skrenuo sa grupicom ljudi iz Zagreba, koji dakle pored Zagreba pokušavamo otvoriti nekakav, mi ga nazivamo eko-socijalnim edukacijskim centrom, ne smatramo ga komunom jer je otvorena za sve ljude, dakle to nam je postao nekakav praktični poligon gdje smo mi počeli istraživati i stvari koje se tiču energije i hrane i graditeljstva, dakle svi oni aspekti društva gdje smo mi jako ovisni, gdje smo mi zapravo praktično potrošači. Htjeli smo prebaciti priču, da postanemo u što više slučajeva proizvođači.

To je meni zapravo puno teža stvar nego organizirati bilo kakvu akciju ili prosvjed, zato što zahtjeva maltene svakodnevni angažman i stalno se vraćati na to, ali zato – premda mi ne ističemo ljudima da smo mi anarhisti ili da je to anarhistički projekat, jer je to manje važno – način na koji se energija odvija između nas je zapravo zaslužna za nekakve uspjehe, jer bez toga, bez nekakvih boljih odnosa između nas, između te grupe ljudi koja je pokrenula takvu priču – ne bi ništa napravili, sve bi ostalo na priči.

Ja sad neću daviti što mi sve proizvodimo, to možemo možda ostaviti za diskusiju, ali nabrojao sam neke teme - od energije, graditeljstva, dakle građevina, hrane, u kojima smo razvijali neke priče i pokušali postati autonomni od sistema koji nam se ne sviđa, i probati stvorit nekakvu kolekciju znanja i vještina koje možemo mi drugim ljudima pokloniti, kako bi i oni mogli to početi prakticirati, pošto smo mi doživjeli da jako puno ljudi ne zna kako nešto napraviti. Dakle, imali smo situaciju, barem u Hrvatskoj, da ljudi manje pitaju, manje im je upitno da li je to potrebno radit, nego im je veći problem nedostatak znanja i informacija kako nešto napraviti, a onda i novca. Dakle, sve stvari koje su se radile su morale biti ili jako jeftine ili potpuno besplatne. Iz tih nekih razloga, kad smo naučili neke stvari, počeli smo tiskati onda i besplatne brošure koje smo ljudima dijelili. I danas imate tu jednu koja se tiče energije, koju možete uzeti; dakle isto nismo htjeli da ljudi koji od nas trebaju nešto, da ovisе o finansijskoj moći. Ne znam kako je kod vas – verovatno isto, ali u Hrvatskoj sve što je eko-, prirodno-, bio-, bez obzira dal' govorili o energiji, kozmetici ili gimasticiranju je užasno 'high' i skupo. Dobro, dakle, u Hrvatskoj je sve onako što vi možete dobiti na tržištu užasno skupo. Da, kao i na zapadu – to je kod nas došlo otuda.

Socijalni moment cijele priče je nama bio važan jer sa tim prostorom, sa tim imanjem, upravljamo svi zajedno; dakle svi smo vlasnici dvije trećine tog imanja, tog edukacijskog centra – jedna trećina je privatna i to se najčešće radi o privatnim kućama, a sve ovo ostalo je zajedničko vlasništvo i u neku ruku upravljamo s njim zajedno, kao nekakva kooperativa. Naši roditelji su bili jako zadovoljni kad su shvatili da je ta zemlja koju su nam poklonili, i nešto što smo mi kupili privatno, poklonjeno svima. I dan-danas nas još smatraju, onako, svojom djecom, ali malo zaostalima što smo to odlučili, ali – kako cijela priča se razvija, i kako nam sve više ljudi dolazi i kako mi zapravo ta naša znanja i vještine koje smo naučili sve više širimo među, 'ajmo tako nazvat, običnim ljudima, nama je to jako važno – tako da je neka razina njihovog nerazumijevanja ili kritike sve manja.

To je dakle neka priča u kojoj sam ja osobno završio čitajući anarhizam, radeći akcije, osluškivajući ga, pokušavajući se zapitati što ja tu uopće radim, što ja želim. Pri tom ne mislim da je to jedino što ljudi danas trebaju raditi, jer saradujemo sa grupama...

Sanja: Izvini, Dražene, samo pitanje jedno.

Tanja Ostojić: Meni je vrlo zanimljiv projekat na kojem radite. Zanimalo bi me konkretno koliki je prostor, o kolikoj zemlji se radi, i konkretno zaista šta proizvodite i u kojoj meri ste self-sufficient po pitanju produkcije i potrošnje energije i hrane.

Sanja: Samo jedna stvar: ko ima neki komentar neka digne ruku jer to snimamo.

Dražen: Projekt nije dakle potpuno završen, mi ga još uvijek gradimo, znači cijela priča se diže u svim ovim terminima koji te zanimaju. Što se tiče energije, koja je nas najviše brinula, bez obzira da li govorimo o struji ili transportu, tu smo dosegli praktično sto-postotnu autonomiju, dakle i malo opskrbljeni za struju sa malom vetrenjačom i solarnim modulima. Kao zaštitu imamo i veliki akumulator koji radi na bio-dizel, kojeg sami proizvodimo reciklirajući otpadno jestivo ulje. I takođe kombi od naše organizacije, nekakav privatni transport, takođe na taj način funkcionira.

Što se tiče hrane, pošto još uvek ne živimo 100% tamo, za sada zadovoljavamo neke osnovne uvjete. Ove godine smo jako smanjili rad na vrtu zato što nam je prioritet završiti stambene objekte, kako bi mogli tamo živjeti, jer to proizvodnja hrane zahtijeva. Ne znam da li...

Aha, prostor... Pa, tom nam nije sada tako bitno, jer sve više se ljudi želi priključiti, sad sve više imamo prijatelja koji bi htjeli doći blizu nas ili pored nas. Što se tiče sadašnje priče, naš prostor je malo više od jednog hektara, s tim da je nama i to sad previše – jer to je onako dosta velika površina. Kada bi mi tamo živjeli i još više svoje energije ulagali, mogli bismo se još proširiti jer, kao i u većini drugih mjesta, kraj je više-manje napušten. Ono što mi je isto važno da vam kažem je da mi ne mislimo da je to put koji treba slediti, dakle ne mislimo da svi ljudi trebaju otići iz gradova ili nešto slično; nama je drago što je taj prostor blizu grada. Većina svih tih znanja i vještina koje mi učimo ljude, mogu se raditi u gradovima i trebaju se raditi u gradovima, jer gradovi – ako govorimo o nekakvim ekološkim, pa i socijalnim problemima – puno više pate nego nekakava ruralna područja. Dakle, mi radimo jako puno u gradovima, radimo radionice u gradovima i ta neka veza nam je jako važna. Što se tiče toga, uvijek kažemo da je mjesto dovoljno daleko i dovoljno blizu. Dakle, postoji ta nekakava komunikacija.

Pa ja bih čak i završio sa ovim pitanjem. Više bih htio da diskutiramo i raspravljamo nego da tu trubim nešto što vas možda i ne zanima, pa, evo, predaću riječ Marku.

Marko Strpić: Hvala na predanoj riječi... Dobro večer, ja sam Marko. Ja obja-

vljudem knjige o svemu tome. Zapravo, riječ je o izdavačkoj kući “Što čitaš?”, i sad, za razliku od svih ovih priča, ja nisam posebno ni u jednoj. Nisam ni u jednoj od frakcija, verzija, i što se tiče – to govorim više kao urednik jedne izdavačke kuće – i što je u tome da, zapravo, politika “Što čitaš?” što se tiče objavljivanja knjiga od početka je zapravo objediniti sve te vrste, neke podvrste anarhizma, načina na koji vidimo stvari, jer – što se mene tiče – idemo negdje u sličnom ili istom smjeru. A sad pitanje na koji način mislimo napraviti to, na koji način ćemo živjeti nekad u budućnosti, to je onako... stvar budućnosti.

Cijeli projekt je krenuo pre nekih šest-sedam godina, kao projekt Zagrebačkog anarhističkog pokreta sa Draženovom knjigom prvo, koja je bila nekakva baza za sve ovo što je kasnije krenulo, bez ikakve ideje da bi se tu radilo bilo kakvo izdavaštvo. Nakon toga su zapravo krenule ideje da bi trebalo razraditi sve te teme, jer kritike koje su bile upućene Draženu, na neki način su bile upućene svima nama koji smo bili uključeni u nastajanje i kasnijih naslova, jer puno ljudi je – jedno desetak – učestvovalo u cijeloj priči do sad. I skužili smo da je tu odnos nekakvog anarhizma ili anarhizama, kakogod već gledamo na to, da je uvijek važno gledati kako se odnosi prema određenim pitanjima, bila to ekološka pitanja, ekonomska pitanja, bilo to pitanje seksualnosti, organizacije, feminizma, znači tih rodnih odnosa... Postoji sad ideja da se objavi cijela serija tih knjiga. Jedna od prvih knjiga koja je objavljena u toj seriji bila je Anarhizam i nasilje, gdje se problematiziralo pitanje nasilja baš u trenutku kada se dogodilo sve ono u Đenovi što se izdogađalo, ali i sve one demonstracije prije toga, kada je nasilje postalo jako vidljivo i povezano s anarhizmom u svim medijima.

Iako je cijela ova priča bila vezana uz anarhizam, a i danas je, pojavila se potreba za nekom drugom vrstom literature. A kako je ideja uvijek bila objavljivati nešto što nam treba, nešto što ćemo čitati, nešto što ljudi žele čitati, nešto što će im dati nekakvo praktično znanje – što se opet nadovezuje na ovo što je Dražen pričao – nastale su knjige poput Permakulture, koja je nekakav uvod i vrlo praktičan vodič kroz te permakulturne projekte, način na koji ih započeti, kako raditi nekakve stvari, bilo u ruralnim, bilo u urbanim područjima, zašto je to važno za društvo, na koji način. I meni su zapravo te vrste naslova mnogo korisnije nego neke velike teorijske rasprave o tome u kojem smjeru treba krenuti, kako mijenjati svijet – ako ne možemo promijeniti nekakvu svoju zajednicu, ili postići nešto konstruktivno na ovoj tribini... onda ne možemo razmišljati o mijenjanju svijeta.

Drugi nekakav segment koji je pokriven unutar cijele priče je zapravo taj odnos prema medijima, jer mediji uvelike definiraju naše odnose prema stvarima, naše stavove. S druge strane, i stav prema tom anarhizmu – koji je u većoj ili manjoj meri zapravo nekako javna stvar postao – i tu je objavljeno nekoliko knjiga koje se bave upravo time. Dakle, da li novinari mogu biti aktivisti, na koji se način aktivisti mogu odnositi prema medijima, na koji način

mediji manipuliraju, da li ne manipuliraju, da li mi možemo/ne možemo koristiti medije... I tu bih zapravo posebno pomenuo ovu knjigu Ljudi iz televizora, koju je napisala Martina Glubočnik, koja je novinarka, aktivistica, koja se zapravo bavila temom samog medijskog aktivizma i nekakvu vrstu priručnika dala svim ljudima koji se bave bilo čime što je javno, koji žele zapravo poslati neku poruku, a to je najjednostavnije i najlakše kroz medije učiniti. Naravno, sad možemo misliti o tome štogod, i misliti da je to dobro ili loše, ali to je nekakav praktični priručnik za svakoga koga zanima bilo kakva vrsta tog rada.

Ono što je meni još važnije kod „Što čitaš?“ – osim ovih tiskanih izdanja što ima ograničen domet, iako su dostupna u većini knjižara - je nekakav pokušaj da se dopre do što većeg broja ljudi, da se dođe do ljudi koji nisu neki najuži krug prijatelja, simpatizera, ljudi koji su već uključeni, nekako unapred zainteresirani za temu. Prije par godina cijeli projekt se preselio i na internet, tako da osim što se te knjige mogu kupiti u fizičkom obliku – a moraju se kupiti jer naprosto nešto košta njihova proizvodnja – u principu su dostupne i na netu, znači mogu se skinuti sa veb-stranice, zajedno sa još nekakvih 200-300 tekstova kojekakvih, nekakvih manjih ili većih knjiga... što mislim da je prilično dobro jer se mogu reproducirati i raditi s tim tekstovima štogod, iako neki od njih ne bi trebali biti baš za daljnju upotrebu, ali to je sad pitanje svakog od nas što ćemo napraviti s njim.

Ne bih nešto duljio o izdavačkoj kući, jer ne znam koji je smjer... rađe bih odgovorio na neko pitanje... a nema pitanja?

Publika: Marko, želeo bih da te pitam samo jednu stvar: šta misliš o lapsusu koji je domaćin napravio u uvodu, predstavljajući izdavačku kuću, umesto Što čitaš? – Što činiš? Da li je slučajan lapsus?

Marko: (smeh) Da, vjerujem da je... ali čak i ovo drugo je dobar naziv. (smeh)

Sanja: Da li ima još nekih pitanja? Pošto sad sledi neka diskusija, možete da pitate bilo koga ko je danas govorio, bilo šta što vas interesuje, tako da... 'ajde pitajte... (smeh)

Ksenija Forca: Htela bih da pitam kakve radionice pravite u gradovima? Ksenija Forca iz QueerBeograd-a.

Dražen: U gradu radimo skoro sve radionice koje radimo na našem imanju, dakle od proizvodnje hrane u gradovima na krovovima, ili sa strane, dakle nekakvih takvih urbanih priča proizvodnje hrane, solarnih kolektora za toplu vodu koje smo već postavljali na neke terase u Zagrebu za ljude koji

nemaju toplu vodu, biodizel – dakle stvar koju koristimo za pokretanje naših automobila. Radimo, konkretno – to nismo radili u Zagrebu jer nismo imali takve partnere – na primer u Puli u vojarni Karlo Rojc, za koju su možda neki od vas čuli jer je dobar eksperiment gde je nevladin sektor, civilno društvo, dobilo na korištenje jedan bivši vojni objekt – na tu vojarnu, dakle, u centru grada, koji je velik grad, smo isto stavili na terasu jednu vetrenjaču koju koristi jedna ekološka udruga, to smo njima poklonili kako bi educirali svoje članove i djecu iz pulskih škola, fakulteta i slično. Dakle, ne mogu zamisliti nijednu radionicu koju radimo na našem mjestu koje je u nekoj ruralnoj sredini, koju nismo do sad napravili u Zagrebu. Jednostavno, jasno je da je u gradu možda nekad prostor problematičan jer postoje različiti uvjeti, ali to nije smjetnja da iz čitave jedne lepeze – po meni korisnih vještina i znanja – neko kaže: «Oprostite, ja nemam gdje saditi te vaše mrkvice, to vi radite, ja ću vam kupiti ako budu fine, ali dajte me naučiti ovo, jer to meni u mom životu treba». Ja mislim da nije ni potrebno da se svi bavimo sa svim, i što se tiče toga naše imanje niti ne stremlji nekoj apsolutnoj samodostatnosti, gdje nam ne treba nitko iz ovog svijeta, nego nam je važnije da mi nešto znamo i proizvodimo, da to razmjenjujemo sa nekim kome to treba – on nama da nešto drugo... Dakle, svako može izabrati ono korisno šta mu treba ne samo iz stvari koje mi radimo, nego i neko drugi. Mislim da je važno da razmjenjujemo stvari, znanja i vještine koje posedujemo, jer je to po meni, iz mog iskustva, najveći problem. Ljudi žele naučiti stvari, žele promijeniti svoj život, ali ne znaju kako, s čim, i ono što je najveći problem: misle da to jako puno košta.

Sanja: Ok, imamo još jedno pitanje.

Sonja Drljević: Ja sam Sonja Drljević. Mene zanima da li vi možete da živite od toga što radite i, mislim, što zaradite?

Dražen: Dakle, postoji dio ljudi koji – što se tiče ekonomske konstrukcije cijele priče – koji imaju ili neke pogodne poslove da žive na takvom mjestu, ili imaju neke povremene poslove koji im omogućavaju da žive na samom imanju, ali već je sad jasno da će jedan dio nas živjeti od samog imanja. Za sada mi niti jednu našu radionicu nismo naplaćivali, dakle sve stvari koje smo radili za ljude su bile pokrivene nekako drugačije. Sami korisnici, to je bilo nekakvo pravilo, sami korisnici radionica su ih morali dobiti besplatno, kako bi se što lakše i što bezbolnije to proširilo – tako da ne razmišljamo toliko o tome da naplaćujemo neko to svoje znanje, mada ja osobno nemam problema s tim jer ljudi moraju živjeti od onoga što rade, ali smo više okrenuti prema nekoj proizvodnji. Dakle, da sâmo imanje postane neki proizvodni centar za – ne znam da li će to biti hrana, ili... Na primjer, dio ljudi iz organizacije već sada ima narudžbu za dvije kuće da izgrade nekoj trećoj strani, i njih će izgraditi za novac.

Sonja Drljević: Ono što mene zanima je da li vi još uvek radite nešto drugo, pa od toga živite, plaćate stanarinu i sve ostalo, ili možete od toga što tu radite, u vašoj toj zajednici, da praktično zadovoljavate sve svoje životne potrebe. Znači – znate već na šta mislim – i to ako imate decu i školujete, i sve to, ili je to sad samo u nekom zametku?

Dražen: Da, to je u zametku, pošto je imanje u izgradnji i ne živimo od njega nikako.

Vanda Perović: Ja sam Vanda Perović i interesuje me da li je ta vaša zajednica mešovita, da li i žene učestvuju i kakva je podela rada u okviru zajednice, ako tako nešto postoji?

Dražen: Sudjeluju i žene. Podjela rada se vrlo često nameće sama po sebi, i to je nešto čime smo jako nezadovoljni. Tu čak i ne bih rekao da se nameće što se tiče težine fizičkog posla, što možda netko može pomisliti, ja ne znam odgovor na to pitanje ali, na primer, vrlo malo devojaka se interesira za priču sa energijom, u smislu da zbilja to rade, ne samo da čuju informacije o tome, nego da to i nauče. Dakle, ovo kad se mi zamastimo sa uljem i proizvodimo gorivo, ili kad idemo instalirati vetrenjaču negdje, puno je manje djevojaka koje su na toj ekspediciji. Ali, evo, na primer, kad god nešto treba raditi, kopati, što se tiče težine fizičkog posla, moram čak reć da cure puno manje teoretiziraju onako tvrdo «e, znaš ti ono kad je onom rekao...» i onda se više priča nego radi – tu nemamo nikakvu podjelu i tu praktički zadnja velika teška fizička stvar koju smo radili je zeleni krov na jednoj kući, koji se radi iz estetskih razloga, ali i zato što je jako lijepa energetska izolacija pa se manje energije troši, čime god se grijete u toj kući... i veći dio tog posla su – ako već tako dijelimo ljude – podnjele osobe ženskog spola.

Nenad Romić: Dobra večer, Nenad Romić, iz Zagreba. Mali komentar, pa onda i pitanje. Miša je na početku pomenuo, ustvari, da se anarhizam prije svega bavi napadom na centre moći, pa onda u nekoj tradicionalnoj varijanti – po njegovoj definiciji – treba udariti na mjesto ekonomske moći, tj. tamo gdje se nalazi najviše eksploatacije, pa recimo tu nosimo nekakav naziv proletarijata i radimo s proletarijatom. S druge strane postoje neka druga mjesta ugnjetavanih, ugroženih, pa kad iz te perspektive slušam to što vi govorite, imam osećaj da to ustvari izgleda kao eskapizam na neki način, kao da ste napravili nekako... jednostavno isklurano.. da li je to zbog toga što je u Hrvatskoj, eto, bolje – pa se to tako radi? Kakav potencijal uopće vidite sad u radu sa proletarijatom, sa radnicima; kakav potencijal vidite u radu sa drugim skupinama za koje možete reći da su ugrožene? I da li je, ustvari, ovo što vi sad predstavljate ovdje možda reakcija na jedan drugi centar moći, a to

je moć interpretacije što je to sloboda i što je to anarhizam – pa onda pogotovo na ovakvim mjestima, na ovaj način, pokušavate njima nešto reći o tome kakvu oni poziciju moći zauzimaju s obzirom na intepretaciju svih tih važnih stvari? Hvala.

Sanja: Ko će da odgovori na pitanje?

Dražen: Nas si pitao, ili Miloša? Pa, evo, 'ajde, mikrofon je kod mene, pa...

Sanja: Govorio je o Hrvatskoj, tako da mislim da je pitanje upućeno vama.

Romić: Da, da, prije svega zbog tog što ste vi rekli što radite. A nije pitanje za Mišu, iako bih volio da i on odgovori, zbog toga što se odnosi na to što ste vi danas ovdje rekli. I, s druge strane, da kažete i ovu priču oko potencijala rada sa ugroženim skupinama u Hrvatskoj, znači kakva je situacija u Hrvatskoj – jer mislim da je to važno, pogotovo ako se može usporediti sa situacijom u Srbiji.

Dražen: Pa, evo, ja ću reći da se mi nikako ne smatramo eskapističkim projektom, ukoliko možemo reći da smo 'strujni' eskapisti, jer što se tiče struje ne ovisimo o sustavu i to se nama sviđa, mislim da je to pozitivno i da što više ljudi treba razmišljati o tim stvarima zato što, kao što sam rekao na početku, nama je nekako glavno pitanje bilo da probamo poručiti sustavu protiv kojeg se mi načelno borimo, da nam ne treba za zadovoljavanje nekih naših osnovnih potreba, odnosno da smo sposobni sami to stvarati i realizirati. Jasno je da mi nismo to zasad postigli 100%, ali što se tiče nekog našeg početka od prije pet godina kad nismo znali izmjerit niti kuću, niti temelj za kuću, pa smo ih napravili krive – danas ipak možemo reći da smo nešto postigli, velim: uz brdo pogrešaka i novih učenja i padova. Dakle, to je nešto čega mislim da se ljudi ne bi trebali bojati, manje se držati nekih dogmi a puno više da eksperimentiraju, da rade pa makar i napravili pogrešku – iz nje će moći puno naučiti.

Što se tiče suradnje s drugim ljudima, naše imanje je jako otvoreno i što mi više stvari radimo, to smo primjetili, više ljudi dolazi, više različitih ljudi. Jedan od sledećih najvećih naših projekata, koji radimo, koji je dogovoren, je da ćemo učiti lokalne seljake u našoj županiji kako da sami za sebe proizvode hranu, da si naprave biodizel. Dakle, to je nešto što je isto važno jer su oni jedna skupina koja jako gravitira oko nas, pošto je ruralni kraj – to je nešto gdje ćemo mi učiti njih kako da oni budu što manje osjetljivi na sve ovo što se događa sa cijenama nafte. Mislim, nama je to važno zato što mi ne pričamo samo o ratu u Iraku, o nafti i slično, nego ja mislim da smo svi tu svjesni da su resursi koji pokreću ovaj svijet važni za sve, dakle važni su koliko košta hra-

na, jer je cijela proizvodnja hrane o tome ovisna; važni su koliko nam dođe struja u našim domovima, važni su koliko dođe kozmetika. Dakle, cijela stvar je puno šira i izlazi iz tih nekih, 'ajmo reći, usko ekoloških okvira, gdje bi mi bili kao neki simpatični hipici koji su si napravili svoju farmu i sad tamo, ne znam, uzgajamo hranu i skidamo se goli kad padne kiša.

Dakle, što smo mi samouvjereniji, što mi više stvari naučimo – za ove stvari treba sigurno proći jedan period gdje vi neke stvari naučite, eksperimentirate, i dovedete ih do neke faze gdje ste dovoljno sigurni da ih možete nekom prenesti. Dakle, to nije ono – ja napišem knjigu pa je pustim van, pa sad za dvije godine kažem 's ovim se više ne slažem' – to sam napisao tada, u redu je; ne možete nekom ponuditi nešto što neće funkcionirati. Pa, evo, rekao sam, sad ćemo naše lokalne seljake učiti stvari koje su njima jako važne, i radi se o jednoj suradnji sa jednim ljudima s kojima mi inače ne bi imali kontakta... kao, bavimo se različitim životima, imamo različite ideologije i ne komuniciramo.

Marko: Ja ću samo kratko oko pritanja proletarijata, pogotovo u Hrvatskoj, što se tiče nekih stvari koje radnici rade. Povremeno se osjete sada neke iskre i uopće nekakvi impulsi, kao na primjer u Valpova, koji je zapravo poljoprivredni kombinat koji su radnici preuzeli, poslovali gotovo dvije godine preko sindikalnog računa, i na kraju proveli neku vrstu privatizacije vrlo slične onoj koja se događa u Argentini na drugi način, ali su zapravo sami radnici postali vlasnici tog pogona. Ista stvar je i sad ono što pokušavaju uraditi radnici Tvornice duhana Zagreb, iako je to malo drugačija priča, ima neke svoje specifičnosti. Mislim da su to samo nekakve iskre, neki mali momenti gdje ljudi u nekoj očajnoj situaciji, dovedeni do nekakvog ruba ili kraja, gdje im je egzistencija dovedena potpuno u pitanje, reagiraju na neke stvari, ali ne mislim da postoje nekakva sustavna organiziranja po tom pitanju, niti da postoji neka jasna svijest na koji bi se način proizvodnja – pogotovo ako govorimo o industrijskim pogonima, ako govorimo na taj način o proletarijatu – mogla organizirati ili promijeniti. Ali, sa druge strane, ne znam koliko sam ja kompetentan govoriti o svemu tome jer se ne bavim s time direktno osim što pratim sve to skupa. Ok, u komunikaciji mogu biti s tim ljudima i sve skupa, ali... Zapravo ne vidim sebe kao nekoga ko bi se sad doveo tamo i rekao: dobro, evo ja ću vam sad dati način – jer ga nemam.

Misha: Znači, samo da prokomentarišem i da postavim pitanje pošto sam na redu. Ne bih koristio izraz 'eskapizam', ali svejedno, da odmah pređem na pitanje gde će biti jasnije šta hoću da prokomentarišem.

Ta zajednica koju ste formirali – u kom smislu ono što radite i što nudite drugima kao neku vještinu, tj. koju možete da podelite sa drugima, u kom smislu imate pristup 'mi ovo radimo zato što nam to-i-to ne odgovara, i

hoćemo da takve-i-takve odnose u društvu promenimo, i nudimo vam ove veštine', a u kom smislu – znači ovo je samo pitanje, ne pretpostavljam ništa – u kom smislu može da se gleda da vi samo radite nešto što bi eventualno uradila država ili neka nevladina organizacija, pa u tom smislu državu manje košta da vi naučite ljude nešto? Znači, u kom smislu postoji taj momenat da vi eksplicitno govorite zašto nešto radite, a u kom smislu – pošto si rekao da se ne nazivate... odnosno da u tom nekom kontaktu ne koristite toliko etikete tipa 'anarhiste' itd. – znači u kom smislu se predstavlja to što vi radite kao alternativa, a u kom smislu samo ispomoć za život?

Dražen: Pa, evo, moja ideja kad sam rekao da se mi ne predstavljamo sa: 'mi smo anarhisti i doći ćemo vam spasiti živote zato što je naša ideologija najispravnija na svijetu i ima rješenje za vas' – dakle stvar bacamo na puno niži nivo, premda je ljudima koji nas poznaju i koji uđu dublje u naš svijet jasno koja je pozadina. Mi nju uvijek eksplicitno izrazimo, dakle nije potrebno da mi ublažavamo ili skrivamo neku svoju početnu ideju, ali naša isto poruka nije... Dakle, po meni je važan način na koji mi to radimo, ali mi nije važno šta o tome misli Bakunjin ili Čomski, da li mi sad ljudima umjesto da ih naučimo nešto konkretno i praktično, da mi sad njima imamo uvod od sat vremena zašto smo mi tu. To ide vrlo brzo.

Većinu tih stvari država ne radi, niti će raditi, odnosno ne radi ih na takav način. Ako smo već počeli tu temu, vi u mnogim zapadnim zemljama u Evropi, a vrlo brzo će to biti situacija u Hrvatskoj, i tu mi sad gubimo – 'ajmo reći tu neku vremensku prednost – vi možete kupiti bio-dizel na pumpama, koji je proizveden na ogromnim monokulturnim poljima sa pesticidima, dakle na isti način na koji se proizvodi i industrijska hrana i mi ljude uopće ne potičemo da to rade, i na vrlo jasan način im kažemo da ne rade nešto korisno – niti za planet, niti za mir u svjetu, jer praktički cjeli sustav je jedan veliki biznis, ekološki biznis, sa ljepom markicom... i to je isto nešto čega smo mi svjesni.

A osobno, da li država ne uči ljude da si proizvode hranu, ili ih ne uči da si naprave sami svoje solarne kolektore za toplu vodu, jer je to jeftino i šteti novce – neke države to rade. Po meni je to ok. Ja osobno nemam problema s tim, ako je to nekome neanarhistički što ja to podržavam – meni se stvarno, onako, živo fućka za to, jer mislim da je to korisna stvar. Ja bih, na primjer, htio da u Hrvatskoj postoji program 100 000 solarnih kolektora na ružnim, praznim terasama u Zagrebu; pri tom ne mislim da bih ja rekao da je hrvatska država super, ili da ako hrvatska država radi neke loše stvari da neću kritizirati. Ali, isto nemam problema s tim da postoje projekti koji poboljšavaju ljudima život i mislim da su oni ok.

To je onaj neanarhistički dio mene.

Igor: Zdravo, ja sam Igor. Hteo bih da postavim konkretno pitanje oko ekofarme, ili kako bih je već nazvao. Koliko sam razumeo, dosta se kao materijal troši drvo, kao izvor energije, za građu i slično, i sada kada bismo to proširili na nekakvu masovnu upotrebu, koliko je takav način trošenja drveta održiv? I da li imate neko mišljenje o tome, da li postoji nešto drugo...? Hvala.

Dražen: Pa, evo, drvo još nismo tako brutalno počeli koristiti. Koristimo lokalno drvo na održiv način, koji ne ugrožava na nikakav način eko-sustav. U tom smislu želimo dati primer da ljudi mogu koristiti prirodne materijale, a da ne unište eko-sustave, što se događalo – bez obzira što su i drvo i voda, i mnoge druge stvari, obnovljive – možemo ih, dakle, uništiti dugoročno. Koristićemo drvo najviše za grijanje, ali isto tako pomoću – to je nešto što mi sad još ne znamo raditi, ali će nam to raditi ovog ljeta ljudi koji znaju – dakle pomoću ultra-efikasnih peći koje je dovoljno zagrijati samo jednom dnevno, gdje praktički je jako zanemarljiva potrošnja drveta. A inače ga nigdje drugdje ne koristimo osim za jedan dio građevinskih radova, i to se uglavnom radi o potpornim stupovima, što nije jako puno.

Pri tom isto navodim da svatko tko radi nešto takvo trebao bi znati da, i kad troši tako, dio vrati. Dakle, ono što mi potrošimo bi trebali vratiti ili nekom sadnjom, ili podržavanjem nekog projekta koji to radi. Svjesni smo i da resursi koji su po definiciji obnovljivi se ne mogu neodrživo koristiti.

Sanja: Ovaj mobilni mikrofoni više ne radi, tako da će svako ko želi da postavi pitanje morati da priđe ovde.

Milica: Ok, jedno pitanje opet za Dražena. Zanima me, ta nezavisnost od države i sistema, kako ćete se boriti sa porezom. Milica.

Miloš Rančić: Samo tren, izgleda da ovaj mikrofoni radi, dakle ne morate da silazite.

Milica: Dobro. Pa, porez na zemljište, na imovinu, kako se to već zove. Zato što Hrvatska je sad blizu Evropske Unije, sad ste na putu da uđete u nju, a koliko sam ja čula – sad, nisam sigurna koliko su te informacije tačne – tamo su porezi na imovinu užasno skupi, i onda se te male farme potpuno zatvaraju zato što su prosto neodržive. Ne mogu se pokriti troškovi. Pa, kako biste se s tim borili?

Dražen: Pa, do sada nismo imali problema s porezima, odnosno porezi na nekretnine koje mi imamo su jako mali. Po meni, farme u Hrvatskoj većinom propadaju ne zbog poreza, već zato što je cijeli sustav organiziran tako da mali farmeri se ne mogu nositi sa velikom konkurencijom, a to ima i na nama

potrošačima – koji živimo u gradu – što te ljude ne podržavamo, nego nam je lakše otići u neki supermarket, a svi se zgražamo nad tim... ne samo ljudi koji proizvode hranu, već bilo ko ko je mali u ovom sistemu – što propada, to nas jako kao anarhiste ljuti, ali ti ljudi su oko nas; u ovom trenutku trebaju našu pomoć, i kao što postoje kooperative na selu koje proizvode hranu, tako je moguće da postoje kooperative u gradu koje kupuju hranu od tih malih ljudi, ljudi to rade u svijetu.

Mi smo platili... Za jednu kuću nemamo uopće građevinsku dozvolu, ali to nas ne opterećuje našim nadležnim institucijama, jer jednostavno nismo imali, iskreno – ne da smo to napravili iz nekih jako političkih razloga – nego nismo imali novaca, što za mnoge je politički razlog, ali s obzirom da je projekt javan i što okuplja jako različite ljude, sve što bi njega na tom nekom općem nivou moglo ugroziti, to isto bi neko po definiciji mogao zaključiti da se ne pridržavamo anarhističkih principa i načela. Dakle, za jedan veliki dio nismo ništa platili, iz naše lenjosti što ne odemo tamo u taj ured, ili što nismo imali novaca. Taj jedan dio smo platili jer ne bismo mogli doći u kuću koju smo kupili... Konkretno, prošle godine smo kupili jednu kuću koja nam je jako smetala jer je bila nasred imanja, nju smo htjeli po svaku cenu – jer nam je projekt došao u opasnost da prestanemo postojati jer i posjetitelji koji su dolazili i mi sami smo bili frustrirani što usred imanja postoji rupa. Na kraju smo je kupili i riješili to na tradicionalni anarhistički način: tako što smo tim ljudima dali novac da odu, i na to smo platili jedan jako sitan porez jer je nikako drugačije ne bi mogli kupiti. I isto nam to ne smeta.

Romić: Evo, ja ću ponoviti jedan dio mog pitanja, a to je dio u kojem sam vas pitao da li ovo što se ne referirate na recimo neku klasičnu anarhističku artikulaciju, da li to može imati veze s vašom reakcijom na jedno novo mjesto moći, a to je ustvari mjesto nekakvog moraliziranja, mjesto pozicije koju dobiješ ako ti neko da legitimaciju da si ti anarhist. S druge strane, kada si ti govorio zašto se ne predstavljate kao anarhisti, mene je tvoj opis podsetio kao da ste religiozna sekta koja radi dobre stvari, pa onda u stvari skriva neki svoj duboki motiv oko svega toga. I onda si rekao da ti ne želiš njima doći reć: «ja sam anarhist, ja imam ideologiju koja ima odgovor na sve, i ona je rešenje za probleme svih ljudi» - pa zar stvarno ima takvih anarhista da se to mora reć?

Dražen: Ja, dakle, kad vam govorim o ovome, morate biti svjesni da to nije moj projekt, da sam ja gazda i da svi ljudi isto misle kao ja, niti je to projekt gdje su svi uključeni anarhisti – što po meni, opet ponavljam, nije najbitnija stvar na svijetu – dakle nisam rekao da kad ja negdje dolazim kažem «nisam to», već da mi kada nastupamo kao organizacija koja nekome nešto poklanja to nije nešto što je nama prvo na pameti da s nekim surađujemo. Imali smo super suradnju sa nekim osnovnim školama - gdje smo isto učili neke ljude

- da se držimo toga, ja bih mogao reći da ja neću ići tamo jer sam ja anarhist i jer su škole dio sustava i sistema i zaglupljuju djecu, ja neću u toj školi nešto napraviti, a to se nije desilo.

Radovan: Moje ime je Radovan, hteo bih pitati kakve su mogućnosti da neko dođe kod vas na obuku, i koliko bi vremenski trajalo da se izvrši obuka za pravljenje bio-dizela, vetrenjače i tako nekih osnovnih stvari?

Dražen: To sve ovisi. Dakle, nemamo sad kao nekih dva tjedna da preživite Treći svjetski rat. Prostor nam još nije zaokružen i gotov – u izgradnji je, za neke stvari vam treba duže, za neke manje. Bio-dizel, koji je možda najvažnija stvar, je gotov u svega par sati. To je radionica koja traje sat-dva. Dakle, nešto se može napraviti u jednom danu, gdje vidite cijeli rezultat, možete odmah koristiti; a neke druge radionice - kao kad gradimo kuću od balirane slame, treba nam bar četiri-pet dana da je potpuno završimo, i to je nešto što se puno više odvija kao neki – ajmo reć - radni kamp, nego kao radionica.

A može doći svatko kod nas tko želi nešto naučiti, za to smo potpuno otvoreni. Mi radimo javne radionice, dakle ne radimo radionice samo na imanju, nego cirkuliramo tamo gdje ljudi to žele naučit.

Miloš: Moje ime je Miloš. Pa, nisam siguran da smo dobili odgovor na pitanje malopre postavljeno – kako da se povuče neka granica između ovoga što vi radite i onoga što bi mogle da rade države, tj. da li da se shvati s jedne strane kao nekakva konstruktivna alternativa koja može da se omasovi i kao takva bude neka ozbiljna alternativa, ili je to samo pomoć državi u smislu da obavljate deo posla koji je njima prosto na štetu, pa vi obučavate ljude, itd. Dakle, ta razlika između nečega što bi bilo alternativno, i nečega što bi bila neka NGO ekološka priča.

Zanima me – i tu imam jedno konkretno pitanje – da pretpostavimo da se to omasovi na neki način, dakle stvari kojima se vi bavite: proizvodnja bio-dizela, zdravi poljoprivredni proizvodi, solarna energija, itd., sve su to stvari kojima se bave i korporacije, ili će se baviti, dakle krupni kapital u suštini, da se to omasovi i da ono što vi radite postane neka ozbiljna pretnja interesima tih korporacija i tog krupnog kapitala, bojim se – tj. siguran sam – da bi država, kao institucija čiji su interesi neodvojivi od interesa krupnog kapitala, intervenisala i na vrlo lagan način za jedno pre podne neutralisala bilo kakav pokušaj ove vrste. Dakle, nisam siguran da ovo može da bude neka ozbiljna alternativa. Pa, prosto, ako može neko dodatno pojašnjenje... Gde bi bila granica između ozbiljne alternative i neke pomoći državi, ekološke itd. priče?

Dražen: Kao što sam rekao, ako pročitate ovu knjižicu biće vam jasno zašto

mi to radimo, iz kojih pobuda, koje su naše namjere i ciljevi da takve stvari širimo... Dakle, ne vjerujem da će sustav... Ono što možda ja nisam ovdje dobro rekao je da mi ljudima, kad im poklanjamo neku takvu stvar, pričamo i na koji način je to nešto – ako smo negdje samo jedan dan i nemamo vremena sve ono što mi znamo im pokloniti – dakle, pričamo im na koji je to način povezano sa mnogim drugim jako bitnim stvarima i aspektima: od prosvjeda, nekim drugim stvarima koje možda mi u tom trenutku ne problematiziramo ili ne naglašavamo jer se bavimo s nečim drugim. Dakle, ne izdvajamo im stvari iz jednog zaokruženog sustava. To što se mi u određenom trenutku bavimo samo konkretnom radionicom, to je jednostavno zato što se nekad nema vremena ili je to tema, ali po meni te sve stvari su povezane i ne vjerujem da bi ih sustav na taj način promovirao, jer bi to onda bio drugačiji sustav... Jednostavno, sustav se ovaj temelji, po meni, na velikom gomilanju profita, a ovdje ljudi ne bi izdvajali profit za nekoga gore, nego bi on kružio između njih, kao što je takav cjeli princip.

A to što korporacije proizvode solarne panele, ili proizvode bio-dizel, po meni korporacije organiziraju koncerte i tribine, korporacije proizvode hranu, proizvode kompjuterske programe, ali postoje ljudi koji to rade na drugačiji način i koji su super i koji trebaju našu podršku. Dakle, ne postoji nijedna stvar na ovom svijetu koju ovaj sustav ne radi ili nije otkrio kako da na njoj zaradi. Po meni je bitniji način na koji vi nešto dijelite ili širite, nego sama tema.

Sanja: Baterija na mikrofonu koji može da se pokreće je definitivno otišla, tako da ako neko hoće da prokomentariše ili postavi pitanje moraće da priđe ovde, sada definitivno. (neko iz publike postavlja pitanje/komentariše bez uzimanja mikrofona, sledi samo deo od kada mu je dodat mikrofon)

Publika: ...Radi se o jednoj stvari: ne moramo svi da znamo sve da pravimo. Vi ste učili da pravite kuću – šta je to vama trebalo? Jedino zarad ličnog zadovoljstva to ide. Čovek treba da radi svoj posao i od tog posla pristojno da živi, a ne može ako se ne ukinu nepravedni društveni odnosi, tj. eksploatacija. Mladi gospodin je uložio jako mnogo vremena da nas dekuražira i da nam pokaže da je takvo nešto samo ezoterija, da to zapravo i nije važno, da to i ne postoji; nema glavnih tačaka na koje treba napasti, zapravo su sve tačke jednako važne... (reakcija nekog od voditelja)...Izvinite, jel' se ovde samo pitanja postavljaju, ne sme čovek ništa da kaže? ...Pa ja sam rekao, hvala vam.

Sanja: Pre vas se javio neko za reč. Možete da dajete komentare, ja sam vas pitala da li imate neko pitanje.

Ksenija Forca: Ja sam htela da pitam kakav je vaš odnos prema internetu kao

tehnologiji, da li koristite kompjutere, i kako uopšte planirate to... neke stvari u ovom sistemu koje su meni lično dobre... da li planirate to da odbacite skroz na neki način, ili sad to spajate – pošto negde kapiram da uzimate i neke dobre stvari. (neke reakcije iz publike tokom Ksenijinog postavljanja pitanja)

Sanja: Samo jedan komentar, ja nisam voditeljka, tako da ne znam na koga se odnosi komentar.

Dražen: Internet koristimo, kompjutere koristimo, dakle 100% je da ćemo ih koristiti i na samom imanju. Kao što sam rekao, za nas postoje ljudi koji u tom području rade vrijedne stvari na – ‘ajmo reć – slobodarski način, dakle na način da u trenutku koliko je moguće budu dostupnije što svima. Jasno nam je kako se kompjuteri proizvode. Ono što je meni uvek bitno kod bilo koje kritike je da postoje alternative, dakle u ovom trenutku postoji jedna jako zanimljiva grupa ljudi na ovom svijetu, koja nam daje super alternative za rad na kompjuteru, koji nije diktiran ili kontroliran od korporacije, i to koristimo; od tih ljudi možemo jako puno naučiti, oni od nas mogu nešto tako drugo što im je bitno.

Ove godine je bio, po meni, jedan zanimljiv festival u Zagrebu – Sloboda stvaralaštvu, koji je pokrenula grupa ljudi koja je puno bliža cjeloj toj priči oko slobodnog softvera, u tim područjima. Mi smo ove godine radili zajedno taj festival s njima i tamo smo ljudima besplatno dijelili organsko sjeme za sjetvu ove godine; učili ih raditi bio-dizel. Dakle, radili smo sve ono što se tiče stvaralaštva i kreativnosti, a koje se na slobodan način dijeli, a ima veze sa ovom nekom temom kojoj smo mi bliži. Dakle ta suradnja nam je jako važna i ne mislim da je jedino važno ovo čime se mi bavimo, niti bi to ikada rekao.

Sonja Drljević: (dobijajući mikrofon odgovara na neke prethodne komentare) Ne, nemam pitanje, već samo isto kao... Zašto? Ne, nije tako... Mislim, ne treba tako pričati. Ja bih imala jedan komentar samo. Kako sam ja razumela, vi zapravo pokušavate – i uspeli ste u tome – da pokažete da se nešto rãdi radi zadovoljavanja ljudskih potreba, i na neke načine koji su pritom i ekološki, i – da kažem – ideološki. Mislim da je to jako korisno i da je dobro.

A ovo što je kolega rekao da njegov tata ima baštu i to... to je isto dobro, ali njegov tata to ima kao što je imao i moj neki deda – on je to radio da bi to nešto tamo prodavao i tako dalje. A ovo da treba da se borimo protiv nepravednih uslova i da se udružujemo – to je isto važno, ali to ne isključuje ovaj pristup. Tako da ja uopšte ne mogu da shvatim zbog čega je to u suprotnosti? Mislim, za mene nije u suprotnosti.

Sve ima svoju svrhu. Treba se organizovati i sindikalno, i ovako, i onako, protiv nadirućeg kapitalizma – ali treba da postoji i nešto što pokazuje ljudima da ne mora uvek da se proizvodi samo za profit i da nije samo važno da

se uvek napravi profit i ko ne zarađuje puno novca taj je niko i ništa. Mislim da ovakvi nekakvi primeri pokazuju da postoji neka druga varijanta u životu, i sa te strane meni se to sviđa.

Veljko: Zovem se Veljko i imao bih dva pitanja, ako nije problem. Prvo pitanje za našeg prvog govornika, o jednoj sjajnoj ideji lokalnih grupa afiniteta itd. – šta misli o jednoj lokalnoj grupi koja bi se bavila borbom protiv pušenja u zatvorenim prostorijama, u okviru naše eko-socijalne grupe? To jest, da parafraziram, o individui i moći – da li je zakon o zabranjenom pušenju u zatvorenim prostorijama samo još jedna poluga politička, ili se treba protiv toga boriti, kao poluge?

A drugo pitanje je za naše goste: da li su imali kontakta sa ljudima koji ih okružuju, u smislu poljoprivrednika samih... pošto ste pričali da biste hteli da imate neku saradnju, ili da ostvarite sa lokalnim... Imaćete? Da li imate neki komentar – kako su ljudi, koji možda imaju i neki antagonizam prema anarhizmu ili bilo kakvim slobodnim shvatanjima – da li ste imali takvih kontakata? Hvala.

Misha: Sad, ja ne mogu da kažem da sam 100% sigurno shvatio u kom smeru bi to pitanje moglo da ide, ali, evo, ja ću se još jednom držati – pošto je tako pisalo u ovom letku koji je malo prokazivao prethodnu tribinu, tj. da se ovde ideja anarhističke prakse pokazuje kao jedenje kolačića i pijenje – pa ću ja nastaviti u tom smislu da i dalje teoretišem, pa ću reći da ako je Štirner rekao – e, da, «rekao je...», ali što da ne – da 'oslobođen čovek', dakle čovek koga su drugi oslobodili izgleda kao pas koji i dalje vuče lanac za sobom, ja bih otprilike na taj način isto odgovorio da ono što nam je servirano kao oslobođenje, ili kao borba za naša prava od strane drugih grupa, drugih organizacija... jednostavno nešto što ako nam poboljšava životne uslove nemamo razloga da se bunimo, ako nam ne poboljšava jasno je šta ćemo da radimo, ali u tom smislu je najbitnije ono što sami možemo da postignemo. Ako nam je neko pravo dato – i dalje se ne radi o ojačavanju nas samih, nije stvar za koju smo se sami izborili. Koliko je to odgovor na pitanje – nisam siguran! Ovo je otprilike kroz prizmu postanarhizma, koji nije u ovom slučaju drugačiji od tzv. tradicionalnog anarhizma.

Dražen: Da... što se tiče ovog antagonizma ljudi prema anarhizmu... Dakle, mi smo, jasno, imali na početku sumnjivih pogleda od jednog dijela ljudi u lokalnoj zajednici: "zašto ste se baš tu došli drogirati, od svih tih mjesta oko Zagreba?". Ono što je zanimljivo je da su to ljudi koji su negde godište naših roditelja, dakle oni koji su u neku ruku isto došli u to mjesto samo deset ili dvadeset godina prije nas. Zanimljivo je da smo imali puno bolju i dapače čak i preoptimističnu podršku od lokalnih ljudi koji su starije dobi, jer su oni čak

izromantizirali tu neku priču da ćemo mi sve završiti u pola godine i obnoviti cjelu tu lokalnu zajednicu, jer tamo je sve manje i manje mladih ljudi. Ali što smo mi sve više tamo radili i što smo više ostavljali neki svoj trag, u tom smjeru ide i da mi njih konačno... na primer, mi bez lokalne zajednice ne bi uspjeli, to isto mora biti jasno, jer su nam oni davali vodu, čak i hranu, struju dok je mi nismo imali, savjete neke... Dakle, mi smo tamo pali kao potpuni padobranci.

I ono što je isto važno da znate je da mi nismo to mjesto izabrali. To je bilo jedino mjesto, nakon par propalih pokušaja skvotiranja u Zagrebu, na kojem smo mi mogli besplatno tada raditi, a koje je bilo vlasništvo jednog od nas – njegovih roditelja koji su rekli «ok, glupirajte se, 'ajmo videti što ste sad izmislili» - jer nismo imali novaca da kupimo nešto što bi nama bilo najbolje. Dakle, mi smo tamo otišli jer je to bilo jedino mjesto na kojem smo mogli raditi, a kako smo sve više radili i zavoljeli smo ga, a i bilo je glupo sad se prebaciti ako smo toliko energije i truda uložili tamo.

Samo bih se još nadovezao, ako dopustite, na ove sad posljednje komentare. Mislim da je jako neproduktivno da ako kažem šta mi sve radimo, da neko automatski zaključi da mi ne podržavamo Gay Pride-ove, radnike u tvornicama, nezavisne medije, zato što ja to nisam spomenuo u mom uvodnom izlaganju, jer mnogi od nas su članovi i drugih organizacija i grupa, kuhaju hranu za siromašne, rade u nezavisnim medijima... Dakle, ovo nije jedino mjesto našeg identiteta niti je to poanta, ali mislim da je stvarno zamorno svaki put, kao neka isprika, ako ne zaogrnmemo sav spektar koji neko smatra da je važan u aktivizmu ili anarhizmu, da odmah ide: «e, je, ti si rekao da uzgajate mrkvu, ali nisi spomenuo slobodni softver, to je važno – posebno danas u digitalnom dobu». Mislim da bi trebali biti malo više usmjereni da jedni od drugih učimo ono što svatko osobno zna, jer to što smo mi više fokusirani na ovo je zato što smo tu sad, što imamo rezultate, i što zbilja već možemo druge ljude učiti; a milion je stvari koje mi upijamo i učimo od drugih ljudi, i koji nas uče neke stvari iz različitih sektora koji su nama isto tako važni.

Sanja: Ok, ja sam samo htela da postavim pitanje Marku, pošto je Dražen više pričao – vi ćete posle dobiti reč (verovatno nekome iz publike). Nedavno je održan Anarhistički sajam knjiga u Zagrebu, pa ako bi samo onako ukratko to predstavio?

Marko: Pa, joj (smeh)... (Draženu) Ništa se nemoj smijati, neću o tome pričati... Da, ok...

U Zagrebu se, dakle, događa Anarhistički sajam knjiga, dakle dogodio se drugi Anarhistički sajam knjiga po redu; prvi je bio zapravo Balkanski anarhistički sajam knjiga. Ovaj drugi je bio na neki način i specifičan, jer je otvorio neke zanimljive teme, možda jedna od najzanimljivijih tema – takve

se stvari valjda dogode kad se okupe različiti ljudi i kad pokušavaju doći do zajedničkih zaključaka, usporediti neka iskustva, što mislim da se i ovde događa na neki način – je to da često kod takvih manifestacija... Znači imali smo sajam knjiga, prodavale su se knjige, djelili su se neki besplatni materijali, održavala su se nekakva predavanja... međutim, sve ostaje, ili često ostaje, na razini nekakvog festivala i nekakve zapravo manifestacije toga što bi mi htjeli, ali zapravo malo ima konkretne realizacije, malo toga se realizira nakon takvih manifestacija, kao nakon bilo kakvog prosvjeda, kao nakon bilo čega drugog. S druge strane, da opet nema nekakvih takvih događanja kao što je sajam knjiga, ne znam koja su to druga mjesta na kojima bi ljudi dolazili do informacija da se bilo što takvo događa, ili gdje bi se mogle uključiti u takve nekakve manifestacije.

Sanja: Da li ste zadovoljni kako je to proteklo?

Marko: Ma, sajam knjiga je, onako, super prošao, izuzev jednog malog incidenta koji smo imali, ali u koji sad ne bih ulazio. (smeh) Zapravo je jako zanimljivo da se pokazalo da takva vrsta događanja, pogotovo ako se organizira na način da nije nužno prikazano kao namijenjen za jednu određenu skupinu ljudi, da zapravo dolaze različiti ljudi sa različitim interesima iz različitih razloga se interesiraju za takvu vrstu događanja, tu vrstu literature, a po mojoj proceni mislim da je prošlo...

Ratibore, šta ti misliš – jel' bilo jedno dvije tisuće ljudi?

Ratibor: Sigurno, barem dve hiljade, ako ne i pet... (smeh u publici)

Marko: Hm...

Divna Komluški: Zdravo, ja sam Divna, htela sam samo da pitam zbog čega je 11. tezi bilo zabranjeno da izlaže na ASK?

Marko: 11. tezi nije bilo zabranjeno da izlaže na sajmu, nego je bilo dogovoreno – zato što nisu postojali jasni kriteriji ko i kako može izlagat na sajmu – da 11. teza ne može imati svoj štand, ali da može izlagati svoj časopis u dogovoru s nekim na nečijem štandu, i da je to onda naprosto pitanje toga šta neko želi imati na štandu.

Publika: Nešto više o organizaciji i funkcionisanju izdavačke kuće, i istoriji uopšte.

Marko: Ok, izdavačka kuća funkcionira po principu toga koliko se ljudi žele angažirati i na koji se način žele angažirati. Zapravo, postoji desetak ljudi

koji rade, što kao neki koji pišu neke stvari, što kao ljudi koji rade lekturu, prijevode, predlažu stvari. Postoji neka vrlo fluidna uređivačka koncepcija, ona koja nije vrlo jasna. Zapravo moja uloga je da negdje najveći dio posla odrađujem i guram nekakve stvari (smeh), ali i da radim neku vezu između svih tih ljudi koji odrađuju to sve skupa.

Ali mislim da je nekako izdavaštvo sad malo i zastalo u zadnje vrijeme, zbog te knjižare koja se otvorila i koja oduzima i jako puno novca i sve skupa. Ono što je po meni problem u takvim projektima koji iziskuju puno novca, je to što ih je jako teško raditi volonterski. Cijela stvar se događa volonterski, uključujući i tu knjižaru koja oduzima, onako, pola života; i zapravo stvari su malo zastale tu negdje, iako se događaju i dalje, to izdavaštvo se vrti sve skupa, ali dokle god je sve skupa bazirano isključivo na entuzijazmu toliko je angažmana i toliko je energije.

Ali cijela stvar je prilično nestrukturirana, ako mogu to tako reći – nema jasne koncepcije ko šta radi, nego ljudi naprosto odlučuju: “ok, ja bih napravio taj prijevod”, pa se nekako na toj razini dogovaraju stvari, više neka prijateljska atmosfera nego formalna.

Romić: Jel’ imamo neku informaciju kad se završava, ili sad samo idemo u fade-out?

Sanja: Pa, vreme nije ograničeno, ali ako svi ljudi odu... nećemo ostati. (reakcija tehničara) Ograničeno? Može li onda da postavi pitanje? Još jedno pitanje?

Romić: Pa ja bih se vratio na Anarhistički sajam knjiga i na ovo pitanje zašto 11. teza nije bila tamo. Ne bih ulazio u detalje, to uopće nije bitno, ali čini mi se da ono što se događa u raspravama o anarhizmu, da velikim dijelom čim ima etiketu anarhizma – to postaje platforma legitimacije. I da to da mi govorimo o idealnom, znači o idealnom pojedincu, koji će onda bit u idealnom društvu, da je to jedna vrlo, vrlo moćna ideja i da se zapravo većina ovakvih stvari u zadnje vrijeme pretvori u to da neko nekoga delegitimira, znači da mu oduzima tu legitimaciju – zato što on nije dovoljno radikalno. To se događalo, po mom iskustvu, ne samo na Anarhističkom sajmu knjiga, ovdje sam primetio neke od takvih stvari, ja sam pokušao isprovocirati raspravu... Kad se pojavila Indimedia gotovo ista stvar se pojavila: u jednom času Indimedia je postala ta idealna medijska platforma i to sve, i onda se vrlo brzo došlo do toga da onaj ko je na Indimedia-i ima legitimaciju, taj je nezavisni medij, a ko god drugi bilo šta da radi zapravo nije taj koji to ispravno radi, ili to ne radi dovoljno radikalno, ili ne znam šta. Tako da mislim da je tema u kolikoj mjeri ideja anarhizma – prije svega zato što je povezana sa pričom oko idealnog – postaje platforma legitimacije, i kako se s njom nositi.

Ja sam pokušao isprovocirati vas, tako da sam rekao da u jednom času kad si dovoljno dugo na sceni, da u stvari dođeš i da ne želiš uopšte više pričati o anarhizmu nego nešto radiš, ali ako se poput ove tribine nešto naziva anarhizmom, imam osjećaj da je onda ok reć zašto ja ne želim spominjati anarhizam i ono zapravo o čemu ljudi očekuju da ćemo razgovarat. Mislim da je to jedan moment koji se treba artikulirati. Hvala.

Sanja: Odgovor nije potreban ili očekuješ neko pitanje?

Romić: Ja bih, eto, volio da Aleksa Golijanin nešto kaže o tome...

Sanja: Aleksa... Pa, mislim da nemamo sad vremena da širimo – vreme je ipak ograničeno tako da će Aleksa neki drugi put reći nešto o tome. Ovo je bila tribina Savremene tendencije u anarhizmu, hvala vam što ste došli... evo Marko ima još neki komentar...

Marko: Je... (smeh publike)

Sanja: Hvala vam što ste došli, sledeći tema je Feminizam i anarhizam...

Ovaj tekst je transkript razgovora realizovanog u sklopu prvog ciklusa Razgovori o anarhizmu na temu "Savremene tendencije u anarhizmu", održanog u beogradskom Domu omladine 15. maja 2006. U razgovoru su učestvovali: Misha Mashina, Dražen Šimleša i Marko Strpić.

Dražen Šimleša (Bjelovar - 1976.) Magistar društvenih nauka, polje sociologija – 2004. Područje naučnog rada: globalizacija, ekologija, održivi razvoj. Objavio dva naučna rada jednu monografiju. Pisac je knjige "Snaga utopije". Pokretač je projekta "Mreža ekosela Balkana".

Marko Strpić (Zagreb). Društveni radnik i prevodilac. Vlasnik jedine izdavačke kuće koja se bavi anarhizmom na prostorima bivše Jugoslavije. Jedan od pokretača Anarhističkog sajma knjiga koji se održava svakog proleća u Zagrebu. Sajt: <http://www.stocities.org/>.

Misha Mashina
Circulus Vitiosus

Začet 1978. prirodno, rođen 1979. isto tako, ipak sam se od Prirode odmetnula i na njeno naličje izmetnuo tokom narednih dvadesetsedam godina života. Završivši neke škole i stvorivši sebi neke perspektive (makar iz žablje perspektive), perspektivno sam nezaposlena i ostavljeno na milost i nemilost tranziciji ka perspektivnijoj besperspektivnoj budućnosti.

Negde usput me pokupio tajfun anarhizma, koji ovim prostorima duva još od kada je napravljena promaja, te sam – nakon njušenja raznih inicijativa – spustilo sidro u grupi Zluradi Paradi, jedinoj oz-biljnoj revolucionarnoj organizaciji. Kao članica ovog neraščlanjenog kolektiva zadužen sam za arhiviranje svih dokumenata o seksualnom životu miševa, koji mogu da se nađu na ovim prostorima (miševi, ne dokumenti). U međuvremenu se nadam da će me moj naučno-istraživački rad dovesti do Neptuna, jer sam čulo da je to moguće.

U stalnom traganju za plaćenim poslom i sisom za sisanje, nosim preporuke i preporučena pisma sledećih individua, grupa, organizacija i institucija:

- * N. N., člana Društva nepoznatih,
- * N. N., člana Društva nepoznatih,
- * Hoš Im Ina, mog dobrog prijatelja i bivšeg čoveka,
- * grupe za promociju ekoloških pitanja i odgovora "Atomski mrav",
- * "Kolektiva buduće dece", borbene organizacije tek planiranih beba,
- * Ministarstva pantljičarinih unutrašnjih poslova,
- * Ministarstva državnog samouništenja, pored čije preporuke posedujem i oporuku samog ministra,
- * Međunarodnog suda Prirodi, njenim katastrofalnim potezima i elementarnim nepogodama,
- * međunarodnog Udruženja sindikata budućih otpuštenih radnica, i
- * Udruženja kapitalista "Nezasita pijavica".

Dragi Zabavniče, nadam se da moje pismo neće završiti u Recycle Bin-u, i da ću upoznati mnoge interesantne vršnjake! Samo bih još hteo da vam kažem da ste moj omiljeni list, i da sam vas odmah pročitala.

S poštom, poštovanjem, i pošto-poto, Vaš (Pediculus capitis) Misha Mashina

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Teškoće artikulacije anarhofeminizma kao pozicije delovanja ili kao teorijsko – političkog pravca

Sanja Petkovska

Tokom tribina održanih u proleće 2006. godine u Domu omladine Beograda odlučila sam da uzmem učešće, pre svega iz eksperimentalnih razloga. Interesovalo me je kako u jednoj živoj diskusiji ja, tada dvadesetpetogodišnja žena koja se bavi obrazovanjem, feminizmom, poezijom i sociokulturnom antropologijom, mogu da se pozicioniram spram slušaoca i sebe same, kao i šta može proizići kao produkt iz tog, pre svega, kreativnog komunikativnog događaja. Ovom prilikom želim da napišem malu analizu svog govora na osnovu transkripta koji sam dobila, i da dam osnovne teze koje sam tom prilikom želela da razradim sa svojim sagovornicima, nazvanim tako barem sa moje tačke gledišta.

Najpre, bila sam preslaba u borbi za reč, ali i govornica koja je izazvala najostrasćenije upadanje u reč, gotovo tokom čitavog pokušaja da govori. Mnogi su osećali potrebu da govore umesto mene – osim što je bespotrebno, koštalo me dvostruko više truda da ipak održim situaciju pod kontrolom. Svima koji žele precizne izvore na koje se ja pozivam mogu samo da poručim: moguće da je neko govorio pre mene ono što ja govorim sada, ali mene to iskreno baš briga. Na čitaocu i slušaocu je da deo posla odradi sam. Ne zamišljam da pišući ili govoreći treba nekome da serviram gotov proizvod. Isključivo zagovaram nedovršene proizvode, poput Linux operativnog sistema, i upirem prst u svakoga ko želi besmislene konfrotacije kao kontrarevolucionarnu pošast svake kreativne misli. Ionako je pitanje žrtve i dželata jedno virtuelno pitanje na koje je, moguće, jedino u virtuelnom svetu izvodljivo dati politički odgovor – lepo je rekao Bil Gejts: pa možete da budete jednaki u virtuelnom svetu! Zaista, čemu maltretiranje da isto pokušamo i u realnom.

Počela bih od razlikovanja dve kategorije ljudskih bića, pola i roda. Njihovo razlikovanje rezultat je razvoja lingvističkih i socio-kulturnih teorija jezika, koje su nam uporno ukazivale na ono što konzervativni nominalisti nikako ne žele da prihvate: mi ne znamo da li označavanjem spoljašnjeg sveta zapravo opisujemo materijalne pojave ili predstave u našoj glavi, niti granicu kojom bismo omeđili dato (ili, kako neki žele da kažu, prirodno) od veštačkog, koje je tek intervencija koja nastaje kao pokušaj da naše ideje i misao za-

misli sprovedemo u „stvarnost“. Jezik nije nevin, možemo reći pozivajući se na Rolana Barta, on nam ne daje nikakvo čisto saznanje spoljašnjeg sveta niti nas samih. On je posredovana tvorevina, i upravo stoga relativna. Relativnost koju konstrukcionizam unosi u društvenu teoriju i praksu, što ja izrazito ne želim da posmatram kao odvojene kategorije, zamka je, koliko i poslednje utočište utopijskih nastojanja, koja su, pogađate, samo relativno utopijska – sada upravo zahvaljujući toj intervenciji, ili 'jezičkom obrtu'. Mi kažemo „žena“ i tačno znamo na šta mislimo – osoba koja rađa, poseduje matericu i dojke, ima šire kukove od „suprotnog pola“, kojoj su svojstvene i određene društvene uloge, stavovi, ponašanja – sve to pomislimo kao prvu asocijaciju na tu reč. Međutim, Stoler je, po Kejt Miler, napravio veoma važnu razliku: 'sve to nije' ista kategorija. Nije implicitno dakle da određena biološka konstitucija po difoltu ima određeno društveno, psihološko ili političko značenje. Mišel Fuko daje u knjizi „Nenormalni“ i opipljiv dokaz zbog čega društvo pokušava da određenim kategorizacijama i pravno-medicinskim normama, kontroliše odnos između biološko-fizioloških karakteristika nekog pojedinca i njegovih/njenih ponašajnih i društvenih karakteristika (pre svega načinu ispoljavanja seksualnosti, uloge u porodici kao propisanoj bazičnoj društvenoj zajednici, odnosu prema vlastitom telu, omogućenoj ili otežanoj samostalnosti prilikom donošenja odluka itd.). Samo, tu društveni mehanizmi kontrole nailaze na problem: pojedinci i pojedinke čiji biološki pol nije definisan, hermafroditi i sl. – kakvo ponašanje od njih zahtevati? Ako je moguće da neko ima biološki nedefinisan pol, zašto nije moguće da društvena uloga koja iz određenog pola proizilazi ne bude varijabilna? Muškarac homoseksualac koji živi sa ženom koja je pre toga bila muškarac, ili jedna tradicionalna nuklearna porodica u kojoj muškarac i žena dele kućne poslove i oboje su zaposleni i vode brigu o deci – utopijska zamisao? Mada su dodiri anarhizma i feminizma postojali, posmatrano sa istorijske distance, oni su bili kako teorijski, tako i praktično neosmišljeni. Primer te vrste jeste Ema Goldman, čiji stavovi po mnogim pitanjima spadaju u recimo liberalni feminizam (podela rada, uloge u porodici itd.). Zahvaljujući svojim vezama sa drugim ličnostima koje su bile vezivane za anarhizam, ona se smatra jednom od najznačajnijih anarhofeministkinja. Čitajući njenu knjigu Anarhizam i drugi ogleđi, može se na primer, zapaziti da ona preporučuje ženi da bude poslušna, da se zna ko šta radi, koja su zanimanja za koga i sl. To nema nikakve veze sa anarhofeminizmom.

To je zgodan momenat da upotrebimo jednu drugu idealnu konstrukciju da opišemo razvoj feminizma, koji se događa prilično paralelno sa takozvanim oslobađanjem čoveka i prosvetiteljskim fantazijama, započetim građanskim revolucijama, borbom za pravo glasa, pa sve daljim artikulisanjem načina na koji moćnije društvene strukture kolonijalizuju sve manje moćne osobe iz različitih rodnih, rasnih, kulturnih, etničkih i drugih grupacija. Iako bi komunikacija borbi, da se izrazim rečnikom Hardta i Negrija, feminizma i

anarhizma donela jednu sasvim dovoljno široku teorijsku i praktičnu platformu za korenito redefinisanje međuljudskih odnosa po svim kriterijumima, ona se ne događa. Feminizam je najčešće osporavan kao 'buržoaska' ili 'delatnost civilnog sektora i građanskog usmerenja'. Takve zaključke smatram neosnovanom borbom levičara koji koriste najjednostavnije, najefektnije i najpogrešnije mehanizme diskvalifikacije sagovornica jednostavnim stalnim vraćanjem na pitanje njihove legitimnosti da uopšte govore.

Šematski i deskriptivno govoreći, u feminističkoj teoriji postoje 'krugovi slobode', i oni se pre svega odnose na širenje preispitivanja uloge dodeljene ženi u društvu, ali i najintimnijih pitanja njene telesnosti, i načina na koji je ona predstavljena u društvu. Glavni model za ovu priču jeste klasifikacija koju je Elizabet Gros dala u knjizi "Tela koja nešto znače", mada se sličan način opisa razvoja feminizma sreće, u manje ili više sličnoj varijanti, i kod nekih drugih autorki. Kriterijum po kom su ove tri glavne struje feminizma razvrstane kod Elizabet, jesu stepen obuhvata sloboda koje su autorke i aktivistkinje zahtevale, njihovo društveno delovanje i metode kojima su nastojale da utiču na javno mnjenje ili društvenu svest, zatim i artikulacija polno/rodne razlike.

Liberalni, egalitarni feminizam vezujemo za imena kao što su Meri Vullstonkraft, Beti Fridan, itd. Grubo i pojednostavljeno prikazani, njihovi glavni zahtevi i pretpostavke orijentisani su oko nastojanja da žene dobiju neke privilegije u postojećem kapitalističkom građanskom poretku u razvitku, prevažodno, generalno priznavanje prava žene kao generalnog političkog subjekta koji ima pravo glasa jednako muškarcima. Kategorije javnog i privatnog prostora ostaju nenarušeno suprotne, kao i tokom socijalističkog ili sindikalnog feminizma. Uopšteno govoreći, autorke ovog, drugog talasa feminizma koncentrisale su svoje zahteve oko jednakog prava na rad, i jednakog položaja u okviru rada i u okviru socijalističkog pokreta. Mapirale su patrijarhat kao poziciju moći muškaraca, koji im obezbeđuje kako ekonomsku, tako i kulturnu dominaciju nad ženama, u okviru jedne šire borbe protiv kapitalizma i ekonomskog ugnjetavanja. Prvobitno su delovale zajedno sa muškarcima, protiv kapitalizma, ali su kasnije zaključile da muškarci njihova pitanja uvek guraju u drugi plan, te su antikapitalizam dodale kao ključan među druge svoje ključne zahteve. Takođe, pokrenule su bitno pitanje rodne podele rada, dovodivši u pitanje tezu da je mesto žene u kući. Žene radnice rušile su stereotipe te vrste. Veoma je nezahvalno pojednostavljivati složene konstrukcije na ovaj način, i svakako da nisam htela reći da je bilo šta označeno kao ključna karakteristika nekog talasa i krajnji domet ili cilj istog, budući da je koherentno postavljanje grupe teoretičarki i aktivistkinja jednih kraj drugih stvar interpretacije nekih teza, ili određenih društvenih praksi delovanja. Na primer, u članku o Socijalističkom feminizmu na Wikipediji, kao jedna od referenci tog pravca navedena je Dona Haravej, ali i Ema Goldman, dve pot-

puno različite teorijske figure, i jedna i druga bez direktne veze sa socijalizmom. Dakle, veoma je diskutabilno po kom kriterijumu posmatramo stvari, i varijacije su prilično velike. Grosova je, na primer, svrstala Simon de Bovoar u prvu grupu feminističkih teoretičarki, ali ne smemo zaboraviti da je ona svoju tipologiju napravila prema kriterijumu odnosa prema telu i koncepta tela koju je teoretičarka zastupala, budući da je Simon spadala u marksističko – egzistencijalistički krug. U drugu grupu ona uvrštava i psihoanalitičarke kao što je Julija Kristeva, kao i brojne druge marksistički orijentisane feministkinje. Možda najbitnija odlika koju ovaj feministički pravac unosi jeste povezivanje klasne borbe sa borbom protiv patrijarhata, ali ja sada ne mogu da iznesem sud koliko je to naknadna interpretacija post-marksistkinja, koliko su socijalistkinje kao što je Klara Cetkin uopšte razlikovale patrijarhat kao koncept muške dominacije i opresije, od generalne ugnjetenosti radničke klase od strane vlasnika sredstava za proizvodnju. Treći talas feminizma je najkomplikovanije iskonstruisati kao heterogen, jer je jako složeno po čemu bih sada mogla generalno da razlikujem autorke. Jedan od dodatnih kriterijuma koji bih pozvala u pomoć jeste vremensko razdoblje u kome su autorke delovale. Tu možemo uključiti sve autorke koje feminizam povezuju sa post-modernizmom, postkolonijalnim studijama, queer teorijom i pokretom crnkinja koje su naglašavale posebnost svog položaja u odnosu na feministkinje belkinje, ali i radikalni feminizam i sajber feminizam, pokret Rajotgrls i sva imena koja možemo sa tim pravcima povezati, kao što su Džudit Butler, ili Andrea Dvorkin - dve nespojivo različite feministkinje. Neke su se borile protiv pornografije, neke samom pornografijom protiv stereotipa o ženi kao kurvi, koja svoju seksualnost treba da ispoljava pod strogom kontrolom muškaraca ukoliko ne želi da bude tako shvaćena. Na stranici sa člankom o trećem talasu feminizma na Wikipediji ne postoji bilo koji link koji će ga povezati sa anarhofeminizmom ili pokretom Rajotgrls, na primer, dok je prva referenca posle članka o anarhofeminizmu, radikalni feminizam – inače najozloglašeniiji feministički pravac, koji je insistiranjem na rodnim odnosima kao ključnoj tački društvenih nejednakosti i zalaganjem protiv pornografije stekao brojne neprijatelje. Pokret za Političku korektnost takođe mogao bi se dovesti u vezu sa radikalnim feminizmom, ali ne isključivo jer je on povezan šire i sa poststrukturalizmom. Ogorčeni Bob Blek napisao je jedan prilično mizogin tekst „Feminizam kao fašizam“, u kom su dati vrlo lepo stereotipi kako levičari i muškarci uopšte, vide feministkinje i poistovećuju ih sve sa jednim uopštenim stereotipom. Na mnogim mestima u tom tekstu Blek stavlja znak jednakosti između žena uopšte, feministkinja i radikalnih feministkinja.

Jako lep opis kontradikcija i licemerja koje vlada u levičarkom pokretu i pokretu seksualno različitih, dala je Anja Mulenbelt u svojoj knjizi koja se pojavila kod nas u izdanju Feministčke 94 – „Gotovo je sa stidom“. Ono što sam

propustila jeste da dodam i ponešto o pop kulturi i LGBTTIQ pokretu i feminizmu, kao o npr. Decadent action kao jednoj jako subverzivnoj anarhističkoj ideji koja ima potencijala da se udruži sa mnogim feminističkim frakcijama, ali to daleko premašuje moje ambicije za ovu priliku. Po mom viđenju, anarhofeminizam obuhvata set pretpostavki sva tri talasa feminizma, ali i da se tu ne iscrpljuje problematičnost njegovog pozicioniranja, nameće se kao jedini dostupni zaključak. U svakom slučaju, smatram da anarhofeminizam nije blizak radikalnom feminizmu, i najpre ga povezujem sa drugim i trećim talasom feminizma, sa sajber feminizmom i dekadentnim anarhizmom. Jedna od centralnih kategorija koja korenito preispitivanje slobode u rodnim odnosima stavlja u prvi plan jeste kategorija međuljudskih odnosa, jer je preko nje najjednostavnije prikazati slojevitost neravnopravnosti. U delima klasičnog, ali i savremenijeg anarhizma, mi retko nailazimo na pominjanje teme roda, ili ranije – položaja žena. Sledbenice anarhističkih ideja su uglavnom bile pratilje svojih kolega muškaraca, i retko su se eksponirale kao predvodnice pokreta. Čak i tokom Španskog građanskog rata nailazimo na odvojeno organizovanje žena, što samo po sebi govori da su i u to vreme one prepoznavale određeno nepoklapanje interesa, nedovoljnu volju muškaraca da se bave njihovim pitanjima, po poznatom automatizmu koji se ogleda u razmišljanju da će sve međuljudske odnose revolucionarne promene rešiti same po sebi, jer kada dođe do tog prelomnog trenutka, više ništa neće biti isto. I vidimo da li je, ili nije isto.

Međutim, kao aktivistkinja i osoba zainteresovana za politiku i društvene nauke, uz sva saznanja koja su mi dostupna poslednje dve decenije, pre svega o utopijskim zajednicama, komunama, ali i nevladinom sektoru – ja bih da primetim da postaje jasnije da se u međuljudskim odnosima i grupnoj dinamici uvek preslikavaju nasilni i tlačiteljski obrasci, i da je svaki pokret zasnovan na nekoj staromodnoj i naivnoj viziji neadekvatan kada je reč o predlaganju konkretnih strategija i oružja borbe koja daju drugačija rešenja. Sve nijanse koje postoje u levičarskom i feminističkom pokretu, ali i sve duboke razlike, iscrpljuju napore istih u zatvorenom krugu društvene margine, zato ja nisam optimistkinja. Kao individua, govorim u svoje ime, koristim te male strategije koje su mi dostupne da preuredim svet sa kojim se svakodnevno odnosim. Radila sam, kako za nevladine organizacije, tako i za privatnike u svom životu, završila sam fakultet - tako da bih se ja teško mogla nazvati nekom ljutom protivnicom sistema, svako ko mi zameri, kao što je jedan slušalac na tribini to učinio, da sam obična politička oportunistkinja, donekle ima pravo. Sa druge strane, mene uopšte ne interesuju bilo kakve moralizatorske penzionerske priče, ja smatram da je anarhofeminizam stav, jedno temeljno neslaganje sa načinom na koji je svet uređen i kako su postavljeni odnosi moći u njemu, jedno temeljno protivljenje nasilju shvaćenom isključivo kao nepoštovanje volje drugih ljudi i njihovom pravu da koriste

podjednake količine materijalnih resursa kao i drugi. Jedno lucidno 'pozivanje na crtu' svakog pokušaja da se uguši volja nezavisnog mišljenja i delovanja, kreativno postupanje sa sistemom. Da pokret Rajot Grls nije toliko povezan za pank muziku koju sam prestala da slušam i koja mi više ne prija, i da je malo više povezan sa političkom i društvenom teorijom, možda bismo imali primer 'idealnog' anarhofeminističkog delovanja. Anarhofeministkinja je neko ko je, u političkom smislu -kučka, ne boji se eksperimentisanja niti rada za Vladu, sprem(a)n(a) je na rizike, kako teorijske tako i seksualne, veruje u taj fantazam pravde. Nju nije briga da bude pogrešno shvaćena.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Feminizam i anarhizam

Vanda Perović

Anarhizam i feminizam nisu kodifikovane ideologije, to su pokreti koje je teško definisati jer postoji više anarhizama i feminizama, ustvari cela lepeza anarhizama i feminizama. Oni su se razvijali više od dva veka u različitim pravcima. Ako bi smo npr. uzeli neke najjednostavnije definicije anarhizma i feminizma i rekli da je anarhizam slobodna zajednica ravnopravnih i slobodnih pojedinaca i ako bi smo rekli da je feminizam neprestana borba žena protiv muške dominacije, iz samih definicija zaključićemo da su to emancipatorski pokreti. Znači, i anarhizam i feminizam teže oslobođenju – feminizam emancipaciji žena a anarhizam emancipaciji i muškaraca i žena.

Kao emancipatorski pokreti to su pokreti na levisi, anarhizam na radikalnoj levisi a feminizam generalno na levisi. Ovi pokreti su subverzivni u odnosu na postojeće vrednosti društva, žele da ih promene, a kao takvi često su i nepoželjni u samom društvu. Ta nepoželjnost je dovela i anarhizam i feminizam u tešku situaciju u odnosu na javnost zato što društvo, braneći se, zamagljuje termine i anarhizma i feminizma, manipuliše svim sredstvima, da bi ih prikazalo u negativnom kontekstu u cilju zastrašivanja, tako da nije lako naći nekoga da javno kaže: Ja sam feminista/feministkinja, a još manje bi rekli: Ja sam anarhista/anarhistkinja, mada ima hrabrih koji bi rekli/le da su i anarhisti/kinje i feministi/kinje, (mnogi/e su od njih i prisutni/ne večeras).

I anarhizam i feminizam su pokreti koji su imali svoje uspone i padove. To su pokreti koji su imali u određenim istorijskim okolnostima veoma mnogo pristalica i veoma velikog uticaja, da bi u nekim drugim istorijskim trenucima jednostavno zamrli. Anarhizam se često poredi sa rekom, sa moćnom rekom koja u nekim trenucima postaje ponornica. Kada govorimo o feminizmu onda govorimo o talasima feminizma, znači postoji jedan diskontinuitet delovanja, ali ono što jeste sigurno, i što su ova dva veka pokazala, jeste da su to ideje koje će uvek biti prisutne, bez obzira da li su one direktno prisutne u društvu.

...

Stav anarhizma prema feminizmu

Anarhizam prema svojoj definiciji uključuje i feminizam, zato što je anarhizam protiv svih vidova autoriteta i hijerarhija, to znači protiv države, protiv

kapitala, protiv crkve, i za feminizam važno, protiv patrijarhata. Međutim, istorijski anarhizam je bio, kao i svi pokreti tog doba, muški dominantan pokret i muškarci anarhisti nisu mnogo pisali niti ulazili u detalje u vezi sa budućim položajem žena, na kraju krajeva oni jesu bili samo ljudi svoga doba. Osnivač anarhizma Prudon je bio otvoreno protiv žena, on je poručio da žene mogu biti samo majke ili kurve, hteo je da promeni sve vrednosti društva, ali nije hteo da promeni odnose u porodici. Žene anarhistkinje su se susretale sa diskriminacijom – seksizmom, kako god to nazvali, kako u okviru anarhističkog pokreta tako naravno u odnosu na društvo koje je bilo radikalno drugačije. One su pisale o ženskom pitanju, mnogo više i mnogo detaljnije nego što su muškarci anarhisti pisali.

...

80-ih godina 19. veka težište anarhističkog pokreta se iz Evrope, usled velike emigracije iz Rusije i iz centralne Evrope, seli u Ameriku. Emigranti odlaze u Ameriku noseći sa sobom nove ideje socijalizma, socijaldemokratije i anarhizma.

Ema Goldman i Aleksandar Berkman, kao i mnogi drugi budući anarhisti i anarhistkinje stižu u Ameriku koja tada proživljava burno doba industrijalizacije. To je doba velike političke aktivnosti sindikata, štrajkova, mitinga, bombi... Ema Goldman direktno iz Petrogradske fabrike dolazi u američku fabriku, razočarenje je veliko. Bežeći od jedne bede i jedne eksploatacije stiže se u drugu eksploataciju. Posle bombi na Hejmarketu 1887. i pod uticajem montiranog sudskog procesa i izricanja smrtne kazne 4 anarhiste 1887. Ema Goldman odlazi u Nju Jork, upoznaje Aleksandra Berkmana i Johana Mosta, koji izdaju uticajne anarhističke novine. Kada je konačno savladala engleski ona postaje jedna od najpoznatijih agitatorki i teoretičarki anarhizma u Americi. Neumorno je putovala i držala predavanja iz anarhizma o raznim temama: o slobodi štampe, protiv militarizma, protiv kapitalizma, o obrazovnom sistemu, emancipaciji žena, braku i ljubavi, trgovini ženama, pravu na glas, zatvorima, patriotizmu, bila je jedna od prvih koja je počela bitku o pravu na informaciju o kontracepciji.

...

Suština onog što je Ema Goldman pisala je u tome da je ona identifikovala patrijarhat kao osnovno mesto tlačenja žena, klasičnu porodicu kao mesto gde je žena tlačena i mesto gde je žena obespravljena. Tvrdila je da se obespravljenost žena razlikuje u odnosu na obespravljenost muškaraca po svojim uzrocima i po svojim posledicama. Žena je dvostruko obespravljena, u patrijarhalnom društvu je obespravljena zato što je žena a u nepravednom društvu je obespravljena kao radnica i kao građanka. Patrijarhalna porodica kao i patrijarhat predstavljaju ideologiju dominacije. Porodica kao izvoriste ženske

potlačenosti i obespravljenosti, mesto seksualne represije, mesto nametnutog materinstva i mesto gde se ograničava sloboda razvoja ženske ličnosti. Smatrala je da žena sama treba da se izbori za svoj bolji položaj u društvu tako što će postati ličnost a prestati da bude seksualni objekt. Takođe je smatrala da žena ima pravo na ljubav i seksualno zadovoljstvo, ali ako samo žena bude ta koja će se emancipovati a društvo ostane isto da će to biti tragedija ženske emancipacije jer će žena ostati sama bez adekvatnog partnera. Neumorno je držala predavanja o ženinom pravu nad raspolaganjem svojim telom, to jest, pravu žena na seksualno obrazovanje i kontracepciju što je smatrala od najvećeg značaja – rizikujući da bude osuđena na zatvorske kazne, koje je dva puta i izdržala.

....

Posle mog interesa za Emu Goldman, htela sam da vidim da li u Srbiji ima neki odraz tog velikog anarhističkog talasa koji je prošao Evropom tokom 19. veka i naišla sam na Jelenu Ilku Marković. Do sad sam sastavila njenu biografiju, kao feministički nastrojena istoričarka, moja je dužnost da proizvedem nova znanja o ženskoj aktivnosti, da sastavim te rasute informacije i da ih vrednujem a onda upišem u ovu istoriju glavnog toka koju pišu muškarci. Moja teza je da Jelena Ilka Marković, žena koja je pucala na kralja Milana 1882. godine, (i promašila ga) supruga uticajnog političara i oficira Jevrema Markovića i snaja Svetozara Markovića, prvog sprskog socijaliste, nije bila samo očajna udovica koja je pucala na kralja Milana samo da muža osveti, 4 godine posle ubistva Jevrema Markovića. Mislim da je ona definitivno imala i političkih motiva koji su proizašli iz njenih jasnih političkih stavova kao i iz stavova njenog neposrednog ali i šireg ideološkog konteksta anarhizma i ruskog narodnovoljskog pokreta i mislim da ja to mogu da dokažem. Moj specijalistički rad je biografija Jelene Ike Marković, moj magistarski rad će biti politička strana njenog atentata. U Arhivu grada Beograda pročitala sam 450 stranica njenog slučaja, njenog suđenja i istrage i mislim da tu definitivno ima dokaza o njenim jakim političkim stavovima u odnosu na vrstu vlasti koju je kralj Milan sprovodio tj. o političkoj motivisanosti njenog atentata. Istorija je do sada bila samo zainteresovana da li je njen atentat bio deo zavere šire grupe? Nije bila zavera šire grupe, u najboljem slučaju to je bila zavera dve žene. Mislim da mogu da stavim atentat u kontekst evropske istorije naročito anarhističkih atentata tog doba i uticaja atentata na Ruskog cara u kome su učestvovala žene.

Tekst je deo transkripta razgovora realizovanog u sklopu Razgovora o anarhizmu na temu feminizam i anarhizam, održanog u beogradskom Domu omladine 1. juna 2006. U razgovoru su učestvovala: Vanda Perović, Sanja Petkovska i Milica Gudović.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Brisanje konteksta kroz hiperprodukciju

Vladan Jeremić

Sagledaću umetnost kroz pitanje političkog u umetnosti, odnosno interpretaciju umetnosti kroz političke sisteme prikazivanja i delovanja i pratiti u tom polju preklapanja i odnose anarhizma i umetnosti. Tokom 18. veka i prosvetiteljske misli, zatim veoma dinamičnih dešavanja u 19. veku u naglom razvijanju kapitalističkih odnosa i buržoaskog društva, pratimo kako su se ideje slobode i autonomije u političkom i umetnosti paralelno razvijale i preklapale. Tokom razvijanja kapitalističkog građanskog društva, umetnost je doživela svoje oslobađanje od crkvenih i klasičnih institucija, kao i od ekskluzive boravljenja pod okriljem dominantnih klasa. Tokom romantizma se razvija paradigma o autonomnom umetniku koji svojim delovanjem može promeniti društvo. Anarhizam 19. veka je bio zasnovan na političkoj aktivnosti i borbi protiv svih oblika dominacije i vlasti koja je bila odvojena od ljudi, tako da su mnogi umetnici i mnoge umetnice sa ovim kontekstom korenspodirali/e i kreirali/e svoj autonomni okvir. Pomenućemo neke slučajeve iz 19. veka koji konstituišu ove relacije.

Gistav Kurbe je poznati francuski umetnik, ali u isto vreme i revolucionar Pariske komune. U njegovom umetničkom radu on je pokretač socijalnog realizma, tj. slikarstva realizma. Sa druge strane, Kurbe je svojim revolucionarnim identitetom učestvovao u ikonoklastiji raznih buržoaskih simbola i spomenika, (npr. stuba Vendom) i bio aktivni član Saveta Komune. Tokom borbe komunara i komunarki savetovao je lucidno da umetnost možemo iskoristiti u revolucionarnoj borbi tako što bi slike Botičelija, Rafaela i drugih starih majstora iz Luvra, postavili na barikade kao odbranu od buržuja. Tokom druge polovine 19. veka, pesnik Malarme je javno podržavao anarhiste tokom jednog sudskog procesa. Rembo je napustio ulogu buržoaskog pesnika, i prezrevši je otišao da živi u Afriku. Tolstoj je oslobodio nameta kmetove podelivši im zemlju i napravivši nekakvu vrstu slobodne zadruge...

Umetnost kakvu danas poznajemo jeste nastala u uslovima izgradnje buržoaskog društva i uspona kapitalističke proizvodnje, tako da je i simbolički jezik kojim se služe umetnici i umetnice, konstruišući neko umetničko delo, upravo jezik formiran u kulturi kapitalističkih odnosa.

Tokom 20. veka i modernističkog projekta koji je težio da promeni društvo, time formulišući svoju neospornu političku ulogu, umetničke strategije i izvorna pozitivna nasleđa avangarde bivaju transformisane u sredstva propagande totalitarnih sistema, npr. fašističkih. Filozof Adorno analizira ove aspekte u svojim kulturološkim studijama i nakon emigracije u Ameriku razrađuje tezu o kulturnoj industriji. U istorijskom procesu je polako ali sigurno, kroz totalitarno i tehnološko, umetnost prelazila u sve primenjivije oblike kulturnog proizvoda u kulturnoj industriji. Najbolje se ovaj proces može čitati kroz razvoj i istoriju filma, ali naravno i popularne kulture. Ilustraciju i konačnu determinaciju vizuelne kulture kulturne industrije u takozvanoj „visokoj“ umetnosti čitamo kroz čin tautološke aproprijacije Vorhola i drugih popartista. Kao i Adorno, filozof Frankfurtske škole Valter Benjamin, označava pojam kulturnog proizvoda i naglašava „da nema dokumenta kulture koji istovremeno ne bi bio i dokumenat varvarstva“. Žorž Bataj piše u svojim tekstovima o tradiciji potlača u kulturi, tj. o potrebi proizvodnje viška materijalnosti koju generiše samo društvo da bi je kasnije ritualno i uništilo.

Nakon II Svetskog rata, jačanjem državnih birokratija, podržavala se umetnička produkcija tadašnje blokovske institucionalne estetike. U istočnoevropskim kulturama na snazi je bio kanonizovani socijalistički realizam, dok se na zapadu gradi paradigma slobodnog umetničkog izražavanja, filtrirana kroz art market i mit o velikom umetniku-modernisti. Džekson Polok proizvodi apstraktni ekspresionizam, podržan od strane državne administracije i politike Sjedinjenih Američkih Država. Postoji katalog iz 1961. godine o izložbi „Savremena američka umetnost“ koja je realizovana u Američkoj ambasadi u Beogradu (u jednoj socijalističkoj zemlji, sa specifičnom ulogom između dva bloka), a zastupljena je tadašnja cela scena: De Koning, Polok, Mark Rotko, itd..., takoreći svi umetnici takozvanog herojskog apstraktnog ekspresionizma.

U ovim posleratnim godina započinje svoju aktivnost grupa Situacionistička internacionala. Gi Debor, teoretičar situacionizma, je žestoko kritikovao umetnost i iz redova situacionista odstranjivao sve one koji su kroz sisteme institucija ili tržišta proizvodili umetnost i kako on to kaže - samo proširivali polje spektakla. Situacionisti pišu da je kultura roba koja prodaje sve ostalo, što danas zvuči prilično aktuelno.

Interesantna je aktivnost konceptualnog umetnika „anarhiste & šamana“ Jozefa Bojsa koji izbacuje tautologiju da je „Kunst=Kapital“. Jasnom definicijom on sagledava ontološko postojanje umetnosti u području kapitalizma. Ma koliko igrao na ivici ekscesa i socijalno-političkog, Bojsova sloboda ipak ostaje u okviru specifičnog zapadnonemačkog (socijal ili demohrišćanskog) kapitalističkog sistema toga vremena. Bojs je za umetnike i umetnice koji/e

su živeli/e u DDR-u, bio neka vrsta ogledala (kao provodnik, medijator) u svojoj političkoj ulozi. Njegov ogledalni subjekt odavao je privid ekstremnih sloboda, tj. koliko je to bilo moguće da jedan umetnik ili umetnica budu slobodni u Zapadnoj Nemačkoj.

U globalnoj kulturnoj produkciji, kroz menadžment u kulturi i kroz medijaciju, na snazi je umetnost u kontekstu marketinških kampanja finansijski moćnih tela i korporacija, kulturnog turizma ili ugostiteljstva, itd., tj. sektora koji mogu doneti dinamičan i svež obrt profita. U doba postfordizma se umesto fabrika, grade novi muzeji, restaurira i artefaktizuje sve i svašta, masovno organizuju festivalska dešavanja, bijenala, muzički i hibridni spektakli...

Već dugo zatičemo umetnost svedenu na ulogu dekoratera neoliberalnog kapitalizma i njenog funkcionisanja kroz formu čisto tržišnog proizvoda. Reč je o modifikaciji umetnosti u strategije marketinga i korporacijske kulture. Naslede umetničke avangarde i njen konceptualni i vizuelni eksperiment, ugrađeni su u današnje strategije marketinga. Da nije bilo kolaža na početku 20. veka ne bi bilo ni računarskih grafičkih operativnih sistema kao ni mnogih drugih tehnološko-konceptualnih proizvoda. Na primer, situationisti, koji su se u svoje vreme bavili praksom nazvanom *détournement*, na neki način su otvorili vrata modelima paraadvertajzinga.

Pored marketinških strategija, prisutna je i aktivnost političke medijacije u kulturi, koja se vezuje za teoriju identiteta, gde se nekadašnja klasna podela društva prenosi na paradigmu o raznim identitetima. Ovakva medijacija je bila veoma vidljiva na Balkanu u proteklim ekonomskim i političkim procesima. Savremena umetnost je u ovom smislu korišćena u svrhe političkih propagandi i proširivanja tržišta. Uvozili su se razni brendovi iz dominantnih kulturnih prostora, koji bi se propagandnim alatima i kroz sisteme medija implementirali na tržište podređenog kulturnog habitata. Način prenošenja kulturalnih paketa realizovao se lokalno u nekritičkoj formi „karaoke aktivizma u kulturi“. U ovakvim uslovima se razvijaju posebni profili koji se bave specifičnim zadacima u kulturnim politikama. Pokretanju tranzicije u istočnoevropskim kulturama služila je savremena umetnost označena pozicijom „Soros-realizma“ (po imenu fondacije koja je najviše finansirala ovakve programe, tokom 90-tih na prostorima ex-YU i istočne Evrope). Kulturne politike i njihove nametnute agende deluju putem neoliberalnih strategija takozvanog slobodnog tržišta i uz pomoć (evropskih) birokratskih totalitarnih aparata. Prisutno je proširivanje polja konzumacije i hiperprodukcije u kulturi, kao i novo brendiranje jednog regiona. Prisutni su i procesi gentrifikacije, usled ekonomskih investicija koje bi se sprovele u budućnosti. U Beogradu, u Srbiji, imamo primer tranzicije Oktobarskog salona, do juče konzervativne manifestacije, koja trenutno postaje međunarodno bijenale, ne

bi li ispunila bijenalsku sudbinu, kakvu su već usvojili glavni gradovi regiona. Cilj je izložba kao ma gde u Evropi ili ma gde u regionu. Idealni cilj bi bio da se promeni globalni imidž grada Beograda i da se time omoguće veće ekonomske investicije u budućnosti.

Institucionalna umetnost je u svojoj istoriji već toliko puta izvršila čin rekuperacije da je sve na njenom tržištu odavno moguće kao ponuda. Radovi koji su zastupljeni na takvim bijenalima i smotrama izgledaju jednostavno neubedljivo. Opšte gledano, moguće ili nemoguće predstave su već bezbroj puta rekuperirane i multiplikovane u digitalnom mediju. Koncept autorskog prava ne korespondira sa savremenom remix kulturom. Realno performativno preostaje kao manifestacija spektakla, a kreativnost virtuelnih tela/avataara u svetu umreženih igara, (tipa „Second Life“), odvija se u definisanom korporacijskom prostoru. Kontekst sam po sebi nije dovoljan za afirmaciju umetničkog dela. Na snazi je brisanje samog konteksta kroz hiperprodukciju. Preciznije rečeno, sažimanje svih konteksta u jedan jedini kontekst slavljenja kapitalističke nadmoći u korporacijskoj kulturi.

Pomenuo bih izložbu o RAF-u (Rote Armee Fraktion), od pre nekoliko godina, u berlinskom Kunst Werke-u, koja je realizovana na uistinu relaksiran način. Uz debeo katalog, forsirala se estetika imižda RAF-a, prikazivani su umetnički radovi, filmovi i dokumentacija, jedne skoro „radikalne umetnosti“ koju danas možemo komzumirati uz kafu ili čaj. Zanimljivo je kako su tretirane i retrospektive o Situacionističkoj internacionali koje su proteklih godina realizovane u svetu. Tendencija je da se situacionisti prikažu u estetsko-formalnom kontekstu, a da se realni politički okvir izbegne. Trenutno se u Nemačkoj realizuje izložba o SPUR-u. SPUR je bila situacionistička sekcija iz Minhena. Interpretacija delovanja SPUR-a takođe se odvija kroz estetsko-formalni kontekst, dok se onaj politički zanemaruje. Isti proces se desio s dadom i nadrealizmom. Pojava ovih pokreta je u masi arhivske građe interpretirana kroz estetiku ili teoriju slika, a zanemarivao se njihov početni i glavni cilj (koji je ujedno i cilj anarhističkih grupa), da se direktnom akcijom promeni svakodnevni život.

Esej anarhističkog pisca Džona Zerzana (John Zerzan) „The Case Against Art“, kritikuje postmodernističke i druge aspekte povezane sa umetnošću i njenom ulogom u civilizaciji. Zerzan ne kritikuje umetnost samu po sebi, nego kritikuje prikazivanje i načine predstavljanja u kulturi. Za Zerzana umetnost je problematična jer govori simboličkim jezikom, isposredovanim kroz eksperte, koji nam govore šta je to zapravo umetnost, ili šta bi trebalo da naučimo i doživimo kao takvu.

Veći broj umetnika i umetnica u polju anarhističkog, danas su u svojoj aktivnosti vezani za postanarhizam ili queer teoriju. Veliki broj učesnika i

učesnica u polju savremene umetnosti smatra da je neophodno aktivno ući u sistem umetnosti, da ga ne možemo zanemariti ili mu pronaći zaobilaznu strategiju. Potrebno je ući u sistem sa rizomatskom predstavom o odnosima, i kroz razne pozicije identiteta „nevidljivo“ ga poništavati i urušavati; igrati se sa sistemom tako da jednostavno onemogućimo njegovo funkcionisanje na raznim planovima. U tom pravcu se kreće aktuelni diskurs kreiran između postanarhizma i savremene umetnosti. Odnos anarhistkinja i anarhista prema umetnosti je oduvek bio kritički, a ulazak u sistem umetnosti (makar i kao sporedna strategija/anti-strategija) posebno problematičan. Samo slobodna igra u svakodnevnom životu, može otvoriti prostor za direktan međusobni kontakt i direktnu akciju, koje simbolički modeli umetničke komunikacije ne mogu nadomestiti.

Vladan Jeremić je radnik u kultri, živi u Beogradu.

Ovaj tekst je nastao na osnovu transkripta razgovora realizovanog u sklopu drugog ciklusa Razgovori o anarhizmu na temu umetnost i anarhizam, održanog u beogradskom Domu omladine 1. oktobra 2006. U razgovoru su učestvovali: Vladan Jeremić, Sezgin Boynik, Tadej Kurepa i Milica Ružičić.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Our Ideas are in Everybody's Minds

Sezgin Boynik

U turskoj subverzivnoj i anarhističkoj sredini postoji veoma aktivna grupa koja se bavi idejom postanarhizma. Oni izdaju list koji se zove Siyahi. To je jedan od najboljih časopisa za teoriju kulture i kritičko mišljenje. Urednici su Sureyya Evren i Erden Kosova iz Istanbula.

Važna komponenta postanarhizma je traganje za rizomatskim ili novim subjektom anarhizma. Postanarhisti/kinje baziraju svoju strategiju kroz parolu- inače izvedenu 70-tih godina iz gender-queer-anarhofeminističkih delovanja - The personal is the political i dovode svoju strategiju do tačke Changing the world without taking power. Ovo polazište je najvažnija problematika postanarhističkog pravca, pošto se oni/one zbog toga mogu veoma lako kooperirati i asimilovati u sistem, iako i dalje mogu izvoditi veoma radikalne akcije. Za njih nije važno uzeti power (ili moć), već jednostavno kreirati novi subjekt. Postanarhisti/kinje se veoma lako povezuju i sa situacionističkom idejom kreiranja situacija, kao i s radom na potpunju promeni strukture moći (poznato je da su situacionisti želeli to postići praksom koju su nazvali dé-tournement.)

Erden Kosova je napisao kritiku za magazin art-ist o Situacionističkoj internacionali, čiji sam ja bio urednik, a koji je izašao u Istanbulu krajem 2004. Erdenova zamerka je bila da se nova radikalna situacionistička pozicija bazira na terminu rekuperacije (récupération) i da ga previše upotrebljava. Rekuperacija je jedan od istorijski najznačajnijih argumenata Situacionističke internacionale. U njihovom prvom broju magazina koji se zove Internationale situationniste (izašao juna 1958. godine) postoji članak The Bitter Victory of Surrealism, s teom da su nadrealizam i dadaizam počivali na radikalnoj poziciji koju Raul Vaneigem zove radical radioactive nucleus, kasnije asimilovanoj veoma brzo u sistem društva spektakla. Oni daju dva primera za to: prvi je robot koji piše automatske pesme, što je bila radikalna praksa nadrealista pre toga, a drugi je brainstorming, koji je zapravo započeo da se upotrebljava u SAD već 50-tih u sistemu menadžmenta....

1989. godine je u centru de Georges Pompidou u Parizu priređena je velika retrospektiva Situacionističke internacionale. Interesantno je da je mesto u

kome je postavljena izložba, odnosno mesto gde je izgrađen centar de Pompidou, u stvari bilo deo grada u kome su situacionisti početkom 60tih eksperimentisali, nazivajući svoju aktivnost psihogogeografija. Ukratko, oni su hteli da istražuju specijalnost grada ili kako je grad zapravo sazdan, šetajući se i koristeći razne prakse, npr. *dérive*. Cilj je bio da se pronađu slabe tačke ideološke strukture urbanizma kroz definiciju unitarnog urbanizma. Ovaj deo Pariza je srušen 1963., što je izazvalo proteste situacionista, a već 1989. tu je napravljena velika izložba o njima. Krajem 60-tih, Georges Pompidou je kao ministar unutrašnjih poslova, a čije ime danas nosi ovaj eminentni kulturni centar, nekoliko puta hapsio Vaneigema i Deborda. Stoga nije čudno da Debord nije posetio ovu izložbu, a ni drugi situacionisti nisu želeli da je podrže.

...

U Danskoj je trenutno najaktuelnija tema kanonizacija kulture. Dansko ministarstvo kulture je uvelo nove kanone koji određuju koji bi se savremeni umetnički radovi mogli smatrati danskim. To je naravno posledica produžetka konzervativne politike koja se vodi prema imigrantima. Lars von Trier je jedan od navedenih umetnika: njegov film *Idiot*, koji je nekada bio smatran radikalnim, takođe je proglašen kanonskim. U tom kanonu ministarstvo pronalazi nekih petnaestak radova iz muzike, filma, slikarstva, koji predstavljaju kulturnu matricu „Danishness“. U slikarstvu su se odlučili za Asger Jorna, i to upravo za njegov ciklus modifikacija koji operiše *détournementom* predmeta pronađenih na buvljoj pijaci ili bezvrednih kič slika, koje je Jorn transformisao u kritičku i revolucionarnu vizuelnost. Možemo navesti dosta primera rekuperacije...

....

Halil Altindere iz Istanbula je ponovio Brenerov rad (umetnik Alexander Brener je 1997. godine u muzeju Stedelijk u Amsterdamu, na slici Kazimira Maljeviča zelenim sprejem nacrtao dolar i zbog toga završio u zatvoru), na uljanoj slici jednog lokalnog turskog umetnika. Halil je tim činom (nekoliko meseci posle Brenera) ponovio ovaj gest, nacrtavši dolar kao praksu destrukcije estetskog položaja pretvorenog u komodifikaciju. Interesantno je šta se kasnije desilo sa Altindereom: njega nisu uhapsili odmah kao Brenera, ali je morao da plati kaznu od oko 5000 dolara. Uspeo je da sa advokatom promeni odluku suda, tako što se pozvao na činjenicu da je i sam umetnik. Stoga, ako neki umetnik interveniše na radu drugog umetnika, onda to postaje nadograđeni umetnički rad, te nije reč o destrukciji, nego o umetničkom aktu, što je ovom radu kasnije čak i podiglo cenu. Ovo je pravi primer tržišne rekuperacije u savremenoj umetnosti. Poznato je da je i sam Brener koristio ovu „biti umetnik“ strategiju, kada je u Moskvi izbegao batine posle napada

na člana parlamenta i kada je izjavio da je sve u stvari bio samo art-performans.

U svakom slučaju veza između umetnosti i anarhizma kao radikalnog mišljenja je veoma problematična. Na primer, pomenuti magazine art-ist je od samog početka podržavao Alexandera Brenera i Barbaru Schurz i oni su objavili svoje tekstove kroz ovu saradnju. Kada su prvi put boravili u Istanbulu radili smo intervju povodom njihovog incidenta na Manifesti u Ljubljani. Brener i Schurz su u toku panel diskusije o savremenoj umetnosti, a u veoma elitističkoj sredini, intervenisali ponovo sa sprejem napisavši: Demolish neoliberalist multiculturalist art system now!, i tako se opet našli u zatvoru, odakle ih je izzvukao Miran Mohar iz IRWIN-a.

Redakcija art-ista je odlučila da više ne izdaje brojeve o Manifesti, Dokumenti ili bijenalima i Brener i Schurz su 2004. pozvani kao radikalni aktivisti da uredi novi broj art-ista posvećen Alfredu Bonanno. Alfredo Bonanno je radikalni anarhista koji zastupa insurekcionizam, on je od 70-tih godina nekoliko puta bio u zatvoru. Bonanno se ne zalaže za teoriju nego za stvaran i aktivan pristup. Bonanno je klasičan humanista i ne bavi se teorijama post-anarhizma (koje su fokusirane na dekonstrukciju subjekta, non-placement, deteritorijalizaciju, itd.). Naprotiv, kod Bonanna i dalje postoji moderni subjekt koji teži bazičnom boljem životu neogrezlom u eksploataciji. To je u isto vreme i teza situacionista, jer su i oni bili za pravi hegelijanski, moderni subjekt, koji zna šta hoće i koji je danas zapravo uništen kapitalističkom eksploatacijom i društvom spektakla. Situacionisti formulišu parolu *Our ideas are in everybody's minds*, ali po meni, na žalost, više ne možemo razmišljati na ovaj način jer smo do te mere rekuperirani, kooptirani i komodifikovani u društvo spektakla.

Kada je Institut za savremenu umetnost iz Bostona napravio izložbu o situacionistima, 1989. godine, (znači iste godine kada i u Parizu), kuratorka je bila Elizabeth Sussman. Za nju je bila važna komparacija između savremenih umetnika i situacionističke ideje. Elizabeth na veoma „tricky“ način izvrće stejtnent situacionista *Our ideas are in everybody's minds*. Ona naglašava da su njihove ideje bile čak i u glavama umetnika i umetnica koji/e su pravili/e apropiacionu umetnost, kao što su Robert Longo, Jenny Holzer, Barbara Kruger, itd...

Tekst je transkript dela razgovora realizovanog u sklopu drugog ciklusa Razgovori o anarhizmu na temu umetnost i anarhizam, održanog u beogradskom Domu omladine 1. oktobra 2006. U razgovoru su učestvovali: Sezgin Boynik, Vladan Jeremić, Tadej Kurepa i Milica Ružičić.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Stani Pani Kolektiv

Igor Todorović

Stani Pani Kolektiv (SPK) je nastao u maju 2002. kada je grupa ljudi odlučila da počne raditi zajedno na organizovanju ilegalnih - slobodnih žurki u prirodi i benefit žurki za razne manifestacije i događaje.

„...ŽURKA, kako je mi zamišljamo, je putovanje u drugačiji svet kroz aktivno učešće u kreativnom procesu. Za vreme trajanja žurke, PROSTOR na kome se ona odvija ne podleže zakonima i predrasudama koje vladaju u svetu oko nas. PROSTOR postaje, za tih par sati ostvarena UTOPIJA, mesto gde se sreću druidi, i hi-tech fetišisti na partiji šaha. Razmenjuju se iskustva i pozitivna energija, i žurka postaje polazna tačka sa koje se te, ostavarene ideje i proživljene emocije, šire dalje... Učestvuj!!! I ti si deo mreže!“ (iz: <http://stanipanikolektiv.com>)

Neki su se poznavali i ranije, iz psihodeličnog sveta underground clubing-a, iz hc/punk subkulturnih tokova, ili iz Antiratne kampanje i sveta radikalnog aktivizma. Uskoro su počeli da se priključuju i novi, nove, svako donoseći svoj deo slagalice, tako da se kolektiv na kraju formulisao kao veliko autonomno telo - platforma koja omogućuje pojedincu, pojedinki da ostvari stvoje ideje. Kao bitni principi delovanja istaknuti su: autonomnost, nehijerarhičnost, neprofitabilnost i borba protiv svake vrste diskriminacije i ugnjetavanja. Sama grupa se ne definiše kao anarhistička zato što postoji stav jednog dela članstva da ne žele da se deklariraju kao anarhisti i anarhistkinje, jer bi to otvorilo problematična pitanja, a i zato da nas ne bi svrstavali u definisane fioke. U svakom slučaju, konsenzus je taj da su u kolektivu bitne stvari autonomnost i odsustvo hijerarhije, i da je zajednički cilj borba protiv diskriminacije i svakodnevnog ugnjetavanja koje zatičemo kako na lokalnom nivou, tako i šire u društvu.

Stani Pani Kolektiv je učestvovao u raznim akcijama skvotiranja, tj. zauzimanja praznih prostora napuštenih kuća i zgrada. Prva takva akcija je bila u Dobračinoj ulici. U jednoj staroj vili koja je bila prilično zapuštena, osposobljeno je nekoliko prostorija. Jedno vreme su razne grupe ovde boravile. Skvot u Dobračinoj je posle određenog vremena propao. To se desilo isključivo zbog nasilja pojedinaca koji su tamo dolazili. Došlo je do nasilja jer je postojala grupa prilično dekadentnih ljudi koji su prouzrokovali par incidenata prema onima koji su tu stvarno živeli. Zbog svega ovoga ljudi su morali da se odsele...

Sledeća akcija sa velikim poletom, vezana je za zgradu kod Brankovog mosta u koju je ekipa ušla, sredila je i očistila njene ogromne prostorije. Tada se javila ideja od strane jednog dela ljudi, da bi se status boravka mogao legalizovati ili polulegalizovati. Zgrada je bila vlasništvo neke propale firme i bio je sporan vlasnički status. Neki ljudi su otišli u opštinu i pokušali da im objasne da bi želeli napraviti kulturni centar, ili mesto za kulturna dešavanja i umetnike. Tako bi se moglo nesmetano raditi, a zgrada bi od strane grada bila ustupljena na korišćenje. Zauzvrat bi grupe održavale zapušteni prostor. U opštini je ovaj predlog dočekan sa velikim oduševljenjem, kako eto, mladi ljudi žele da se bave nečim, itd..., te da će im oni pružiti svu pomoć. Sutradan je na zgradi osvanulo zvanično obaveštenje. Zgrada je bila zapečaćena i od tada svako ulaženje unutra smatrano je krivičnim delom. Veliki broj naših stvari je ostao unutra: fotelje, stolice, nameštaj, donešeni ili dobijeni od ljudi kojima nisu više trebali.

Nešto pre konvencije Peoples Global Action održane 2004. u okolini Beograda, skvotirana je jedna stara kuća u ulici Kralja Milutina. U kući su živeli Romi i beskućnici, a u istom dvorištu je bio i klub DŽKC. Sve je funkcionisalo nekoliko meseci dok je bilo poleta, ali je vremenom bilo sve manje posećeno. Ovde su bili smeštani aktivisti i aktivistkinje na proputovanju. Neko vreme je bilo vode i struje. Kasnije se sve opet završilo odsustvom entuzijazma ili volje da se tu nešto konkretno uradi. Gradska vlast je na kraju došla i srušila kuću a ljude isterala i evakuisala. Na starim kućama u ovom dvorištu sada stoje rešetke i čeka se građevinski investitor.

Organizovane su nebrojene benefit žurke kao i neprijavljene žurke u prirodi, uglavnom trance karaktera. Na benefit žurkama sakupljani su dobrovoljni prilozima od simboličnih ulaznica i s vremenom smo imali dovoljno novca da kupimo ceo sound system: pojačalo, zvučnike, kablove i slično. Oprema se ustupa za svaki događaj za koji se odlučimo da treba podržati i obično ljudi daju neku simboličnu cifru od 5 ili 10 evra, za troškove transporta ili za održavanje same opreme. Ponekad imamo probleme sa prevozom, ali se uvek snađemo preko saradnika ili prijatelja.

SPK je učestvovao u jednom zajedničkom projektu sa aktivistima i aktivistkinjama iz Prištine koji se zvao Road to Peace i ostvarena je značajna saradnja. Ljudi odavde su išli u Prištinu kao što su i iz Prištine dolazili u Beograd. Bilo je tu, kulturnih programa, političkih debata i diskusija itd... Radilo se na obezbeđivanju boravka nekoliko karavana koji su prolazili kroz Beograd. Bio je prošle godine mirovni karavan za Palestinu, koji se sastojao od stotinjak autobusa, kamiona, auta i kombija. Aktivisti iz cele Evrope i sa Bliskog Istoka su prolazili sa namerom da na svom putu skrenu pažnju, praveći demonstracije, akcije, radionice i slično. U Beogradu smo zajedno imali prezentaciju u Rex-u. Te godine se obeležavalo 10 godina od zločina u Srebrenici i došlo je do vrlo brutalnog obračuna sa lokalnim fašističkim grupama, sa suzavcem i

direktnim nasiljem.

2005. godine se desio prvi Mirovni karavan kroz celu bivšu Jugoslaviju, u organizaciji Regionalne mreže za prigovor savesti. Karavan je išao od Hrvatske preko Bosne i Srbije, Makedonije i završio se u Solunu u Grčkoj. Ove godine je ponovo održan u maju i bio je pun autobus aktivista i aktivistkinja iz skoro svih krajeva bivše države, odnosno iz regiona. Ovoga puta je krenuo od juga, tj. Skoplja i boravio na Kosovu u Prištini, gde se desio incident i gde je jedan aktivista iz Hrvatske bio izboden nožem od strane nepoznatog napadača. Ove godine bi trebalo da se oformi grupa koja bi se bavila promocijom demilitarizacije našeg regiona. Ideja je da se aktivistička scena iz svih država regiona ukupni u cilju da postignemo šire i jače delovanje.

Jedna inicijativa traje već neko vreme ali bi trebala da se polako primakne kraju. Reč je o prevođenju knjige *We Are Everywhere*. To je knjiga od 520 strana, sastavljena od priča koje su napisali aktivisti i aktivistkinje iz celoga sveta, o borbi protiv kapitalizma, NATO-a, G8 itd... Ljudi koji poseduju prava na knjigu ustupili su sva grafička rešenja, a novac je sakupljen, kojim će se obezbediti štampanje. Knjigu ćemo deliti besplatno.

SPK je učestvovao u velikom broju protesta a jedan od najskorijih je bio protiv rušenja Petog parka na Zvezdari. Verovatno ste čuli za taj slučaj, protiv pravne ili polupravne uzrupacije parka. Neki investitor je dobio pravo da sruši dečji park i umesto njega napravi svoju građevinu. Građani su se samorganizovali da zaštite svoj park i napravljena je kolika-tolika medijska halabuka. Za vreme boravka internacionalnog karavana umetnosti i aktivizma, tj. sa Karavanom umetnosti i aktivizma iz Britanije Holandije, Nemačke itd, SPK je organizovao protest solidarnosti u Petom parku.

Kampanja NE U NATO je bila zajednička inicijativa raznih grupa, kolektiva i pojedinaca, koja je kasnije zamrla zbog većitih ličnih sukoba i nesuglasica. Nadam se da ćemo ponovo početi da se bavimo njome i nadam se da ćemo uspeti da uradimo nešto na širenju znanja i dizanju svesti u javnosti o tome šta zapravo znači ulazak u Atlanske integracije. Na benefit žurci smo sakupili novac i štampali nalepnice koje su lepljene po gradu, a izveli smo i kampanju grafitiranja NE U NATO. Grafitirali smo poruke po gradu i zbog slučaja zlostavljanja dečaka od strane pripadnika Srpske pravoslavne crkve. Kolektiv je zajedno sa drugim grupama 16. oktobra 2005. organizovao protest ispred Mcdonaldsa na Terazijama. Ovo je bio već 11. protest po redu koji je organizovan što od nas što od drugih ljudi.

Međunarodni dan borbe protiv multinacionalnih korporacija je funkcionisao tako što smo delili ljudima besplatnu kuvanu hranu i letke. Akcija je, po mom mišljenju, bila dosta uspešna jer smo podelili jako puno letaka. Imali smo veliki sto, bila je dobra muzika, neformalna cirkuska i žonglerska grupa Šarena Laža je takođe učestvovala, kao i mnogi drugi ljudi koji su došli da

podrže akciju. U najskorijoj inicijativi „Hrana a ne oružje“ takođe delimo besplatno hranu. Ovo je bilo zamišljeno u okviru akcije koja bi se nazvala „Slobodni prostor“. Ideja je da svake subote u mesecu, kada je zaustavljen saobraćaj u ulici Kralja Milana, kreiramo slobodan prostor za održavanje žurki, ali i zbog raznih vrsta protesta i radi dizanja glasa protiv aktuelnih problema u društvu. Posle prve subote koja je protekla prilično dobro, sledeću nismo uspeli da organizujemo, jer nam je policija tražila dozvolu od komunalne inspekcije. U komunalnoj inspekciji su nam posle nedelju dana rekli bez obrazloženja da nam dozvola nije odobrena, iako smo na vreme krenuli sa procedurom. Rekli su nam da ako ipak pokušamo da održimo skup na opštini Stari grad, bez dozvole komunalne inspekcije, biće nam napisana kazna u visini od 20 000 dinara. Odustali smo od sledeće akcije jer nismo bili sigurni da te troškove možemo prihvatiti. Pokušavaćemo naravno dalje i još, jer je ovo najsvežije i najoriginalnije što smo smislili. Hteli smo preći na neku drugu opštinu na periferiju grada gde bi nas ostavili na miru... Ovo je najveći deo aktivnosti koje smo imali proteklih godina...

Ovaj tekst je deo transkripta razgovora realizovanog u sklopu drugog ciklusa Razgovori o anarhizmu, na temu aktivizam i anarhizam, održanog u beogradskom Domu omladine 17. oktobra 2006. Učesnici razgovora bili su Edgar Buršić i Igor Todorović.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Monteparadiso

Edgar Buršić

Monteparadiso je od neformalnog kolektiva došao do formalne organizacije, tj. onoga što jeste danas. Krenuli smo 1992. godine sa organiziranjem koncerata na tvrđavi Casoni Vecchi. Tvrđava je bila zapuštena i obrasla u travu koju smo prokrčili, i počeli smo odlaziti tamo. Mesto se nalazi u kvartu u Puli koji se na talijanskom zove Monteparadiso pa smo preuzeli to ime za ime našeg kolektiva. Na tvrđavi smo počeli organizirati Monteparadiso hardcore punk festove. Tada smo svi bili takoreći klinci između 14 i 18 godina, u fazonu glazbenih subkultura, punka i hardcorea. Prvi festival se desio 1992. godine.

Morali smo zatvarati naš prostor u tvrđavi da nam ne bi dolazili narkomani, jer je kvart poznat po narkomaniji. Drugi veći festival smo imali 1993. godine na kome je bilo malo više internacionalnih bendova. Gledali smo da ulaz i piće budu jeftini a delili smo uvek hranu besplatno ljudima koji bi došli. U to doba su u Puli postojali razni veliki festivali, ali za nas to tada nije bilo nešto dobro. Bili smo nabrijani klinci koji bi te festivale definisali kao prekomercijalne. Hteli smo organizirati nešto ultra jeftino i nekomercijalno i gde bi svako ko dođe mogao uraditi bilo šta želi. Tako je to trajalo nekoliko godina i bilo uglavnom vezano za muziku.

1997. godine bili smo primorani osnovati udruhu građana da bi mogli nastaviti sa organizovanjem koncerata. Tada smo registrirali organizaciju pod imenom Monteparadiso. U to vreme nam je bilo najbitnije da se bavimo muzikom i ona nam je predstavljala vrhunac aktivizma, sa nekoliko hardcore punk bendova koji nešto pjevaju o anarhiji.

Ubrzo smo shvatili da nam to nije dovoljno i da želimo da radimo neke druge stvari. 1999. godine smo se preselili sa tvrđave u bivšu kasarnu Karlo Rojc. Kasarna je napravljena krajem 19. stoleća. U kasarni je kroz istoriju bila stacionirana austrougarska i talijanska vojska i na kraju do 1991. godine jugoslavenska vojska. U Rojc su se uselile prvo izbeglice iz Bosne, koje su ostale do 1996. Nakon toga zgrada je bila više manje napuštena, ostale su samo organizacije koje su se bavile humanitarnim radom za vrijeme dok su izbeglice bile tamo.

U praznini između izbeglica i općeg nekog nedefiniranog statusa zgrade, počeli su prvo unutra raditi različiti bendovi i neke druge organizacije. Grad-

ska vlast nam je rekla, da ako želimo prostor od 100 kvm onda moramo platiti 15 kuna po metru kvadratnom. Mi smo ušli, ali nikada nismo hteli platiti. Uzeli smo dodatnih 400 kvm da bi mogli nastaviti i sa drugim aktivnostima. Pomagali smo i ostalim organizacijama da si nađu prostor unutra. Kasarna u jednom trenutku nije ličila ni na šta, jer mnogi su ljudi dolazili krasti razne stvari, tipa instalacije za grijanje, radijatore, prozore, i ostale građevinske elemente. Bilo je dosta materijala jer je kasarna ogromna, tamo je bilo pre 1991. godine preko 7000 vojnika.

U jednom trenutku se sakupio veliki broj organizacija i grad je odlučio dati im sve ali pod uslovom da plate. Niti jedna organizacija nije htela platiti, jer svi koji smo ušli unutra, smo morali sve sami izgraditi, i tu je bila jedino voda i struja koju je grad plaćao. Zgrada je još uvek u vlasništvu Ministarstva odbrane Hrvatske(1) ali je data na korišćenje gradu, tako da u ovoj situaciji i pravni odnosi nisu precizno regulirani. Grad je na kraju prihvatio činjenicu da niko nikada neće platiti za biti unutra, ali da možemo razgovarati o uređenju zgrade.

Trenutno u Rojcu deluje 73 organizacija(2), baš sasvim različitih. Tu delujemo mi sa našim Monteparadiso Hacklabom, koji je vezan za medijski aktivizam, za Free Software i korišćenje novih tehnologija, ovde postoji i Romski vrtić, a udruge mekedonske manjine, srpske manjine, mađarske manjine imaju također svoj prostor, zatim nekoliko organizacija invalida, do aerobik klubova itd. Ima svega i svačega, što nama baš ne paše, jer u zgradi, gde imamo organizacije koje su zaista korisne za zajednicu, postoje i organizacije koje su uspele nekako legalizirati svoj privatni biznis, kroz priču o civilnom društvu.

Kakve sve ovo ima veze sa anarhizmom? Pa ne baš previše velike. Po meni, približavati se anarhizmu znači djelovati za zajednicu, a u zajednici nema samo anarhista. Važno je da stvari koje spadaju u ekskluzivu nekih bogatih, cela zajednica može koristiti. Tako mi npr. širimo gradom wireless mrežu. Ko se hoće doma spojiti i postaviti antenu, može se preko nas prikačiti na internet. Internet dobijamo preko Hrvatske akademske mreže jer s njima surađujemo na wireless projektu. Zajedno sa CARNET-om montirali smo više antena po gradu, kao i naravno na vrhu Rojca, te ako neko hoće možemo mu ih montirati. Naravno, ako imamo vremena. Kod nas je 2004. bio i međunarodni hakcerski miting (Trans Hack Meeting - www.transhackmeeting.org), na kojem se skupilo oko 300 hakcera iz cele Evrope. Ideje autonomije i do it yourself (DIY), bile su prisutne tokom meetinga. Tu se kuhalo, tj. svako je kuhao i čisto, prava i dužnosti imao je svako a svaka odluka se donosila konsenzusom. Sudionici koji su došli su većinom programeri i stručnjaci i svako od njih bi mogao negde zarađivati na tisuće eura mesečno, ali rađe poklanjaju svoje znanje zajednici kreiranjem softwera koji je slobodan i besplatan, te postavlj-

janjem hacklabova u Evropi koji nude besplatan pristup internetu. Mi ovako zamišljamo naš Hacklab i sve ovo nudimo u Hacklabu. Imamo mogućnosti da ljudi si mogu sklopiti kompjutor, ili ga mi sklapamo. Sakupljamo stare kompjutere koji ljudi bacaju i koji se odlično mogu iskoristiti. Oni često više nisu potrebni ljudima sa viškom novca koji non-stop menjaju svoje stare i kupuju nove kompjutere. Uz to, kod nas se može dobiti web prostor, e-mail, mailing liste... ako je inicijativa korisna za zajednicu.

Jedan tragičan događaj se desio 2004. godine kada su dvojica mladih odlazila iz Rojca u 4 po noći. Napala ih je grupa naci skinheada i izbola ih. Do tada je policija u Puli govorila da nema naci skinheada i slično deklariranih grupa. Na to smo ih mi priupitali da li bi oni morali imati neke iskaznice naci pokreta da bi ih smatrali kao organiziranu grupu. Nakon toga događaja mi smo uspeli s ostalim organizacijama iz Rojca okupiti nekoliko tisuća ljudi za protest. Prosto smo se iznenadili pošto je Pula mali grad, da je na kraju jako puno ljudi došlo. Nakon toga je ta grupica naci skinheada tužena za pokušaj ubojstva a glavni vinovnik je dobio 6 godina zatvora.

2004. organizirali smo EYFA Wintermeeting zajedno s European Youth For Action (EYFA), organizacijom sa sjedištem u Amsterdamu, koja organizira npr. Ecotopiu i Bike Tour po Evropi. Mi smo tako organizirani da ustupamo naš prostor različitim inicijativama ili ko nas god pita za organizirat neke skupove. Svih ovih godina imali smo poprilično „važne“ i zanimljive goste. Npr. ove godine u Hacklabu je bio i Richard Stallman. Ranije je prošao i John Zerzan i razni kolektivi. Pošto 2007. godine slavimo 15 godina postojanja mislili smo napraviti neki veći festival koji bi okupio razne ljude koji su na neki način obilježili tih 15 godina, no organizaciju smo prepustili mlađim aktivistima pa će ispasti što ispadne... Trenutno naš najzanimljiviji projekt je Monteparadiso Netlabel na kojemu distribuiramo sasvim slobodno i besplatno muziku bendova iz Pule i drugih mjesta koji žele izdati za nas sasvim slobodno.

(1) Sada je zgrada u potpunom vlasništvu grada Pule.

(2) Sada se je ta brojka popela na 107 organizacija.

Linkovi:

<http://twiki.monteparadiso.hr>

<http://netlabel.monteparadiso.org>

<http://fazan.org>

<http://twiki.pula.org>

Ovaj tekst je deo transkripta razgovora realizovanog u sklopu drugog ciklusa Razgovori o anarhizmu, na temu aktivizam i anarhizam, održanog u beogradskom Domu omladine 17. oktobra 2006. Učesnici razgovora su bili Edgar Buršić i Igor Todorović.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Kritički mediji u Nemačkoj

Boris Kanzleiter

Moja tema su kritički mediji u Nemačkoj. Zašto je to zanimljivo za našu večerašnju diskusiju u Domu omladine u Beogradu? Rekao bih zbog nekoliko aspekata; Nemačka ima relativno bogato iskustvo u produkciji alternativnih, nekomercijalnih i kritičkih medija svake vrste. Uprkos tome, radikalna levica – a za mene to znači levica levo od socijaldemokratije – nema većeg uticaja na društveni diskurs. Znači, levica se nalazi donekle u nečemu što možemo označiti kao „politički geto“. U ovom smislu levica u Nemačkoj i levica u Srbiji imaju nešto zajedničko.

Šta je uopšte funkcija kritičkih medija? Koje su motivacije koje stoje iza medijskog aktivizma? Možemo sagledati tri različita aspekta:

- Potrebu da se nešto uradi protiv manipulacije i laži komercijalnih ili državnih medija. Ovaj koncept možemo opisati kao koncept „kontra informacija“.
- Drugi je da želimo da uspostavimo medije koji su u našim rukama, da samostalno odlučujemo šta i kako pišemo ili snimamo, da ne zavisimo od politike neke izdavačke kuće ili komercijalnih pritisaka. Znači, da smatramo da mediji nisu roba na tržištu nego sredstvo za naše stvaralačke želje.
- Treći aspekt je da želimo koristiti medije da bi menjali svet. Poslednje zvuči pomalo patetično, ali u suštini takođe posmatra medije kao sredstvo političkog aktivizma.

Rekao bih da su kritički mediji u Nemačkoj prilično uspešni što se tiče „kontra informacija“. Sumnjam da ima previše zemalja gde čovek može da čita toliko i tako dobro istraženih tema i informacija o različitim problemima. U Nemačkoj ima najmanje deset antifašističkih časopisa koji objavljuju informacije o neonaci-pokretu koji postaje prilično jak. Možete pročitati svašta o aktivnostima ultradesničara, o njihovim različitim organizacijama, gde su izvršeni napadi na imigrante, levičare, Jevreje ili homoseksualce, šta su ideologije tih organizacija, itd... (<http://www.antifaschistische-nachrichten.de/index.shtml>). Sledeći primer su raznorazni časopisi i internet webstranice o socijalnim protestima u Nemačkoj i u svetu. Tamo možete da se informišete o štrajkovima i kampanjama protiv multinacionalnih koncerna (<http://www.labournet.de/>). Možemo nabrojati niz ovakvih primera, kritičkih informacija o ekologiji, o antirasističkim pokretima, o političkim borbama u Južnoj

Americi (<http://www.lateinamerikanachrichten.de/>). Neki mediji imaju i širi tematski prostor. Na primer Jungle World za koji ja radim jeste nedeljnik. Izdaje članke i reportaže o politici u Nemačkoj i svetu, kulturi i teoriji. (<http://www.jungle-world.com>).

Svi ovi medijski projekti su se formirali jer su aktivisti/kinje, koji/e rade u organizacijama i pokretima protiv neonaci grupa, protiv zagađenja itd., smatrali/le da je potrebno širiti nezavisnu informaciju. Obični komercijalni mediji obaveštavaju ili pogrešno ili uopšte ne obaveštavaju o datim problemima, a često su kontraproduktivni i negativni kao na primer kada šire rasizam. Međutim, glavni problem koncepcije „kontra informacija“ jeste: Nije dovoljno da se šire nezavisne i kritičke informacije, nego da se u društvu zaista nešto menja. Baš suprotno: I najbolje informacije ne znače da se išta menja, jer ipak nije informacija ta koja presuđuje u političkim odlukama nego presudna jeste socijalno-politička moć i interes.

Postoji opšti veliki problem, da živimo u (neo)kapitalističkim društvima, a informacije su uglavom roba koja se prodaje i kupuje. Komercijalni mediji nas informišu, ne da bi mi nešto bolje razumeli, nego zato što imaju za cilj da prodaju svoje medije. Konzumenti ovih medija nisu samo puke žrtve dezinformacije i manipulacije, nego oni u kapitalizmu traže svoj komad spektakla i pseudo zabave. O tome su kritički intelektualci kao Adorno ili Debord doista dobro pisali u predhodnom veku. Naravno i kritičke informacije mogu da budu deo tog medijskog spektakla. Naveo bih jedan nedavni primer: Pre nekoliko nedelja su se pojavile šokantne fotografije nemačkih vojnika iz Avganistana. Vojnici se igraju skeletom koji su pronašli u nekoj masovnoj grobnici. Scena je prilično mračna. Šta su povodom ovoga nemački mediji uradili? Pokazali su slike vojnika na prvim stranicama svih vesti. Šok je bio veliki. BILD je prodao mnogo više primeraka nego obično. Generali i političari su bili u nezgodnoj situaciji. Ali, niko ne može da kaže da je vršen pritisak da se slike ne objave. Nije bilo cenzure. Sa druge strane, postavlja se pitanje šta je bila interpretacija tih slika? BILD i izvesni političar su širili strah da bi sada neki islamski fundamentalisti mogli da izvrše napade u Nemačkoj. Tako je BILD prodao još više primeraka. Neki generali su saopštili da nemački vojnici tako nešto ne smeju da rade jer je to protiv časti nemačke armije. Izjava deluje naravno smešno ako poznajete istoriju nemačke armije. Problem leži u tome da nigde u komercijalnim medijima nisu postojali kritički komentari o suštini toga problema, a to je da nemački vojnici u Avganistanu jesu deo jednog prljavog rata. Znači, problem nisu samo informacije nego i interpretacija. U tom kontekstu jeste iluzija da se nešto može menjati putem uspešnih kontra-informacija. Uprkos tome ja vidim smisao u radu i postojanju kritičkih medija, jer oni mogu da otvore prostor za delovanje kritičkih socijalnih pokreta. U ovom smislu rad antifašističkih časopisa jeste vrlo koristan. Pre-

duslov za akciju su informacije i komunikacija među aktivistima/kinjama i tu ulogu imaju nezavisni mediji. Još jedna važna uloga kritičkih medija za aktivizam jesu diskusije u samoj levici. Proteklih godina, kroz kritičke medije u Nemačkoj se vodilo niz važnih debata. Obrađivane su teme: o antisemitizmu u samoj levici, o staljinizmu i iskustvu takozvanih realsocijalističkih režima, o ulozi novih društvenih subjekata kao što su migranati, itd. Neki kažu da ovakve teoretske debate ne menjaju ništa. Mislim da je to pogrešno. Debate su dokaz da kritička mišljenja postoje i da se razvijaju. I jeste, potrebno je prvo interpretirati svet da bi ga mogli uspešno menjati.

Rekao bih nešto ukratko o finansijskim problemima rada u medijima. Nezavisni mediji jesu nezavisni ako su samofinansirajući, a finansiranje predstavlja veliki problem. To je problem koji se mora rešiti. U Jungle Worldu je takva situacija da smo uvek na ivici finansijskog kolapsa. Nedeljne novine ne mogu da se proizvode bez profesionalnih urednika, a plate su ekstremno niske. Praktično jedini izvor finansiranja Jungle Worlda jeste prodaja novina. Ponekad organizujemo i koncerte. Na taj način rade praktično svi kritički mediji u Nemačkoj i uglavnom ne plaćaju novinare i urednike. Problem je takođe i distribucija. Jungle World se može kupiti samo na određenom broju trafika i ne prodaje se u većem broju primeraka. Zbog toga se novine uglavnom distribuiraju poštom. U Nemačkoj ima sve manje i manje malih knjižara ili infoshopova gde se prodaju kritičke knjige, novine ili časopisi. Zbog finansijskih problema, internet je u poslednjih nekoliko godina postao vrlo važan prostor za kritički medijski aktivizam...

Boris Kanzleiter je novinar, medijski aktivista i istoričar. Živi i radi u Beogradu i Berlinu.

Ovaj tekst je nastao na osnovu transkripta razgovora realizovanog u sklopu drugog ciklusa Razgovori o anarhizmu na temu anarhizam i mediji, a održanog u beogradskom Domu omladine 17. novembra 2006. U razgovoru su učestvovali: Violeta Anđelković, Pop i Boris Kanzleiter.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Uvod u anarhizam 19. veka u Rusiji

Misha Mashina

Misha Mashina: Dobro veče, ja sam nekako najavljen kao postanarhista, i možda zvuči čudno što ja sada ovde moderiram priču o anarhizmu i marksizmu, priču koja zvuči kao moderna a ne postmoderna, ali nema veze - posle jednog kratkog uvoda ja ću dati reč našem gostu.

Ja ću postaviti samo neke probleme koje će verovatno biti detaljnije predstavljene i analizirane u toku priče. Ja bih se eto vratio u 19. vek u kraj 1870-tih godina u Rusiju, Rusiju koja još uvek nije ni bila opterećena pitanjem marksizma, ali koja je svakako bila u revolucionarnoj situaciji. Ja ću preko jedne anegdote pokušati da vam predstavim neku problematiku koja će večeras biti razrađena.

Zamislite Rusiju u kojoj je vojni rok do sredine XIX veka trajao 25 godina a posle toga nešto manje. U kojoj su vojnici i oficiri svakako bili populacija u kojoj je trebalo propagirati revolucionarne ideje. Znači krajem 1870-tih u toku već narodnjačkog pokreta (народники) i razvijenog nihilističkog revolucionarnog pokreta, u jednom trenutku grupa vojnika u kasarni čita ilegalnu literaturu. Radi se o literaturi jedne manje grupe nekada bakunjinista, a sada već malo redefinisanih - u svakom slučaju nešto što bi se tada nazivalo narodnjačkom strujom. Čitaju znači vojnici literaturu, Čornog Peredela (Черный передел – crna preraspodela, misli se na preraspodelu zemlje) - revolucionarne grupe iz Rusije, iz koje je kasnije izašao Plehanov, jedan od prvih marksista u Rusiji. Čitaju oni tu literaturu i tako u jednom trenutku upada oficir u njihovu kasarnu. Naravno, kazne u Rusiji za čitanje ilegalne literature bile su od progonstva u Sibir, čak do vešanja. I dok ulazi oficir vojnici pokušavaju da ubace taj ilegalni materijal ispod klupe, oficir primeti to, uzme časopis, sa pogledom: šta je ovo? Vojnici su uplašeni, misle da im sledi najgora moguća kazna, ali oficir odlazi i posle nekoliko dana vraća se sa drugim ilegalnim listom i kaže: E ovo čitamo mi oficiri! Radilo se o listu koji je izdavala grupa koja se zvala Narodnaja Valja (Народная воля – ‘volja’ je i sloboda i volja), druga varijanta narodnjačkog revolucionarstva. Radilo se o dve grupe: Čornij Peredel, koji je vršio propagandu među vojnicima i oficirima nižeg ranga i Narodnaja Valja koja je propagirala ovu priču u nekom širem krugu, a koja je ovoga puta otišla među oficire.

Ispostavilo se da i oficiri i vojnici u ovoj kasarni čitaju istu revolucionarna-

rnu literaturu iz dva različita izvora. Oficiri su rekli: Mi se borimo za isti cilj samo možda različitim metodama. Radilo se o dve grupe koje su potekle iz iste organizacije - Zemlja i Valja (Земля и воля), koja se rapala 70-tih godina 19. veka upravo po onom pitanju koje će kasnije biti interesantno za sukob između marksizma i anarhizma, a koje je zapravo već trajalo na zapadu ali je u ruskim prilikama bilo tek pokrenuto. Manja grupa koja je propagirala, među vojnicima, zagovarala je samoorganizovanje, autonomiju sekcija, kružoka i tako dalje, sa idejom opšte seljačke i radničke revolucije, koja bi bila podstaknuta od strane samih seljaka i radnika, bez upliva profesionalnih revolucionara, posebne avangarde itd. Za razliku od njih, Narodna Valja je propagirala jednu vrstu blankističkog puča i revolucije, htela je da formira dovoljnu jaku revolucionarnu organizaciju koja će moći da uzdrma rusko samodržavlje, preuzme vlast i uz punu podršku seljaštva i malobrojnog radništva sprovede socijalne reforme i dovede do situacije u kojoj će narod moći da nastavi vlast bez cara i bez kapitalizma.

Međutim ono što je stajalo tu kao veliko pitanje, što je tada u Rusiji drugačije bilo formulisano, ali već postojalo kao pitanje na zapadu Evrope, to je odnos ekonomske i političke borbe. Ova malobrojna grupa tada već pri zalasku bakunjinizma i te anarhističke struje u Rusiji, koja je zagovarala primat ekonomske borbe - što je u Ruskim prilikama značilo oslobođenje kmetova, raspodela zemljišta i nacionalnog bogatstva i ukidanje države, pošto je glavni cilj tadašnjih narodnjaka bila anarhija i kolektivizam, što je u raznim dokumentima eksplicitno rečeno. Za razliku od njih, već u usponu, ruski blankisti i jakobinci zagovarali su primat političke borbe, osvajanje vlasti, organizovanje odozgo nadole uz dekrete vlasti i uz pretpostavljenu punu podršku naroda. Već tu imamo, znači kada Bakunjin nije bio toliko uključen u dešavanja, već uključen u dešavanja na zapadu i uključen u borbi svoje Alijanse u Medjunarodnom radničkom pokretu, imamo jasno postavljeno pitanje ekonomske i političke borbe, šta ima primat, šta donosi tzv. 'pravu' revoluciju i 'pravu' reformu. Dve grupe, odnosno dve struje u okviru ruskog narodnjaštva, bile su pandan onoga što se dešavalo na zapadu. Ja ću sada predati reč profesor Dragutinu Lekoviću, sa pitanjem kako se u odnosu na to ranije i kasnije razvijao anarhizam i marksizam, u Zapadnoj Evropi i u Rusiji, i kako smo došli do ovoga u čemu smo danas.

Ovaj tekst je deo transkripta razgovora realizovanog u sklopu drugog ciklusa Razgovori o anarhizmu na temu anarhizma i marksizma, održanog u beogradskom Domu omladine 7. decembra 2006. U razgovoru su učestvovali: Misha Mashina i Dragutin Leković.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Marksizam i anarhizam: pouke za savremenost

Akad. prof. dr Dragutin Leković

Imao sam retku privilegiju, da dugo godina boravim u Parizu radi specijalizacije iz filozofije i pripreme Državnog doktorata na Sorboni (boravio sam od 1954. do 1962. godine).

Druga, isto tako velika privilegija je bila da su mojom specijalizacijom rukovodili i bili mentori mojih doktorskih teza čuveni profesori Rejmond Aron (Raymond-Claude-Ferdinand Aron, 1905-1983) i sociolog Žorž Gurvič, (Georges Gurvitch, 1894-1965) veliki poznavalac anarhističke doktrine koji je u vreme moje specijalizacije držao javni kurs (course public) o Marksu i Prudonu. Rejmond Aron me je savetovao i upućivao da filozofiju istorije i političke doktrine modernog doba počnem proučavanjem velike Francuske revolucije 1789. godine jer je ona ne samo utemeljila moderno doba nego je i odredila njegovu dvostrano političku nadgradnju i njegovu duhovnost.

Gurvič me je podsticao da proučavam anarhističku doktrinu, jer se marksizam bez borbe sa anarhizmom ne može valjano proučavati.

Pored Gurvičevog uticaja, podsticaji da se bavim anarhizmom dolazili su i iz samog Pariza, gde je interesovanje za anarhizam u intelektualnim krugovima bilo veliko, i gde su postojali brojni i istaknuti stručnjaci za anarhizam. U Parizu su se često održavala predavanja i diskusije o anarhizmu, njegovoj borbi sa marksizmom i ulozi u savremenom društvu.

Sve navedeno je snažno uticalo na moj intelektualni život i naučnu orijentaciju. Ustvari, već tada je problem marksizma i anarhizma i njihove borbe, postao okosnica moga naučnog interesovanja. Nakon povratka u Jugoslaviju započeo sam redigovanje rada naslovljenog „Marksizam i anarhizam“.

Naučnu karijeru sam nastavio u Institutu za međunarodni radnički pokret u Beogradu, koji je rado prihvatio da dovršim rad o marksizmu i anarhizmu te da ga objavi.

Posle niza godina rad je ispao veoma obiman i ušao je u zajednički plan izdanja Instituta i izdavačkog preduzeća Prosveta.

U vreme kada sam rad dovršio, sovjetski, a i naš, jugoslovenski socijalizam, ušao je u krizu - već se postavljalo pitanje da li će iz nje uspeti da izađe.

Pošto sam u pomenutom radu odlučno branio marksizam i oštro kritikovao

anarhizam, zaključio sam da rad ne treba da objavim pre nego se razreši pitanje krize i sudbine socijalizma. Jer, ako socijalizam propadne, moji stavovi o marksizmu i anarhizmu će biti osporeni, a nepravda prema anarhizmu će biti drastična.

Pošto se drama socijalizma razrešila propašću evropskog socijalizma i raspadom Sovjetskog Saveza, rad nisam u toj formi želeo da objavim i on je ostao u rukopisu.

Iako rad o marksizmu i anarhizmu nisam hteo da objavim, moje interesovanje za anarhizam ostalo je trajno.

Navedene okolnosti objašnjavaju zašto sam posle decenija neučestvovanja u javnom životu, rado prihvatio ljubaznu ponudu Grupe za logističku podršku da učestvujem u Domu omladine Beograda u razgovoru o anarhizmu koji su oni pripremili. Tako sam se posle toliko dugo vremena, ponovo našao u situaciji da razmatram problem marksizma i anarhizma.

O marksizmu i anarhizmu se može govoriti iz ugla njihovog vremena, tj. kada su se oni oformili i vodili uzajamnu ideološku borbu za naučni prestiž i za hegemoniju u međunarodnom radničkom pokretu. O ovoj velikoj temi može se takođe govoriti i iz današnjih, ili naših uslova.

Govoriti o marksizmu i anarhizmu iz njihovih vremena isuviše je obimna tema koja daleko prevazilazi vremenske okvire današnjeg skupa. Pored toga, manje je aktuelna od razmatranja marksizma i anarhizma iz ugla našega vremena. Zato ću odnos marksizma i anarhizma pretežno razmatrati iz ugla našega vremena. Ali, radi obezbeđivanja kontinuiteta i logičke povezanosti materije, problem ću kratko razmatrati iz ugla ondašnjeg vremena.

Nastanak modernog socijalizma, u tom smislu i marksizma i anarhizma, neposredno je vezan za veliku Francusku revoluciju 1789. godine i stupanje buržoaske klase na istorijsku scenu.

Kao što je poznato, Francuska revolucija izvedena je pod čuvenim parolama „sloboda, jednakost i bratstvo“. Kada je mlada buržoazija došla na vlast, društvo koje je ona izgrađivala donelo je ograničenu jednakost - jednakost pred zakonom, ekonomsko izrabljivanje i građanske političke slobode.

Društvena stvarnost je bila u frapantnoj suprotnosti sa velikim obećanjima. Razočarani novim društvom i političkim sistemom, socijalisti su vrlo oštro reagovali - istakli su da je velika revolucija ostala na pola puta, da je nedovršena i da je treba dovesti do kraja. A to je značilo prelaz od formalne na stvarnu jednakost, od iluzorne na stvarnu zajednicu, od političkog na socijalno društvo.

Prvi koji je istakao da revolucija nije završena i da je treba dovesti do kraja bio je Grahus Babeuf (1760-1797, Gracchus Babeuf). Nedovršenost revolucije je dokazivao time „što bogati apsorbuju sva dobra, a radnici rade kao robovi“. On je bio i prvi koji je zatražio „revoluciju koja će biti poslednja“.

Svi kasniji socijalisti, uključujući i marksiste i anarhiste, u osnovi su sledili Babefov zahtev.

Za veliku Francusku revoluciju Prudon je rekao „da je obavila samo pola posla“ i zatražio da se ona nastavi i dovede do svog punog završetka.

Ostvarivanje revolucije Prudon je okarakterisao kao ostvarivanje anarhije. A anarhija je značila negiranje države i svakog autoriteta, zamenu političke centralizacije lokalnom autonomijom, izgradnja samoupravnog društva odozdo do vrha uz puno uspostavljanje individualnih prava i sloboda.

Prudon je dao ime čitavom ideološkom pravcu. Pored toga on je anarhiju okarakterisao kao „najbolji način vladavine“.

Marksizam je takođe nastao kao reakcija na Francusku revoluciju i društvo koje je ona ustoličila. Marks je Francusku revoluciju i društvo koje je iz nje proizašlo nazvao „političkom emancipacijom“ i nasuprot njoj zatražio ostvarivanje „ljudske emancipacije“ - ljudska emancipacija znači izgradnju razotudenog društva - razotudjenja rada, socijalno razotudjenje ili ukidanje klasa, stare društveno-političke nadgradnje i ostvarivanje poretka slobode. Tokom kasnije delatnosti Marks je upotpunio i konkretizovao svoju koncepciju besklasnog društva - da se do besklasnog društva dolazi preko prelaznog perioda i da postoje dve faze u izgradnji tog društva. Niža faza ili socijalizam ili viša faza ili komunizam. Treba istaći da je Marks uvek naglašavao da država ostaje tokom prelaznog perioda radi zaštite nove vlasti i držanja ugnjetene klase pod kontrolom da se ne bi ponovo domogla vlasti. Takva država je po svojoj prirodi diktatura proletarijata. Pod diktaturom proletarijata Marks nije podrazumevao sistem vlasti nego društvenu hegemoniju radničke klase. Posmatrani i ocenjivani iz svog vremena marksizam i anarhizam su predstavljali originalne filozofsko-političke teorije. One su bile i veoma ugledne filozofsko-političke teorije. One su imale i vrlo ugledne stvaraoce: anarhisti - Prudona, Bakunjin, Kropotkina, a marksisti - Marksa, Engelsa, Kauckog i Lenjina.

Treba reći da je marksizam u svom vremenu imao daleko veći ugled nego anarhizam. Tome je doprinela činjenica da je njegov tvorac Marks bio izuzetno darovit i obrazovan doktor filozofije. Prudon je kao što je poznato bio samouk. Bakunjin, iako vrlo darovit zaostajao je za Marksom po obrazovanju. Pa i Kropotkin neosporno vrlo darovit i enciklopedijski obrazovan nije bio na nivou Marksa.

Ugledu marksizma i njegovom širokom prodoru u međunarodni radnički pokret, mnogo je doprinelo i to što su Marks i Engles shvatili ulogu i značaj medija i što su na vreme osnivali odgovarajuća glasila - Rajnske novine, Nove rajnske novine i dr...

U borbi sa Marksom, Bakunjin je osporavao da Marksov socijalizam predstavlja naučni socijalizam, ali to nije bitno ugrozilo veliki renome marksizma kao naučnog socijalizma.

Marksizam je šire prodirao u radnički pokret nego anarhizam. Preovladao je u Prvoj Internacionali, II Internacionala je bila još više marksistička. Boljševici su 1917. godine pod zastavom marksizma izvršili revoluciju, a 1919. godine stvorili su III Internacionalu koja je već bila komunistička.

Pod parolom marksizma boljševici su započeli izgradnju socijalističkog društva i marksizam je postigao tako veliki ugled da ga je Sartr nazvao filozofijom našeg vremena.

Anarhisti su zapaženo učestvovali u Oktobarskoj revoluciji a posle revolucije i uspostavljanja nove vlasti zahtevali su odlučnu borbu protiv birokratizma, zamenu države samoupravljanjem, izgradnju političko-državnog sistema odozdo-nagore i veće obezbeđivanje političkih prava i individualnih sloboda.

Boljševici su se vrlo oštro obračunali sa ruskim anarhistima, tvrdili su da njihove teorije, zahtevi i kritike neodgovaraju ruskim uslovima izgradnje novog toga vremena, i stoga ih zatvarali a poneke od njih i likvidirali.

Posle Oktobarske revolucije anarhizam je sve više potiskivan sa istorijske scene. Jedino je tokom građanskog rata u Španiji igrao veoma zapaženu ulogu.

Šta je doprinelo potiskivanju anarhizma od strane marksizma?

Marksisti smatraju da je su to nedovoljno teorijsko uobličenje i politički nedostaci anarhizma i odsustvo teorije subjektivnog faktora. Drugi razlog je da anarhisti nisu nigde izvršili svoju revoluciju.

Nastali iz istih istorijskih i socijalno-klasnih uslova, marksizam i anarhizam imaju niz zajedničkih imenitelja.

Prvi zajednički imenitelj je radikalno osporavanje postojećeg kapitalističkog društva. Obe struje osporavaju kapitalističko društvo kako sa strane njegove ekonomske organizacije, tako i sa gledišta njegove pravno-političke nadgradnje i individualnih sloboda.

Drugi zajednički imenitelj je oslobođenje eksploatisanih i ugnjetavanih društvenih klasa i uspostavljanje besklasnog društva. Treći zajednički imenitelj je afirmisanje proletarijata kao glavnog revolucionarnog subjekta i osnovne snage izgradnje tog besklasnog društva. Četvrti imenitelj je tretiranje tog besklasnog društva kao društva istinske jednakosti solidarnosti i slobode.

Pored zajedničkih imenitelja, marksizam i anarhizam imaju i niz bitnih razlika pa čak i suprotnosti. One su se najpotpunije izrazile u sukobu Marksa i Bakunjina. Zato ćemo ih na tom primeru ukratko i izložiti.

Prva od tih suprotnosti odnosi se na pitanje države. Dok anarhisti revoluciju tretiraju kao antidržavu, Marks i marksisti smatraju da država ostaje tokom prelaznog perioda i da je ona diktatura proletarijata.

Ista suprotnost postoji i u izgradnji društveno-političkog sistema. Po anarhis-

tima, društveno-politički sistem izgrađuje se odozdo ka gore, stim da je uloga centralnih organa reducirana na minimum. Demokratskom centralizmu anarhisti suprotstavljaju samoupravni pluralizam.

Marks i marksisti, ne samo da zadržavaju centralna tela i organe, nego im pridaju i usmerivačku ulogu.

Treća bitna razlika, tačnije suprotnost odnosi se na pitanje avangarde. Anarhisti avangardu odbacuju u ime samodelatnosti klase. Oni čak tvrde da avangarda ne samo da ograničava samodelatnost klase nego klasu iskorištava u svoje svrhe.

Pored bitnih doktrinarnih razlika i suprotnosti, marksizam i anarhizam deli i fundamentalna praktična suprotnost. Ona se sastoji u tome što je marksizam izveo svoju revoluciju u nizu zemalja, a anarhizam nije ni u jednoj jedinjoj zemlji. Njegovo krajnje radikalno i totalno osporavanje kapitalističkog sistema nije bilo dopunjeno radikalnim revolucionarnim negiranjem toga društva. Na prigovor marksista da nisu izveli svoju revoluciju i da zato nemaju prava na istorijsku delotvornu afirmaciju, anarhisti su uzvratili, da su marksisti izveli svoju revoluciju ali da je nisu očuvali i da zato nemaju prava na veliku afirmaciju na koju pretenduju i koju uživaju.

Čime se objašnjava tako dugo odsustvo anarhističke revolucije?

Marksisti to objašnjavaju karakterom same anarhističke teorije - time što ona odbacuje partiju kao avangardu klase i što revoluciju vezuje za samodelatnost klase. Po anarhistima, partija ne samo da sužava i ograničava samodelatnost klase nego je deformiše pa čak i zloupotrebljava - koristi u svoje svrhe. Klasa se podređuje partiji, gubi samoaktivnost, što otvara put za mnoge deformacije.

Šta je bitno u ovoj velikoj ideološkoj konfrontaciji teško je reći. Zato sporovi oko toga još uvek traju.

Nema sumnje da je očuvanje revolucije mnogo važnije nego njeno izvođenje. Ali da bi se revolucija očuvala nju svakako treba izvesti. Pored toga, očuvanje revolucije, zavisi kako od objektivnih istorijskih uslova, tako i od subjektivnog faktora, posebno od njegove sposobnosti i umešnosti da razrešava protivrečnosti i krči put ka izgradnji novoga društva.

U vezi marksističkog neočuvanja izvedene revolucije i propasti realnog socijalizma mi smatramo da taj socijalizam nije propao zbog nesavršenosti ili nezrelosti marksističke doktrine nego zbog njegovog zaostajanja za vremenom i dogmatizovanja, te zbog nedoraslosti i nesposobnosti subjektivnog faktora - u Sovjetskom Savezu, Mihaila Gorbačova i njegovih saradnika, da revoluciju očuvaju i da socijalizam izvedu iz teškoća. Mi smatramo da socijalizam nije morao propasti zbog slabosti marksizma, nego zbog nepovoljnih okolnosti i nesposobnosti subjektivnog faktora. Sa tako neodlučnim i protivrečnim rukovodećim akterom kao što je bio Gorbačov, revolucija i socijalizam u Rusiji nisu mogli opstati.

Sa propašću evropskog socijalizma i pobedom zapadnih demokratija nad socijalizmom, marksizam i anarhizam našli su se u bitno drugačijem položaju. Liberalizam, koji je postao dominantna filozofska i politička ideologija i model praktičnog organizovanja društvenog života potisnuo je kako marksizam tako i anarhizam, kao i sve ostale levičarske ideologije.

Treba reći da je pobednički liberalizam znatno više potisnuo marksizam nego anarhizam. Marksizam je bio ideološka osnova realnog socijalizma i okrivljen je za sve promašaje socijalizma. Žučna kampanja koja se u naše vreme vodi protiv socijalizma mnogo je ograničila ugled i uticaj marksizma.

Pobeda liberalizma mnogo manje je ugrozila anarhizam jer su pobednici procenili da on predstavlja mnogo manju opasnost od marksizma i komunizma - manje je masovan, a ima vrlo izražene slobodarske elemente.

Bitno nova istorijska situacija u kojoj su se našli marksizam i anarhizam nalaže sasvim drugi odnos među njima. Umesto nastavljanja žučne međusobne borbe, oni najpre treba temeljno da sagledaju svoju istoriju i svoje antagonističke međusobne odnose i da iz njih izvuku pouke za naše vreme i budućnost. Trezveno i kritičko uočavanje istorije borbe marksizma i anarhizma pokazalo bi da ni jedna ni druga sukobljena strana nije bila sasvim u pravu. Istine su više bile podeljene nego isključiva svojina jedne od ovih dveju doktrina.

Nastavljanje stare borbe ne samo da neodgovara novom vremenu, nego bi bilo i anahrono. Umesto nastavljanja međusobne borbe, marksisti i anarhisti danas trebaju da naglašavaju zajedničke elemente doktrina i ono što ih spaja a da potiskuju ono što ih deli, razdvaja i suprotstavlja. Umesto međusobne borbe i uzajamnog osporavanja, marksisti i anarhisti treba da se okrenu novom vremenu i da izučavaju nove bitne fenomene, kao i da osporavaju postojeće ekonomsko-političke sisteme.

Pod novim fenomenima koje treba temeljno proučavati i sa kojima se treba kritički obračunavati mislim na globalizaciju koja sa sobom nosi globalnu pauperizaciju. Zatim na mondijalizam koji bitno menja kulturni i psihički identitet nacija, nameće im svoje parametre i pretvara ih u obične konzumente. Treba proučavati i kritički razmatrati imperijalne ambicije vodećih svetskih zemalja.

Ono čemu marksisti i anarhisti treba da posvete posebnu pažnju jeste protivurečnost između deklarativnog i faktičkog stanja na planu ljudskih prava i individualnih sloboda. Demokratija i ljudska prava se veličaju na svazvona a ustvari su znatno ograničeni - stavljeni u službu mondijalizma i imperijalnih ambicija.

Sa posebnom brigom marksisti i anarhisti danas moraju da proučavaju izuzetno novi i još izuzetnije značajan fenomen a to je kompjuterska civilizacija. I jedni i drugi trebaju da budu svesni da smo ušli u jednu sasvim novu epohu

internet civilizacije. Ne samo da se pitanje stvarne pismenosti proverava u tom domenu, nego je i jasno da internet civilizacija velikim delom utiče na društvene odnose i istorijske tokove.

Marksisti i anarhisti danas moraju da poklone izuzetnu brigu za budućnost čovečanstva jer je čovečanstvo danas ugroženo od više faktora. Bezobzirni odnos prema prirodi doveo je do ugrožavajućih ekoloških poremećaja. Jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja koji se sve više povećava, osuđuje veliki deo sveta na bedu i narušava svetsku stabilnost. Veliko ubrzanje svetske istorije preti da svima pomrsi račune i da odvede na put opšteugrožavajuće katastrofe.

U centru interesovanja marksista i anarhista danas mora da bude čovek i čovekov svet - čovek uzet sa gledišta njegove univerzalnosti i slobode, a svet uzet kao locus standi čovekovog svestranog i autentičnog ostvarivanja.

Ovaj tekst je rezime izlaganja Akad. prof. dr Dragutina Lekovića, i njegovog gostovanja u okviru ciklusa „Razgovori o anarhizmu“ u Domu omladine Beograda, 7. decembra 2006. godine.

Akademik Dragutin Leković (1919), član je Crnogorske akademije nauka i umetnosti, 1965. je odbranio državni doktorat na Sorboni. Iz naučnih oblasti kojima se bavi (istorije filozofije, istorije marksizma, etike i socijalne istorije) objavio je oko 50 radova. Član je više međunarodnih naučnih asocijacija: Internationale Gesellschaft für Dialektische Philosophie, Societas Hegeliana, Association méditerranéenne de philosophie, Société des Amis de Raymond Aron, Association internationale des sociologues de Langue Française. Živi u Beogradu.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija licencom.

http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.sr_LATN

Samoupravljanje i anarhizam

Sonja Drljević i Dragomir Olujić Oluja

Slučaj Jugoslavija: jedan dobronameran pogled

Dragomir Olujić Oluja

Počecu jednim citatom! Citiraću mog druga i kolegu, prijatelja Čiću Senjanovića, novinara i komentatora splitske “Slobodne Dalmacije”, koji je u svojoj prvomajskoj kolumni ispisao i ovaj pasus: “A di smo danas? Danas ti niko ne brani bit socijalista, a neće te niko ni udarit ako počneš spominjat dobre strane komunizma. Jedino ćedu se mrvu namusit ako staneš tražit nika radnička prava. Jer ta radnička prava su kočnica našeg bržeg razvitka. Naime, preduzetnici su ti koji vuču državu naprid, koji nas približavaju Evropi i njezinom dohotku po glavi stanovnika, a radnici i njihove neumjerene plaće su samo remetilački faktor. Radnici se tribaju još samo malo strpit. Drugovi, još nije trenutak! Grubo bi bilo, da baš sad kada smo uvatili zalet, da nan vi kvartite idilu svojon megalomanijom. Morate svoje sebične interese stavit mrvu sa strane i tribate se veselit ovin krupnin koracima kojima idemo u budućnost! I ko se na ove beside ne bi umirija? Svi u jedan sekund postanu razboriti. Sidikati se zagrlu s poslodavcima i krenu in suze radosnice, a onda zajedno idu do političari, pa svi padnu u još širi zagrljaj, a potoci suza se spuštaju sa Markovog trga (to je u Zagrebu simbolički centar svetovne i duhovne vlasti u Hrvatskoj – prim. doo) prema Ilici. A oko potočića radnička klasa piva duhovne pisme i pušta brodove od papira, dok radnici radu za plaću koju im gazda da, krepavaju na poslu, radu godinama nediljon i praznikon i to mukte, bez slobodnog dana, bez bolovanja i sa minimalnin godišnjnin odmoron. Ako rečeš rič protiv letiš s posla, a ako spomeneš sindikat onda te vodu na Psihijatriju. Ajde, bar je tamo sve na svome mistu. Čeka te lipa košulja i spremljena postelja sa kajišima, a ako se baš pokažeš, dobiješ još i šaku tableti na dan. I onda se cili dan blaženo smiješ. A nazad samo 20 godin ta radnička klasa je imala neka čudna prava i običaje. Radili su i za ti rad su bili čak i plaćeni. Od te plate se moglo čak i preživit. Godišnji odmor je zna bit i do 30 dan, a rad nediljon i praznikon se posebno plaća. Približili su se bili onoj davnoj paroli od 8 sati rada, 8 sati spavanja i 8 sati kulturnog uzdizanja. Za vrime posla su mogli zapalit duvan, a bilo je slučajeva da su se blagajnice smile ić i popišat. Odlazilo se na sindikalne izlete, a postojala su i radnička odmarališta. Preduzeće

bi ti poklonilo stan, a koji put ti je i dete dobilo stipendiju. Onda bi, za kaznu, moralo odma posli studija početi i raditi. A ča je najgore, čak su i radnici sami upravljali preduzećima, samoupravljali su“.

O tome je večeras reč, o samoupravljanju! U (prethodnoj) Jugoslaviji.

Ja sam svoju večerašnju priču zamislio na tri nivoa, ali ću je skratiti, jer je ovaj kijamet od vremena uslovio da nas je ovako malo i da više konkretizujemo priču. Naime, zamislio sam da, prvo, teorijski (i istorijski, pa i ideologijski) postavim problem, da u nekoliko rečenica, dakle ukratko, odgovorim na pitanje: **otkuda i zašto samoupravljanje i gde je ono danas?** Zatim, na drugom nivou valja sistemski postaviti problem **iskustva jugoslovenskog samoupravljanja**, to ćemo Sonja (Drljević) i ja, nadam se, uraditi večeras!? I, najzad, treći nivo je meni, inače, najznačajniji i do njega mi je posebno stalo, to je - da tako kažem - odgovor na pitanje s obzirom na prethodna dva nivoa, **šta da se radi sad i ovde**. Ovo ću odložiti za situaciju kad dođe drugarica Sitrin, pa ćemo onda, nadam se, moći da govorimo i na ovu temu. E, sad da počnemo.

Ja, to znate svi, nisam anarhista, marksista sam, ali obožavam anarhiste, smatram ih svojim (ne samo političkim) prijateljima. Uprkos velikim i stalnim napetostima unutar radničkog pokreta, odnos između anarhizma i marksizma - istorijski i problemski, teorijski i praktički! - ne vidim kao “ili-ili” nego kao “i-i”!!! Za kratki “vodič” preporučujem Trockijevu knjigu “Marksizam i anarhizam”. Staljin je, pak, napisao “Marksizam ili anarhizam” - što nema veze ni sa Marksom, ni sa Engelsom, ni sa Lenjinom - i naneo ogromne štete revolucionarnom pokretu, ne samo u Sovjetskoj Rusiji. No, kako on nije bio ni marksista, ni socijalista, odnosno komunista, ni revolucionar, bio je oličenje kontarevolucije, ne smatram ga relevantnim za ovu temu. Inače, a večeras posebno, moja “misija” je da malo porpavim anarhizam i da malo pokvarim marksizam. Jer, ne želim se baviti “temom prvenstva” anarhizma ili marksizma u bilo čemu i oko bilo čega, pogotovo ne oko samoupravljanja - istorija pokazuje da su oko svih “velikih tema”, uz sve (i oružane) sukobe, (i ideologijske) nesporazume, (i praktička) nesnalaženja... anarhisti i marksisti uvek bili na istoj strani!

Dakle, o čemu je reč večeras?

1.

Otkako su razdvojeni rad i svojina, rad i kapital i od početaka organizovanog otpora rad(nik)a protiv kapital(ist)a, u svim revolucionarnim previranjima prvi problem koji se postavljao bio je kako (pro)naći i (na)praviti institucije, kako organizovati političku zajednicu da bi se realizovali zadaci i ciljevi koji su se postavili takvim delovanjem. Od Lionskog ustanka 1830. kao prve svetski relevantne radničke pobune i evropskih revolucija 1848. godine, preko Pariske komune 1871. i ruskih revolucija 1905. i 1917. (i Februarske, i Oktobarske), preko Španske revolucije 1936-1939. i drugih revolucija dvade-

setog veka, uključujući i našu, jugoslovensku, tu političku zajednicu su ljudi nalazili u samoorganizovanju, onome što se posle (na)z(i)valo samoupravljanjem. Nažalost, prevodi na engleski i francuski, na nemački, nisu potpuno tačni, ne može se sasvim prevesti, pa čak ni ovaj termin na srpskom ne daje pun smisao onoga što se dešavalo. Do Pariske komune ljudi, da kažem revolucionari, rešenje su nalazili u kombinaciji starog državnog aparata i samoniklih organ(izacij)a. U Pariskoj komuni se javlja prvi put u punom obliku ono što mi danas zovemo samoupravljanje i to je nešto što je sasvim različito od starog državnog aparata i ono što je posle u svim revolucijama bilo protiv tog aparata. Pariska komuna je “konačno pronađeni oblik” (Marks) proleter-skog (permanentnog) revolucionarnog delovanja. Uzgred, nasuprot do tada uvreženim stereotipima, u Pariskoj komuni anarhisti su “pravili politiku”, a marksisti su “pravili ekonomiju”!

Koja su - direktivna! - iskustva Pariske komune? Prvo se “raspušta” celokupni državni aparat, pre svega stajaća (danas bi rekli, profesionalna) vojska, policija, činovništvo, parlament i druge “demokratske” institucije, odmah zatim (i paralelno) konfesionalni aparati i stari sistem obrazovanja (danas bi tome pridodali još i nevladine organizacije) i, najzad, “ovlašćivanje” već samoniklih i samoorganizovanih - političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih, naravno i borbenih - institucija i organa. Nakon toga sve vreme imamo stalnu borbu između starog režima i novouspostavljenih samoupravnih institucija oko prevlasti, tako da smo stalno dobijali, u svim revolucionarnim previranjima, sistem dvovlašća i u onim vremenima kada bi samoupravljanje uspelo da prevlada, u tom vremenu bi to bilo noseći institucionalni okvir masovnog delovanja. Za bolje (i praktično) razumevanje pojave samoupravljanja, odnosno “demokratije saveta”, te uloge i mesta saveta u revolucionarnoj borbi, preporučujem, a da vas mnogo ne zamaram, čitanje Lenjinovih “Aprilskih teza” iz 1917. i gledanje Loučovog filma “Land and Freedom”.

Gde je problem o kojem moramo (makar) razgovarati? Teorijski, anarhisti smatraju da državu treba ukinuti, marksisti da država treba da odumre. Praktična razlika je u tome što anarhisti državu ruše odmah, marksisti smatraju da izvesno vreme treba zadržati i iskoristiti državu, ali ne državu kakva je do tada bila, dakle državu odvojenu od društva i nadređenu mu, sa svim onim od društva (naroda, ljudi, stanovništva, masa...) odvojenim institucijama - stajaćom vojskom, policijom, birokratijom itd., te organizovati (što bi danas rekli) alternativne institucije i njima podrrediti “ostatak” države, jer po Marksovom stavu i demokratija je deo države, određeni tip države čiji je najviši razvojni stepen parlamentarna republika - za Marksa trebala bi da bude ne parlamentarna republika, nego da bude republika saveta!

2.

Periodi samoupravljanja kao nosećeg principa organizacije društva i javnog

života, periodi “demokratije saveta” su, na žalost, kratkotrajni. Prvi put, uz sve mane, **samoupravljanje kao sistem** biva postavljeno u prethodnoj Jugoslaviji: 1949. godine - usled pritisaka odozdo i nemogućnosti da se nađu rešenja za razvojne probleme na staljinistički način, počinje formiranje radničkih saveta po fabrikama, 1951. Savezna skupština donosi Ustavni zakon po kome to postaje sistem po kome se radi, 1953. radničko samoupravljanje ulazi u Ustav, a Ustavom iz 1963. društveno samoupravljanje postaje glavni princip organizovanja socijalističke države. Ono što se (i) ovde malo zna, to je da je 1957. godine, na inicijative iz baze, radničkih saveta i radnika, te Svetozara Vukomanovića Tempa, tada predsednika Saveza sindikata Jugoslavije, održan Prvi konres samoupravljača. Kongres je, između ostalih, doneo i jednu odluku od istorijskog i teorijskog značaja, ali koja na žalost praktično nikada nije sprovedena. Naime, na Kongresu je odlučeno da se ceo politički i društveni sistem organizuje kao Republika radničkih saveta i da vrhovnu vlast u zemlji ima Kongres radničkih saveta. Naravno, to je naišlo na otpor, pogotovo u vrhovima partije, od Tita i Kardelja i, naravno, ta odluka nikada nije realizovana. Nekoliko godina kasnije tu ideju, ali sada kao ideju integralnog samoupravljanja prihvatili su praksisovci i to je sve u vreme njihovog delovanja. To je bio “praksisovski” stav što se tiče odnosa prema državi i političkim institucijama.

Ustavom iz 1963. godine zaokružen je **sistem socijalističkog samoupravljanja**. Ono što se u Jugoslaviji pokazalo kao problem je to što je “komunistički” vrh uspeo oba podsistema - i ono što je bilo direktna demokratija na najnižim nivoima, dakle tamo gde je ona i fizički moguća, i ono što je na višim nivoima gde je bila reprezentativna demokratija, dakle tamo gde je bila moguća participativna demokratija - da sistemski stavi pod svoju kontrolu, kontrolu partijskog vrha. Oba podsistema - i radničko samoupravljanje, i društveno samoupravljanje - bili su pod punom kontrolom Partije, i njenog vođe Josipa Broza Tita. Tako smo imali na najnižem nivou direktnu demokratiju, na srednjem participativnu demokratiju, a na vrhu, a odatle je najveća kontrola i dolazila, odatle se jedino i moglo kontrolisati, bukvalno diktaturu. Kako je to izgledalo u praksi, to će vam ispričati Sonja, a posle ću ja još (po)nešto dodati.

3.

Kada sam malopre govorio, govorio sam o demokratiji po vertikali. Sad bih o demokratiji po horizontali, naravno dopunjavajući ovu Sonjinu, praktičku priču. Naime, postojale su tri grupe pitanja: jedna su tzv. stručna pitanja, drugo su bila pitanja organizacije rada u najširem smislu, uključujući i raspodelu, a treća grupa su bila sistemska pitanja.

U prvoj grupi problema, radnici/zaposleni i radnički savet imali su pravo na pitanja stručnjacima na koja su oni morali da odgovore, ali konačna reč je bila

na stručnjacima. Oni su, takođe, u određenim intervalima podnosili račun radničkom savetu. O značaju stručnjaka, njihovom mestu i odnosu radnika prema njima, navešću samo jedan primer. U Pirotu, tada dubokoj provinciji, početkom 70-tih godina, u "Prvom maju", pojavila se potreba za stručnjakom određene specijalizacije, čovekom sa doktorskom specijalizacijom koji je ovo fabrici falio, a nije ga se moglo naći ni u Pirotu, ni u široj okolini. Tražili su ga u čitavoj Jugoslaviji, i našli su čoveka koji je tražio neku veliku cifru za platu, pored onoga što mu je redovno pripadalo. Radnici su rekli da nema problema, imaćeš platu pet hiljada maraka - u to vreme bila je to ogromna suma - ali da nam obaviš posao. Posao je sklopljen, ugovor je napravljen, posao je obavljen i svi su bili zadovoljni. To nije bio jedini slučaj, ali je tada bio medijski ispraćen, da kažem, aferasško-skandalozno.

Na drugom nivou, dakle kad je bila reč o neposrednoj organizaciji rada, tu se gotovo apsolutno pitao radnički savet - od zapošljavanja, plata i raspodele prihoda, preko prodaje, cena i marketinga, do podele stanova, slanja na godišnji odmor ili na lečenje radnika, školovanja stručnjaka, dodela đачkih i studentskih kredita i stipendija, zaštite na radu itd, tu se niko nije petljao. Samo jedan primer! Opet početkom 70-tih, u poljoprivrednom dobru gde je moj otac bio direktor (tada već u penziji), radnici su odlučili da pet godina primaju 50 odsto od plate, a da za ostali novac kupuju zemlju - oni su tako za pet godina sa hiljadu hektara svoj zemljišni fond povećali na četiri hiljade hektara. Posle toga su se, kako se to tada govorilo, "namlatili para", i celo selo je od toga imalo koristi. Danas, kad je to preduzeće prošle godine privatizovano, njihova zemlja je takođe ušla u privatizacioni fond, to je kupio nekakav kockar koji će sa tim ko zna šta da radi, možete i sami zamisliti, i niko od toga neće imati koristi.

Na sistemskom nivou, dakle u trećoj grupi problema, formalno-pravno, institucionalno je bilo normirano, podrazumevalo se da će radnički saveti donositi odluke. Međutim, napravljen je takav sistem u kome su inicijative uglavnom dolazile iz Partije, na odogovarajućem novou, koje su, uglavnom, i prihvatane, na radničkim savetima izglasavane. Kad već govorim o sistemskim rešenjima, da navedem da je jedna od pretpostavki jugoslovenskog samoupravljanja bila i ideja naoružanog naroda (naravno to nije po onim idejama kako su to zamišljali anarhisti i prvi marksisti), što se ovde zvalo opštenarodna odbrana i civilna zaštita (ONO i CZ). Između ostalog, ona je podrazumevala da u svim preduzećima, institucijama, ustanovama... postoji posebno odeljenje koje se bavilo opštenarodnom odbranom, čak i odgovarajuća količina naoružanja. Tako se desilo, kad je 6.000 zaposlenih niškog MIN-a 1971. štrajkovalo, a milicija opkolila fabriku da se ne bi širio bunt, da ne bi izašao na ulice, da su radnici otvorili magacin sa naoružanjem, topovima i ostalim, posložili to ispred fabrike i "naredili" miliciji da se za pet minuta spakuje i ode. Naravno, za pet minuta milicioneri su se spakovali i

otišli, radnici su izašli na ulicu i došli u centar grada, napravili veliki miting, usput su pevali: “Druže Tito, mi ti se kunemo da ovako više ne možemo”, i, razume se, dobili sve što su tražili u tom trenutku.

4.

Iza ovog dobronamernog pogleda na jugo-samoupravljanje, nekoliko rečenica o stvarnosti, o rezultatima samoupravljanja! Generalno, (kapitalistička) Kraljevina Jugoslavija (ranije Kraljevina SHS) bila je pretposlednja zemlja u Evropi, samo je Albanija bila iza nje, a 1981. godine (“socijalistička”) Republika Jugoslavija je bila sedma zemlja u Evropi po kriterijumima - naravno ne našim, nego – OECD-a: prosečni životni vek 1939. bio je 45,5 godina, a 1981. - 71,5 godina, godišnji bruto proizvod SFRJ je bio 17 puta veći od onog iz KJ, potrošnja mesa po stanovniku povećana je 22 puta, broj lekara se povećao 9 puta, a medicinskog osoblja 32 puta, broj bolničkih postelja 6 puta...

Ovo je rezultat pre svega samoupravljanjem oslobođene energije i motivacije ljudi, koje su od posleratnog entuzijazma Obnove zemlje dovele do psihologije Gospodina Običnog iz 80-tih: “Danas je bolje nego juče, sutra će biti bolje nego danas”! Da to nije slučajno, pokazuju i (kratki) periodi kada su i u drugim “socijalističkim” zemljama uvedeni liberalniji oblici privređivanja. Na primer, kada je Hruščov krajem 50-tih uveo nešto što je ličilo radničkoj kontroli, što je niži nivo samoupravljanja, SSSR je u tom petogodišnjem planu povećao godišnji društveni proizvod za 55 odsto. Hoću, naprosto, da kažem da je taj sistem institucija oslobađao energiju koja je, naravno, partijski usmeravana na ovaj ili onaj način, ali su rezultati, ipak, bili impresivni.

5.

Nekoliko rečenica o ograničenjima i nedostacima sistema socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji! Imali smo, i to ne samo u Jugoslaviji, gde god su bile neke revolucionarne promene, 1945. i tih prvih godina posle završetka Drugog svetskog rata, po Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj, Ukrajini, Rumuniji, Bugarskoj... da su seljaci i radnici sami preuzimali kontrolu nad preduzećima, zemljom i tako dalje. To se dešavalo čak i posle kada je sistem uspostavljen kao državni socijalizam. Svugde, pa i u Jugoslaviji, dolazilo je do pobuna seljaka, čak i radnika u fabrikama o kojima se dugo ništa nije znalo. Znalo se samo ovako po pričama “radio Mileve”, koje su uglavnom primane kao da je to nečija priča iz dobre želje da se pokaže da ipak nešto postoji. To je jedan nivo. Imate drugi nivo, “komunisti” su, Tito, Kardelj i kompanija koristili sve što im je moglo pomoći u kritici Staljina, u borbi protiv Staljina, staljinizma... Pa su, recimo, koristili, što je Sonja pomenula, anarhističku argumentaciju. Tako, recimo, Boris Kidrič, koji je 50-tih bio savezni ministar privrede, drži takvu trockističku priču da bi mu svaki trockista skinuo kapu. Naravno, nikada to posle nije provedeno kroz sistem, ali mu je koristilo

u trenutnoj priči. Naravno, to se sve posle sklapalo, uklapalo, i tako dalje. I napravljen je takav sistem kakav je pravljen. Generalna ideja je bila da se odgovori na izazove i pritiske iz baze, da se odgovori i na pritisak spolja, a da se napravi ta vrsta promena da se ništa ne promeni, da se vlast Tita i Partije ne dovodi u pitanje. I to je uspešno napravljeno i na način o kojem sam malopre govorio, kroz ono što sam nazvao tri nivoa vertikalne.

Najveća mana, istovremeno i najveće ograničenje sistema je bio njegov eklektizam koji je izazivao strukturalne probleme i tenzije ne samo između različitih podsistema, nego i unutar partijskog i državnog aparata. Rezultat toga su bili radnički štrajkački pokret, veliki emancipatorski potencijali u kulturi i umetnosti, pre svega u književnosti, pozorištu i kinematografiji, i studentski i iz njega nastao disidentski pokret. Na žalost, radnički pokret nikada nije uspeo da se konstituiše kao jedinstveni pokret, Titov režim je to uspešno sprečavao i pacifikovao, kultura (i umetnost) nikada nije ni želela da pređe okvire političkog angažmana i estetizacije stvarnosti, a studentski (i disidentski) pokret nije imao odgovarajuću snagu. Uspe(va)li su samo da delegitimišu sistem!

Svi ovi pokreti su na ovaj ili onaj način bili naslonjeni na radnički pokret (u nastajanju), od njega mnogo očekivali. Samo jedan primer iz moje prakse! Bio sam šezdesetmaš, dakle aktivista studentskog pokreta, i jedan od osnivača disidentskog pokreta. Prvo, mi smo hteli i tražili sistemsku promenu, tj. da se neposredna demokratija uspostavi na svim nivoima, nalik onome što sam govorio o Kongresu samoupravljača, dakle da radnički saveti budu vladajući, da Jugoslavija bude republika saveta i da vrhovnu vlast ima kongres radničkih saveta. Drugo, zahtevali smo da se iz sistema koji je takav kakav je bio eliminišu sve sistemske greške koje su dovodile, recimo, do toga da su se pojavili "crvena buržoazija" i tzv. GG-preduzeća, firme u vlasništvu grupe građana, tadašnja režimska izmišljotina za pokušaj priznavanja privatne svojine kao ravnopravne društvenoj svojini, jer se odmah pokazalo - ja mislim da to nije slučajno, ali sad nećemo ulaziti u to - da su uglavnom te grupe građana bile leglo korupcije, pljačke i to je bilo nešto protiv čega jesmo. Treće, tražili smo više političkih (i građanskih) sloboda. Naravno, četvrto, tražili smo u poboljšanje studentskog standarda i reformu univerziteta, u kojoj je jedna od polaznih ideja bila da se studentima priznaju radničke beneficije, a radnicima omogućiti studiranje iz rada. Sve to je bilo zapisano u našem Akcionom programu.

Mi nismo pričali napamet! Recimo, mi smo tih godina pravili razna sociološka istraživanja. Navešću samo dva, jedno je o stambenoj politici, drugo o prohodnosti na studije. Utvrđeno je da što je neko niže na lestvici fizički-umni rad manje su mogućnosti da dobije stan, pa su tako stanove najviše dobijali, procentualno gledano, službenici... Odnosno, prohodnost do studija je bila niža ako ste bili sinovi roditelja na nižoj socijalnoj lestvici,

dakle deca industrijskih radnika su imala manje šansi da će doći do studija... Iako je postojao sistem kreditiranja, u to vreme bilo još i dotacija, pored kredita, stipendija velikih firmi. Dakle, nije sve tako lepo kao što izgleda iz naših priča, niti iz službenih priča i tako dalje.

6.

Za kraj, opet jedan citat, ovaj put iz "Leksikona YU mitologije": "Sedam čuda samoupravljanja - Svako je bio zaposlen. Iako je svako bio zaposlen, niko ništa nije radio. Iako niko ništa nije radio, sve planove smo ispunili bar sto odsto. Iako je plan ispunjen preko sto odsto, radnje su bile prazne. Iako su radnje bile prazne, svi su sve imali. Iako je svako imao sve, svi su krali. Iako su svi krali, nikad nikom ništa nije falilo."

Kakav hedonistički haos, kakva hedonistička anarhija!

***

Sonja Drljević:

1.

Ja sam u samoupravljanju radila od šezdeset pete do osamdeset pete godine, trideset godina kao inženjerka građevinarstva, na izgradnji mostova, širom Jugoslavije. Posle toga sam sa svojim preduzećem otišla da radim na Bliski Istok u Kuvajt, gde sam imala vrlo značajno iskustvo sa kapitalističkim načinom proizvodnje u jednom društvu šerijatskog prava. Imam ova dva iskustva, jedno je samoupravno, a drugo je bliskoistočno.

Rekla bih nešto o svom iskustvu u samoupravljanju. Ono što je bilo osnovno u tom sistemu kako sam ga ja shvatala i još uvek shvatam, jeste pitanje svojine (ne lične nego nad sredstvima za proizvodnju) i način na koji se raspodeljuje ono što smo mi svi zajedno privredili. Pitanje raspodele za mene je ključno pitanje, bez obzira na ove razne nadgradnje i tako dalje, (što će sve Oluja posle da objasni). Zašto je to važno? Recimo, u jednoj jako bogatoj zemlji kao što je Amerika, koja ima jedan veliki kolač da raspodeljuje, mi ovde u nekoj maloj Jugoslaviji u odnosu na Ameriku raspodeljujemo jedan kolačić. Veliki kolač može da se raspodeli tako da devedeset procenata tog kolača prisvoji jedna manjina, a jednu desetinu da raspodeljuju svi ostali. Kod nas se mali kolač raspodeljivao relativno podjednako, (ili kako se onda govorilo- prema radu), tada su ljudi nekako zadovoljniji, mada nikada sasvim. Koji je princip raspodele bio u samoupravljanju? Pa, bio je prema radu. Jer može da se raspodeljuje i prema kapitalu, kad vi imate učešće u kapitalu raspodeljujete prema tome koliko je ko vlasnik sredstava za proizvodnju i tako dalje. A kod nas je taj sistem zamišljen da raspodela bude prema radu i to na taj način što se privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju pretvara u društvenu svo-

jinu. Šta je društvena svojina? Društvena svojina, to vam je nešto što pripada svima, svi mogu da koriste, a niko ne može da je otuđi, kao na primer more. Uđete u more, plivate, pecate ribe, plovite, radite ovo, ono, ali ne možete da uzmete parče mora i da kažete ovo je moje. Ovo vam pričam kako sam ja to razumela, a što se tiče teorije, to možete naći u knjigama. Znači, tako je to bilo zamišljeno. Imamo društvenu svojinu, društvenu svojinu svi koristimo i unapređujemo. Znači, fabrike radnicima, zemlja seljacima a posrednim proizvođačima ono što im po pravilnicima o raspodeli pripada, o svemu se odlučuje putem samoupravnih tela. Znači, mi svi u nekoj tamo Mostogradnji gde sam ja radila, koristimo tu imovinu koju smo dobili i moramo da je uvećavamo, i to tačno po zakonu postoji šta i kako preduzeće može da proda od imovine, šta se otpisuje kao amortizacija i koliko se svake godine izdvaja za proširenu reprodukciju, fondove itd. Tako da su postojala neka vrlo jasna pravila u tom samoupravnom sistemu. E sad, šta je bilo dobro u tom sistemu sa moje tačke gledišta? Ja sam radila na gradilištima, na izgradnji mostova pored reka, nekih selendri ili pored gradova, sa ljudima koji su imali od dva, tri razreda osnovne škole, pa recimo, i da nas je bilo troje, četvoro, petoro koji smo završili neke srednje i više škole. To je bio, što reče kolega, najniži nivo samoupravljanja. Bilo nas je od pedeset pa do, recimo, pet stotina i više kad se pravi veći most. Ono što je bio uspeh tog sistema, to je da su protokom vremena, ljudi bez obzira na obrazovanje i poziciju u raspodeli posla, stekli osećaj nekog samopouzdanja, samopoštovanja i dostojanstva.

2.

Baš u takvom jednom sistemu gde praktično niko ne može da te otpusti ili da ti kaže sutra ne dolaziš na posao ili da ti zakine neko tvoje pravo, ili da ti kaže: Radio si u nedelju. E pa nećeš biti plaćen dodatno, ako ti se ne sviđa – idi. Postojali su razni samoupravni pravilnici, recimo pravilnik o tome kako se plaća rad: prekovremeni ili noćni rad, kako se plaća rad nedeljom i praznicima. Znači, ako radim u nedelju ja imam jasno po pravilniku koliko mora da mi se plati. Onda je sve bilo javno. Znači, svako dobije svoju platnu listu gde se sasvim lepo vidi svaki detalj, pa ako nešto nije jasno onda zahtevaš objašnjenje. E pa nije mi ovde plaćeno što sam radila tri nedelje i to mora da se ispravi. A u današnjem liberalnom sistemu ko ima neke primedbe uglavnom ostane bez posla.

Ono što je važno (i za narode u Južnoj Americi koji pokušavaju danas da naprave samoupravne sisteme) to je da smo mi imali u Jugoslaviji jedan sistem koji je bio zaokružen i jasan i funkcionisao je četrdeset godina. Imao je svojih devijacija, nedoradenosti i grešaka i koješta o čemu možemo da pričamo, ali on je kao sistem bio efikasan i sve ove priče o tome kako to nije efikasan sistem, kako je kapitalizam efikasniji sistem su neosnovane. Za koga je kapitalizam efikasniji sistem? Koji je osnovni cilj kapitalizma i tog odnosa

kapital- rad. Pa stvaranje profita. A u samoupravljanju je osnovni cilj zadovoljavanje ljudskih potreba. Ja ne vidim zbog čega i taj sistem ne bi mogao da ima neke svoje krize, probleme, dileme i tako dalje kao svaki drugi društveni sistem koji se razvija. Smatram da je on bio na neki način nasilno ukinut 1998. godine od strane svoje sopstvene elite koja ga je navodno čuvala i razvijala. Jedna od grešaka koje ja vidim u našem samoupravnom sistemu je da je društvena svojina često shvatana kao grupna svojina. Znači, ta društvena svojina koju mi koristimo, njome upravljamo i pomoću nje stvaramo novu vrednost koju posle raspodeljujemo prema radu, se često shvatala kao grupna svojina. Ova ideja da svojina sad pripada nekoj našoj grupi, a ne da smo je dobili svi da je koristimo, je po mom mišljenju bila štetna. Ponekad su razlike u platama radnika istih kvalifikacija i na istom poslu bile vrlo različite, u zavisnosti od položaja njihovog preduzeća u tom periodu (npr. u Elektroprivredi, itd.). To su bile razlike koje su mogle da se isprave na neki način, da se donesu odgovarajuće uredbe, da se postave kriterijumi na nivou cele ekonomske zajednice itd. Mislim, nije to bilo nešto što se nije moglo prevazići. Jer, naše društvene razlike, razlike u platama su bile zvanično jedan prema sedam, a nezvanično su verovatno išle na jedan prema dvadeset, zavisno od raznih okolnosti.

3.

Ja sam dvanaest godina bila u radničkom savetu, znači, radnički savet se birao svake četiri godine glasanjem po radnim jedinicama, pošto smo mi bili podeljeni na mostove, fabrike, i tako dalje. Svake četiri godine svako gradilište je moralo da podnese neke svoje predloge gde je bio vrlo zastupljen ključ, znači morao je da bude određen procenat žena i omladine. Tako je moralo da bude i znalo se, o tome se brinuo sindikat i ja s obzirom da sam počela da radim sa dvadeset tri godine, sam dugo bila omladinka i žena pa sam stalno bila birana u razne samoupravne organe. Mogu da kažem da su naši radnički saveti stvarno bili jedno mesto gde su se razni interesi sučeljavali. Ali to su bili interesi gde težina nije zavisila od toga ko šta ima, već je zavisila od toga ko šta zastupa. Ja se sećam koliko smo se mi strahovito svađali, da ne kažem da smo se potukli na tom radničkom savetu kad je trebalo da kupimo neke dizalice, pa su sad ovi koji su iz mostova, znači gde sam ja, hteli po svaku cenu da kupimo polovne dizalice, jer su nam potrebne, mi smo radili na vodi, a ovi koji su bili u fabrici su hteli pokretne kranove, jer su njima u halama neophodni. Verovatno to sad ispada kao neko krajnje minorno pitanje, kad se političari svađaju u današnjoj skupštini, međutim mogu da kažem da je to bilo toliko nama važno, toliko smo se mi oko toga raspravljali i to je išlo po gradilištima tako priča za i protiv i na kraju se to nekako razrešilo nekim nategnutim kompromisom, kao prvo smo kupili ove plovne, jer smo dobili veliki posao na vodi, a sledeće godine su mostovi dali svoja srestva za potrebe fab-

rike. Postojao je i sistem solidarnosti. Kad jedan deo mostogradnje loše stoji onda mi koji dobro stojimo njima pozajmimo pare da bi oni mogli da isplate pristojne plate, a posle toga kada oni stanu na noge, onda nam novac vrate. Znači, postojala je jedna šarolikost rešenja. Imali smo fond za školovanje ili za nepredviđene okolnosti, (recimo dešavalo se da radnici poginu ili da budu teško bolesni), imali smo svoju ambulantu, svoje letovalište. Ja se sećam, pošto sam bila u komisiji za školovanje, vodila sam monterski pogon, na železničkom mostu, gde su uvek bili potrebni monter. Mi smo otišli u školu u Ivanjici, gde su se bravari školovali, i pitali jednostavno omladince ko hoće da bude monter. Pošto smo imali svoj fond za školovanje dali smo svim budućim monterima stipendije. Svake godine su dolazili preko školskog raspusta da rade na gradilištu i kad su završili obuku došli su da se zaposle za stalno. Pošto je bila zakonska obaveza da svako preduzeće mora da daje stipendije i studentima i srednjoškolicima, kao i svojim radnicima. Mi smo, recimo, imali problem da naši radnici uglavnom nisu imali osmoljetku. Dodemo negde da radimo most i pokupimo tamo po selima radnike i onda se ustanovi da neko jedva ima dva razreda osnovne škole, neko tri a ko je imao četiri, on je već intelektualac. Imali smo taj fond za školovanje i kada smo gradili most u Šapcu, na primer, bilo je komplikovano našim radnicima da idu u grad u školu. Radničkom savetu smo poslali molbu da osnujemo školu na gradilištu. Oni su rekli osnivajte šta hoćete, samo se držite pravilnika. Mi smo je osnovali na gradilištu, znači, škola je došla kod nas. Profesori su dolazili kod nas. Naši radnici kad završe posao, operu se, večeraju, onda idu tamo sede, uče, razrede polažu. A imali smo i svoju sopstvenu školu za kvalifikovane i polukvalifikovane radnike. Ja sam predavala godinama na gradilištima razne predmete. Posle obuke ovi ljudi mogu da napreduju. Kad si položio ispit onda imaš praktičan rad, posle svake dve godine napreduješ. Znači, kreneš od treće grupe koja je polukvalifikovana, nekvalifikovana pa stigneš negde do desete grupe - ti si visokokvalifikovan radnik, pri čemu su se plate recimo tehničarske i visokokvalifikovanih radnika vrlo malo razlikovale...

Dragan Olujić Oluja je novinar i aktivista, učesnik studentskih demonstracija 1968. godine. Sonja Drljević je jedna od osnivačica ženskog pokreta u Jugoslaviji, radila je kao inženjerka građevinarstva kroz razne faze praktičnog samoupravljanja u Jugoslaviji.

Ovaj tekst predstavlja deo lektorisanog izlaganja (datog bez transkripta moderacije i razgovora sa publikom) sa razgovora o anarhizmu održanog u Domu omladine Beograda 16. maja 2007. godine o anarhizmu i samoupravljanju sa učesnicom Sonjom Drljević i učesnikom Dragomirovom Olujićem Olujom.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija licencom
http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.sr_LATN

Strategije političke borbe - nasilje i nenasilje

Silke Majer-Vit, Dragan Ambrozić

Dragan Ambrozić: Možete li nam reći nešto o političkoj situaciji u Nemačkoj tokom 70-ih godina koja vas je usmerila ka angažovanju u oblasti političkog aktivizma? Kako ste se vi upleli u to?

Zilke Majer-Vit: To je uvek teško objasniti, pogotovo mladim ljudima, kakva je bila klima tog vremena kada smo mi započinjali naše političko angažovanje, ili kako god ga nazvali. Kada sam ja krenula na fakultet 68/69, studentski pokreti su dostigli svoj vrhunac. Borili smo se protiv starih struktura unutar fakulteta, Vijetnamski rat je bio u jeku i mi smo se borili protiv imperijalizma. Tada smo mislili kako možemo da promenimo svet. Ja pripadam posleratnoj generaciji u Nemačkoj, moj otac je bio SS-ovac. Vrlo kasno sam saznala šta se stvarno desilo tokom Drugog svetskog rata i kakvu ulogu je Nemačka imala u njemu. Pokušala sam da otkrijem, zašto moj otac i generacija mojih roditelja nisu učinili ništa značajno protiv fašizma. Bila sam ubeđena da bih ja uradila nešto povodom toga. Pitala sam oca: „Šta si uradio kada si saznao da je 6 miliona Jevreja pobijeno?“ Njegova reakcija je bila: „Ko ti je to rekao?“ To je bilo poricano i o tome se nije govorilo. To mi je davalo osećaj da ja moram da uradim nešto, da se postaram da se takve stvari više nikada ne ponove. Shodno tome sam uzela učešće u nekoliko političkih pokreta pokušavajući da otkrijem svoje mesto u svetu, gde bih se mogla angažovati. U to vreme smo imali organizaciju koja se zvala „Crvena pomoć“ i pokušali smo da uzmemo učešće u političkim procesima koji su se odigrali u to vreme.

Tokom demonstracija protiv persijskog šaha i Vijetnamskog rata, u Berlinu je jedan student ubijen¹ i posle njegove smrti krenula je rasprava o opravdanosti nasilja. Bila sam fascinirana već postojećom Frakcijom Crvene armije (nemački: Rote Armee Fraktion – RAF, ili BAADER-MEINHOF GRUPPE), zato što su oni nastavili da idu svojim putem. Uhapšeni pripadnici RAF-a su 1974. započeli štrajk glađu. Holger Majns (Holger Meins) je umro od gladi tokom štrajka samo što sam se ja vratila sa odmora iz Jugoslavije i Grčke. Grizla me je savest, jer se on celog svog života borio za promenu, dok sam ja uživala na suncu. U to vreme sve levičarske grupe u Hamburgu, tamo gde sam ja

studirala, su se sastale kako bi se dogovorile oko njezove sahrane u Hamburgu. Tom prilikom sam postala član odbora za borbu protiv mučenja koji se formirao u svim krajevima Nemačke, jer je postupanje sa RAF zatvorenici- ma u to vreme zaista bila neka nova vrsta mučenja. Pridružila sam se toj grupi i nastojali smo da organizujemo javna dešavanja u cilju pružanja podrške tim zatvorenici- ma. Radila sam u jednoj advokatskoj kancelariji koja je zastupala RAF zatvorenike, postajala sve bliža i bliža sa ljudima koji su okruživali RAF zatvorenike, a sa ostalim ljudima gubila kontakt sve više i više.

Živela sam zajedno sa ljudima koji su zauzeli nemačku ambasadu u Stok- holmu². To je bio prvi put da je neko iz mog bližeg okruženja uradio tako nešto. Policija nas je sve uhapsila, upala je u naš stan i iznenada sam bila na drugoj strani. Tada sam i dalje mislila da nikada ne bih mogla da uradim tako nešto. Želela sam da budem hrabrija, da sam više u centru dešavanja, a kada sam saznala da su neki ljudi pokušali da organizuju nešto ilegalno bila sam veoma ponosna kada su me pitali da im se pridružim. Što sam više dolazila u kontakt sa ljudima koji su podržavali RAF, više sam gubila kontakt sa drugim grupama i bilo bi lakše kada bi ti se reklo šta da radiš, da pristupiš ovoj grupi i da budeš na pravoj strani. Nije to bila odluka tipa – sad idem ovim putem – nego se to dogodilo postepeno.

Još uvek se sećam vremena kada sam upoznala one koji su tada činili Frak- ciju Crvene armije. Glavni ljudi Bader, Majnhof i Enslin (Baader, Meinhof und Ensslin) su već bili u zatvoru, ja sam radila u kancelariji jednog od nji- hovih advokata u Štutgartu, i oni su nam rekli šta da radimo. Naravno, bili smo izuzetno svesni da se mi stvarno ne borimo, već da samo podržavamo. Kadgod bi nam rekli da nešto uradimo, mi bismo to i uradili. Prva stvar koju sam uradila je da proverim granice i moguće mete za akcije. U Briselu sam imala zadatak da proverim koliko je sigurna zgrada Evropskog parlamenta, kako bi se moglo ući u nju, i tako dalje. U aprilu 1977. su planirali neku vrstu akcije, gde bismo mogli biti uhvaćeni, i pitali su me da im se pridružim onog dana kada su pucali na saveznog državnog tužioca Zigfrida Bubaka (Siegfried Buback). Ja sam pristala. To je bio moj put u RAF.

Tek kasnije sam počela da razmišljam zašto sam postala član te grupe. Nisam im pristupila iz hrabrosti, više je to bilo kao ulazak u grupu koja je deo tvoje odgovornosti preuzela na sebe. Dobila sam veliki pištolj koji sam nosila u pantalonama po ceo dan i nisam nijedan jedini trenutak prove- la razmišljajući o njemu, nije mi prošlo kroz glavu šta ću ja raditi sa tim pištoljem. Neko mi je rekao da ga uzmem i ja sam to učinila, a kasnije sam se pokajala što sam to uradila, zato što je to način na koji prebacuješ odgovor- nost na nekoga drugog.

Dragan Ambrozić: Kako je bila dinamika grupe? Da li ste imali ugovore, da li ste imali hijerarhiju? Kakva je bila ljudska strana grupe, kako su funk- cionisali vaši unutrašnji lični odnosi?

Zilke Majer-Vit: U teoriji, biste mogli da pronađete čovečnost u revolucionarnim akcijama, ali u praksi to nije slučaj. Imali smo hijerarhiju ljudi koji su vođe i ostalih koji baš to i nisu. U početku sam bila u Holandiji, u ilegalnom stanu, i moj zadatak je bio da rentiram kola, razvozim oružje, falsifikujem pasoše, nije bilo tako uzbudljivo. Nakon Pontovog ubistva, moja slika je bila svuda, na televiziji i posterima, što mi je dosta ograničavalo kretanje. Posmatrajući iz ovog ugla, pitam se kako sam mogla da živim tako, toliko dugo. Postojao je taj stalni strah da će vas neko prepoznati, uhapsiti, ali sam nekako uspela da potisnem svoja osećanja. Kao da ste bili dovoljno hladni i staloženi da to obavite i ne pokažete nikakve znake iznurenosti. Pokušala sam da funkcionišem i dokučim šta ostali članovi grupe žele da uradim, kako bi trebalo da se ponašam. Nije da sam se osećala prijatno. Bila sam ponosna kada je grupa odlučila da bi trebalo da odem u Nemačku, zato što su već pripremali veće akcije oslobađanja zatvorenika iz Štamhajma (Stammheim). Akcija koja se pripremala bila je kidnapovanje Šlejera (Schleyer)³.

Dragan Ambrozić: Kakav je tada bio odnos između vaših ideoloških stavova i vaših emocija? Da li ste počeli da preispitujete sebe?

Zilke Majer-Vit: Ne, nisam. Ja sam bila član grupe koja se bavila stvarima koje sam ja smatrala opravdanim. Nisam dovodila u pitanje opravdanost ubijanja ljudi. Kidnapovanje Šlejera je, na primer, podrazumevalo ubistvo četvoro ljudi, tj. njegovog vozača i policajaca koji su ga čuvali, i kad god pogledam slike osetim taj užas. To je bila akcija sa puno pucnjave. Ali istovremeno čitava mašinerija potrage za nama je otpočela i nije bilo vremena da ti takve stvari dopru do srca. Morao si nekako da funkcionišesh i ja nisam ništa dovodila u pitanje. Da sam ja počela da sumnjam, grupa ne bi više funkcionisala. Dok sam još uvek bila u zatvoru, učenice iz jedne škole su me upitale: „Kako si mogla da se pridružiš grupi za koju si znala da ubija ljude?“ Ovo je pravo pitanje, odgovor nije tako lako naći. Mogla bih naravno da odgovorim koji su bili moji ideološki razlozi. Prema ideologiji Frakcije Crvene armije jedini način borbe protiv ideologije je borba u glavi samog čudovišta, ali to je tako akademski. Mi se zapravo nismo borili za pozitivan cilj, borili smo se protiv nečega, ali ničeg pozitivnog nije bilo u onome što smo nastojali da postignemo. U to vreme cilj grupe je bio ograničen na izvlačenje zatvorenika iz zatvora. Rekli bi nam šta da radimo, kako da to postignemo.

Dragan Ambrozić: Kakva je bila vaša emotivna istina koja se nalazila iza ovih akcija? Zašto ste osećali da imate pravo na to?

Zilke Majer-Vit: Pokušala sam da vam objasnim kako to nismo dovodili u pitanje. Kada je Šlejer umro, razmišljali smo šta bismo mogli sledeće da

uradimo što bi imalo maksimalni efekat i neko je dobio ideju da se upadne u američke kasarne i pobije što je više moguće ljudi. Razmišljala sam, pa to bi bilo krvoproliće, i u tom trenutku sam iskazala svoj osećaj ozlojeđenosti ili sumnje da li ću biti u stanju to da uradim. To je trenutak kad više nisu smatrali da sam na pravom putu. Niste zapravo smeli da dovodite u pitanje to što se dešavalo.

Dragan Ambrozić: Znači nije bilo razgovora unutar grupe?

Zilke Majer-Vit: Bilo je vrlo malo prostora za razgovor, naročito posle kidnapovanja Šlejera. Samo dva člana su bila u Nemačkoj, ostali su bili u Parizu ili negde drugde. Nije bilo prostora, ni otvorenosti, naročito kada su vodeći ljudi Frakcije Crvena armija izvršili samoubistvo u Štamhajmu. Mi smo tada bili muve bez glave. Otišli smo u Jemen, kako bismo imali neki trening sa Palestincima, i tada mi je prošlo kroz glavu da mi zapravo nemamo pravi cilj. Suočeni sa mladim Palestincima, mogli ste da videti kako se oni bore za svoje ljude, a naše akcije su bile prilično apstraktne, nisu bile konkretne. Koja je bila alternativa za našu borbu? Nakon kidnapovanja Šlejera, izgubili smo skoro u potpunosti podršku Nemačke, a pošto smo se jedva mogli kretati u Nemačkoj, nismo mogli da kontaktiramo pravnike i mlade ljude, i nismo mogli da razgovaramo sa ljudima o razlozima za našu borbu. U kasnim 70-im je za mene nastupio kraj pokreta. Neki su želeli da ga napuste, neki su bili bolesni, a mnogo ljudi je uhapšeno, dosta ih je umrlo. Ali ni tada još uvek nismo shvatali da je to već kraj.

Dragan Ambrozić: Kako se dogodilo da vi napustite grupu i kako je na to grupa reagovala?

Zilke Majer-Vit: Kada smo bili u Jemenu, bilo je očigledno da se grupa raspada. Jedan član grupe je bio narkoman, ali se pretvarao kako je smrtno bolestan, i cela grupa je bila zauzeta nabavljanjem lekova za njega. Tadašnji glavni ljudi su odlučili da ga prebace u bolnicu u Liban. Tako da smo ponovo bili kao muve bez glave. Brigita Monhaupt (Brigitte Mohnhaupt) je uhapšena kao i Ziglinda Hofman (Sieglinde Hofmann) i još neki ljudi. U Beogradu su bili u zatvoru, ali su kasnije pušteni. To je bilo '78. Svi smo se sastali u Jemenu, i tada smo raspravljali o tome kako da nastavimo dalje. Bilo je kritike, samokritike i puno sumnje – da li uopšte možemo nastaviti dalje. Da sam imala mogućnosti, ostala bih u tom kampu. Ali smo se svi prebacili u Nemačku, i u jednom trenutku nam je zatrebao novac. Život u ilegali je jako skup, pa je odlučeno da se pripremi pljačka banke. Tako mi je naloženo da odem u Švajcarsku, da iznajmim nekoliko apartmana i da procenim koju banku bi trebalo opljačkati. Tokom te pljačke banke poginula je jedna žena koja nije

bila ni u kakvoj u vezi sa bankom, nije bila član grupe, jednostavno se tu slučajno zadesila. Čekajući da se drugi vrate, čula sam na radiju da je ova žena ubijena i da je jedan naš član uhapšen. Kada se grupa vratila, prva stvar koju sam rekla je bila: „Ta žena je poginula“. To im je bilo dovoljno da shvate da je meni bilo važnije što je ta žena ubijena nego što je jedan od nas uhapšen. Tako da je to bilo to. Bilo je jasno bez mnogo reči: „Sada se vraćamo u Pariz, prelazimo granicu i posle toga je sve gotovo“. Ono što tada nisam znala je da nisam jedina koja je otišla ili bila izbačena iz grupe, već nas je bilo desetak.

Dragan Ambrozić: Ovo je bio odlučujući korak za vas. Šta ste uradili, gde ste otišli?

Zilke Majer-Vit: Grupa je, naravno, smatrala da predstavljamo pretnju za grupu. Spremali smo se da otputujemo u Angolu ili Mozambik, i počeli smo da učimo portugalski i pokušavamo da dokučimo šta možemo uraditi, još uvek želeći da učinimo nešto za ljude trećeg sveta. Ali je onda grupa odlučila da bi svi trebalo da odemo u Prag, tako da smo sa falsifikovanim pasošima i u različitim pravcima svi krenuli za Prag, prvo smo stigli u Beč kako bismo dobili vize za Prag, i tamo smo ostali neko vreme. Nakon nekoliko nedelja nam je rečeno da ćemo ići u DDR (Istočnu Nemačku). To je bilo iznenađenje zato što niko od nas nije očekivao da će nas primiti tamo. Da skratim priču, ostala sam deset godina u bivšoj DDR, i nakon pada Berlinskog zida bila sam uhapšena i poslata u zatvor na pet godina.

Dragan Ambrozić: Tokom svog tog vremena u grupi, da li je bilo neke vrste političke debate?

Zilke Majer-Vit: Moram da priznam da je bilo veoma malo političke debate, sve je nekako bilo od jedne akcije do druge. Što smo imali manje para, teže je bilo iznajmljivati stanove, policija je razvila bolje metode i bilo im je lakše da nas lociraju. Što je postajalo teže, manje vremena smo imali da razmišljamo o tome. Jedini politički cilj koji smo imali je nastavak politike napada na Nemačku i Ameriku i nastojanje da se pokaže kako je Nemačka zapravo američka provincija. Kad je Šlejer kidnapovan, ispitan je od strane grupe, i taj razgovor je snimljen. Moj zadatak je bio da transkribujem snimljeni razgovor, i čak sam i tada bila začuđena prirodom tih pitanja – to je bila iskrivljena slika kapitalizma, nije bilo nekih suštinskih pitanja. Moram priznati da je u njima bilo malo politike.

Dragan Ambrozić: Kakvo je bilo vaše iskustvo izvan grupe? Kad ste pokušali da nastavite normalan život?

Zilke Majer-Vit: Dugo to nije bio normalan život. Prva reakcija kada sam na neki način bila izbačena iz grupe bilo je izuzetno jako osećanje da nisam dovoljno dobra, da nisam revolucionar. To je bilo kao da padate u duboki ambis. Nisam videla način na koji bih nastavila život, zato što je policija bila na našem tragu i nismo mogli slobodno da se krećemo. U DDR-u sam imala drugo ime, drugu priču, i ljudi iz Štazija⁴ su bili jedini sa kim smo mogli da pričamo zato što su znali ko smo mi. Rekli su nam da je naš zadatak da ne budemo upadljivi, a to nije bilo nimalo lako.

Dragan Ambrozić: Kakva su bila vaša osećanja kad je Berlinski zid pao?

Zilke Majer-Vit: Odjednom sam imala nove ideje i osećaj da se stvari ponovo pokreću, iako sam u isto vreme znala da što su bliže te dve činjenice da je za nas postajalo rizičnije da budemo uhvaćeni. Ja sam bila aktivno uključena u ženski pokret nakon pada zida, ali sam znala da će nas uhapsiti.

Dragan Ambrozić: Šta vas je policija pitala kada je došla da vas uhapsi?

Zilke Majer-Vit: Ništa posebno. U to vreme sam radila u fabrici lekova, uhapsili su me i bili su ponosni što su uhapsili nekoga poput mene. A ja sam po prvi put bila ponovo svoja, sa svojim imenom i prošlošću, jer pre toga sam se uvek pretvarala da sam neko drugi.

Dragan Ambrozić: Kakva je bila vaša emotivna reakcija u tom trenutku kada ste morali da rekapitulirate i razmislite o svemu?

Zilke Majer-Vit: Tek sam u zatvoru počela da sastavljam deliće mozaika i razmišljam zašto sam postala član RAF-a. To je bio način na koji sam se ja suočavala sa tim kako bih bila u stanju da pričam o tome i da ponovo budem svoja. I trebalo mi je prilično vremena da prođem kroz sve što se izdešavalo, da shvatim šta mi se dogodilo, kako se desilo da sam nekako uspela da isključim mozak i emocije, i funkcionišem na način na koji sam funkcionisala. Jedna od stvari koje sam shvatila je da nasilje menja ljude i da zapravo ne možete menjati stvari tako što ćete ih ubrzati i koristiti nasilje pri tome. Zapravo radite ono isto za šta ste druge optuživali da rade.

Dragan Ambrozić: Od 1999. stelično uključeni i aktivni u procesu ublažavanja psiholoških trauma koje donosi rat.

Zilke Majer-Vit: Uhapšena sam 1990. i osuđena na deset godina zatvora. Godine 1995., nakon što sam odslužila pola zatvorske kazne, pustili su me, završila sam studije psihologije i mislila sam da mogu voditi normalan život.

Ali sam bila suočena sa reakcijama ljudi koji su se ili mene plašili ili mislili da sam ja nekakav heroj. Nisam mogla da dobijem nikakvo zaposlenje, i bila sam jako frustrirana što ne mogu da pronađem ništa što bih radila. Čak i kad sam pokušala da radim volonterski, ljudi na višim položajima su se plašili da me zaposle. Tek nakon bombardovanja Srbije, kada su počele sve te polemike u Nemačkoj, šta bi se moglo preduzeti umesto bombardovanja, osetila sam potrebu da se ponovo aktiviram politički. Nisam tačno znala na koji način, ali sam onda pročitala oglas u novinama da „forum za trening mirovnih aktivista“ traži eksperta u oblasti mirovnih pregovora. Sama ideja iznalaženja načina da se očuva mir ili borba za mir sredstvima koja ne uključuju nasilje je bila za mene izuzetno izazovna. Tada sam odlučila da se usmerim ka dokazivanju da postoje i druge mogućnosti. Kada sam odlučila time da se bavim, nemačka vlada je bila sumnjičava, zato što se plašila novinskih naslova poput: „Nemačka vlada podržava bivšeg teroristu“, i ljudi nisu mogli da poveruju da sam se toliko promenila. Ja sam znala, da je ovo šansa da izađem iz toga, da uradim nešto, i da aktivno pronađem svoje mesto u društvu ponovo. Forum me je prihvatio zbog moje prošlosti i to veoma cenim. Tako sam bila ubeđena da radim pravu stvar. Februara 2000. sam konačno stigla na Kosovo. Tamo sam ostala do kraja prošle godine i sada sam u Skoplju. To je ukratko moj život.

Publika: Na početku ste spomenuli da je vaš otac bio SS-ovac. Ovde u bivšoj Jugoslaviji je bilo dosta prolivene krvi i većina ljudi nije ništa aktivno uradila kako bi to sprečila. Kao i u Nemačkoj, ljudi su uvek – kako je Encensberger napisao u svojoj knjizi – masa koja prati nekog vođu, tj. vlast. Pogotovo u Nemačkoj za vreme Drugog svetskog rata, sve je bilo jako dobro organizovano, mislim na holokaust, zato što su Nemci tako vredna i organizovana nacija. Kako je moguće da se niko nije odupreo sistemu?

Zilke Majer-Vit: Zbog mog sopstvenog angažovanja u RAF-u, gde sam uspešno mogla da isključim mozak i emocije, smatram da se isto to dogodilo ljudima u Nemačkoj tokom nacizma. Ako imate neku vrstu ideologije koja vam govori da ste na pravom putu, uvek je lakše da počinite razne grozote. Tome služe ideologije. Kada sam bila mlada, ja sam optuživala svog oca zato što nije uradio ništa da to spreči, i tek sam kasnije videla da je on proveo mladost u nekakvom vojnom okruženju. Nije bio dovoljno slobodan da preuzme odgovornost za sebe. Ja i dan danas ne znam šta je on stvarno radio. Stoga razumem da je vrlo lako manipulirati ljudima, i ja sam na neki način bila takva. Manjak samopouzdanja i nedostatak odgovornosti za svoje sopstvene postupke je ono što me ja nagnalo da se priključim grupi. To vam je kao sekta, ne morate svaki dan da razmišljate šta je dobro, a šta loše. Odluka je doneta i onda ste vi član grupe i niste lično odgovorni. Ali na kraju zapravo jeste.

Želela bih da dodam, da generacija mojih roditelja nikada zapravo nije pričala o tome šta je uradila, o svom iskustvu. To bi pomoglo nama, narednoj generaciji, da čujemo, kako su oni iskusili rat i koliko je bilo teško ne biti član nacističke partije i imati svoje nezavisno mišljenje. Bilo bi lakše svima nama, da im je barem bilo žao zbog onoga što su uradili. Ali svi su o tome ćutali. Mislim da je zbog toga bilo još gore. Neko mi je rekao da postoji nekakva veza sa ubistvom Šlejera, koji je usmrćen hicem u potiljak. Mi smo završili na istoj ravni na kojoj su bili naši očevi. Terorizam se na neki način vratio.

Publika: Zamolio bih vas da razjasnite analogiju koju pokušavate ovde da prikazete, jer nisam siguran kako možete da kažete da je ubijanje nevinih ljudi od strane nacista isto kao i ubistvo čoveka koji je šef kompanije unutar kapitalističke mašinerije, koja ubija ljude. Drugo pitanje glasi: Rekli ste da ste upoznali dve vrste ljudi – one koji su vas se plašili i one koji su vas videli kao heroja. Da li ste upoznali nekoga ko misli da je vaše sadašnje ponašanje jedna vrsta izdaje?

Zilke Majer-Vit: Da, naravno. Ali pre svega ubistvo je ubistvo. Obično citiram Gandija koji kaže da je nekada gore ne uraditi ništa nego uraditi pogrešnu stvar. I tu možete opravdati ubistvo kao refleks zaštite svoje porodice ili zemlje od okupatora ili nečeg sličnog. Ali ne bih rekla da nema povezanosti između organizovanog ubijanja ljudi tokom nacizma. To je ista vrsta mašinerije koja te goni da radiš te stvari, jer ti to daje zvaničnu dozvolu da radiš nešto što ne bi trebalo. A to nije opravdano. Kakvim se to varljivim idejama RAF rukovodio kada se odlučivao za ubijanje ljudi, uništavanje života, a za što ti kaže da ti imaš prava na to. Ko je tebi dao pravo za tako nešto? Sa pozitivne strane, šta je to što bismo želeli da promenimo, šta bismo želeli da postignemo? Kako promeniti nešto što smatrate da je loše, kao što je imperijalizam koji ubija ljude, ubijanjem drugih ljudi? Radeći to isto? To je kontradikcija koju ne možete izbeći. Ljudi koji ubijaju, oni se menjaju. Niko ne može preuzeti ličnu odgovornost onih ljudi koji ubijaju. To je moj stav o tome. Naravno, ne možete izbeći da vas nazivaju izdajnikom, ako postoji i dalje grupa ljudi koja se čvrsto drži ideologije koju su sami smislili.

Publika: Da li ste imali kontakte sa drugim grupama?

Zilke Majer-Vit: Da. Kada sam bila član odbora protiv mučenja, na primer, otišli smo u Irsku i imali smo kontakt sa IRA-om. Ali smo otkrili kako svi oni imaju drugačiju strategiju, bili su dosta više povezani i imali su šire polazište, a pogotovo Crvene brigade. U to vreme nismo bili jedini, ali smatram da je svaka zemlja imala posebnu grupu koja je nastojala da ide u korak sa svojom istorijom.

Publika: Da li imate posebnu metodu rada u Skoplju, radeći sa osobama koje su iskusile traume rata?

Zilke Majer-Vit: Možda imam manje problema da vidim da se ljudi mogu promeniti, zbog svog iskustva, i manje se plašim da pričam sa ljudima koji i dalje primenjuju silu. Nemam nikakvih problema da razgovaram sa njima i razmišljam šta bi se moglo preduzeti povodom toga. Ipak, smatram da bi mirovni posao mogao da bude još efikasniji, ako bi se pronašli načini rada sa ovakvim ljudima, koji još uvek koriste silu. Uvek sam želela da radim projekte sa članovima bivše OVK, jer bi oni bili ti koji bi mogli da počnu iz početka, ukoliko su traumatizovani ili isfrustrirani. Mislim da moje iskustvo samog ulaska u grupu je slično sa primerima drugih ljudi koji su na neki način stupili u vojsku i uhvatili sebe kako rade stvari za koje su mislili da ih nikada ne mogu uraditi. Mislim da čovek nije ni dobar ni loš, već da je negde na sredini, krećeš se od jedne tačke ka drugoj. Ali moraš da počneš da preuzimaš odgovornost za svoje postupke, da si u mogućnosti da svakodnevno iznova donosiš odluke, na kojoj bi strani voleo da budeš, i da iznalaziš načine da ne slediš kao ovca sve što ti ljudi govore da uradiš.

Publika: Radili ste na Kosovu sa albanskim i srpskim ženama zajedno u jednoj grupi. Kakvi su vaši utisci?

Zilke Majer-Vit: Pred kraj prošle godine radila sam uglavnom sa srpskim i albanskim ženama u oblasti Štrpci. Tamo su izmešana sela i imali smo vrlo izazovan dijalog, kad smo radili sa trideset žena – pola su bile Srпкиnje, pola Albanke. Vratili smo se u prošlost kako bismo ustanovili šta je bitno u novijoj istoriji za srpsku stranu, a šta za albansku. Mogli su da pitaju jedni druge o tome kakvo je njihovo viđenje stvari. Srpske žene su, na primer, pitale albanske žene: „Zašto ste uništili naše kuće kad ste se vratili iz Albanije?“ Albanske žene su pitale: „Zašto ste toliko dugo podržavali Miloševića?“ Bilo je puno emocija zato što su naravno obe strane imale loše iskustvo, i nije bilo lako slušati onu drugu kako priča o stvarima o kojima ne želite da čujete. Ali iznenađujuća stvar je da smo posle deset takvih seansi, svi otišli na vožnju čamcem, i svi smo završili plešući jedni sa drugima, tako da je bilo moguće prevazići to, i pronaći način komuniciranja i način dobrog funkcionisanja u zajednici.

Takođe smo imali veoma dobru seansu sa Ženama u crnom iz Beograda. Postoji mogućnost prevazilaženja svih ovih teškoća, ukoliko postoji zajednički cilj, i žene mogu, naravno, naći puno zajedničkih problema koje moraju zajedno rešiti. Nije bilo lako, ali ja sam imala jedno veoma iza-zovno iskustvo.

Publika: Rekli ste ubiti znači ubiti – svako ubistvo je podjednako loše. Da li mislite ako nacista u Drugom svetskom ratu ubije Jevrejina da je to isto kao kad bi partizan ubio nacistu? Moje drugo pitanje je – da li smatrate da je postojao problem sa grupom, čiji ste vi bili član, zato što RAF nije bila povezana ni sa jednim većim masovnim pokretom?

Zilke Majer-Vit: To je teško pitanje. Ako uzmete, na primer, Vijetnam, svi bismo se složili da su sve to vreme Vijetnamci imali prava da se bore protiv invazije. Ali ako pogledate šta se desilo na kraju, ono što je proizašlo iz tog rata je puno patnje za mnogo ljudi i ono što smo mislili da će biti pobjeda, zapravo to nije bila. Ista stvar se desila sa Nikaragvom. Ko odlučuje da li ste vi terorista ili borac za mir? Na kraju je uspeh taj koji to odlučuje. Štaviše, i to je uvek istina sa ovakvim pokretima, teško je vratiti se na normalno stanje, jer ubijanje menja ljude, niko ne ostaje pošteđen uticaja. Ako ti to radiš imaćeš problem da se vratiš normalnom životu. Mislim da ne možete to što radite opravdavati nekakvom borbom za više dobro. Opasnost je ta što uvek nađeš opravdanje za svoje postupke, kriveći druge.

U Nemačkoj je bila izlozba o zlodelima počinjenih od strane vojnika Vermahta (Wehrmahta)⁵ tokom Drugog svetskog rata u Poljskoj. Ono što mi je bilo najviše uznemirujuće jeste da se pravi neka vrste distinkcije između prihvatljivog načina ubijanja i neprihvatljivog, koje mi je izgledalo vrlo sofisticirano, zato što je regularno ubijanje prihvatljivo, a ono drugo se sankcioniše. Ali ljudi koji ubijaju, čak iako su regularni vojnici, ne bivaju pošteđeni, oni pate i donose nešto u društvo što zatim menja celo društvo. Ja mislim da je ovo istina za svaki rat koji se vodi.

Publika: Ja sam na rodnim studijama u Beogradu i interesuje me uloga žena u politici, a posebno uloga žena u radikalnoj politici. Na osnovu vašeg iskustva, kako objašnjavate činjenicu da su žene mnogo manje prisutne u politici uopšte uzev, a da su u radikalnim grupama u Nemačkoj i drugim zemljama bile prisutne u velikom broju? Da li nalazite da je stav žena iz vaše grupe prema nasilju bio drugačiji od stava muškaraca prema istom?

Zilke Majer-Vit: Zapanjujuća je činjenica da je u RAF-u bilo puno žena. Zaista nemam dobro objašnjenje za to. Moguće da je to neka vrsta kompenzacije koja pokazuje da smo zaista jednaki. O tome bi trebalo duže razgovarati, to je pitanje koje i mene interesuje.

Publika: Kakav je vaš lični osvrt na ovo? Da li ste imali lične konflikte kao žena u vezi sa upotrebom sile?

Zilke Majer-Vit: Ja sam započela svoj aktivizam u ženskom pokretu. Bilo je

nas pet žena koje su živele zajedno. Želela sam da dokažem kako mogu da živim samostalno. U to vreme to je bilo nešto potpuno novo. Svim silama smo se trudile da dokažemo kako sve možemo da radimo isto kao i muškarci - ratnici. Tako da mislim da je igralo odlučujuću ulogu u mojim odlukama, jer, inače, ja nisam bila tako odvažna žena. Veoma rano sam postala uverena da ne želim da živim onako kako je moja majka živela .

Publika: Da li ste zbog toga postali još radikalniji u smislu da ste se borili protiv života kakav je vaša majka imala?

Zilke Majer-Vit: Da.

Publika: Da li smatrate da su zbog toga i druge žene postale radikalnije? Da li su žene bile radikalnije od muškaraca? Da li su bile hrabrije? Ili je ovo potpuno pogrešno uverenje?

Zilke Majer-Vit: Moguće je da su čak uticale na muškarce da budu još radikalniji. Mislim da se uloga žene u ratu ili nekakvom nasilju nikako ne sme potceniti, jer žene nisu bolje od muškaraca zahvaljujući činjenici da su žene, nego čak forsiraju muškarce da budu radikalniji. To je takođe moje iskustvo. Ali bi o ovome trebalo još porazmisliti.

Dragan Ambrozić: Na samom kraju jedno veoma lično pitanje: Da li ste konačno našli mir u svojoj duši?

Zilke Majer-Vit: Na neki način, da. Pomirila sam se sa svojom prošlošću. Ne mogu je promeniti, moram živeti sa njom i moram izvući ono najbolje iz nje, i to je razlog zašto sam sada ovde.

Ovaj tekst je transkript razgovora na temu „Strategije političke borbe – nasilje ili nenasilje“, održanom 9. maja 2007. godine u Domu omladine (Kulturni centar DOB) u Beogradu, između Dragana Ambrozića i gosta Zilke Majer-Vit (Silke Maier-Witt).

Od 2000. do danas, Zilke živi u bivšoj Jugoslaviji, najpre u Prizrenu na Kosovu, a danas u Skoplju, u Makedoniji. Radi kao ekspert Civilnog foruma za mir (Forum Ziviler Friedensdienst) na raznim projektima.

Dragan Ambrozić je nezavisni autor i programski menadžer Kulturnog centra Doma omladine (DOB).

Prevod na srpski: Ana Piper, lektura: Vladimir Brašanac

- 1 U junu 1967. je policajac ubio Bena Onezorga (Benno Ohnesorg).
- 2 U aprilu 1975. je „komandos“ Holger Majns zauzeo ambasadu Zapadne Nemačke u Stokholmu kako bi iznudio oslobađanje zatvorenika iz RAF-a.
- 3 RAF je Hansa-Martina Šlejera, predsednika Udruženja nemačkih industrijalaca i predsednika Saveznog udruženja poslodavaca, kidnapovala u Kelnu u septembru 1977. godine.
- 4 Tajna policija Istočne Nemačke. Puno ime: STAATSICHERHEIT (Državna bezbednost).
- 5 Nemačke oružane snage od 1935. do 1945.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija licencom

http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.sr_LATN

Horizontalidad, autonomija i nova subjektivnost u Argentini: šta čini nešto anarhističkim?

Marina Sitrin

Milioni ljudi pevaju: "Svi moraju da odu! Nijedan ne sme da ostane!", javna umetnost proglašava: Ni bogovi, ni gospodari, Samoupravljanje, Naši snovi se ne mogu da stanu u vaše glasačke kutije, Prava demokratija je na ulicama, i Okupiraj, Odupri se, Proizvodi. Stotine hiljada ljudi srednje klase, i nedavno deklasiranog gradskog stanovništva, organizuju se u susedske skupštine, odbacuju hijerarhiju i umesto toga koriste oblike direktne demokratije i horizontalidad (horizontalnosti); stotine radnih mesta, od klinika i supermarketa, preko štamparija, do dnevnih novina, preuzeto je i vođeno od strane radnika i radnica, opet korišćenjem oblika direktne demokratije i horizontalidad-a. Starosedelačke zajednice preuzimaju svoju zemlju, i to čine uz podršku i uz solidarnost od strane ljudi u drugim pokretima. Nezaposleno radništvo ne samo da blokira puteve i mostove, zahtevajući pomoć za nezaposlene (što je i dobijeno), već se i samoorganizuje u svojim susedstvima, stvarajući lokalne pekare i kuhinje, narodno obrazovanje i škole, alternativnu medicinu – koja ponekad sadrži optometriju i akupunkturu, preuzima zemlju da bi stvorilo organske bašte za prehranu zajednice, gradi kuće na preuzetoj zemlji, stvara ribnjake i uzgajajući stoku zbog proteina. U nekim slučajevima stvaraju salone lepote i bioskope. I nakon svega toga, mnogi od ovih pokreta vide jedni druge kao pokret pokreta.

Ovo je samo delić nadahnjujućih kreacija koje se dešavaju u Argentini, naročito nakon 19. i 20. decembra 2001., kada je potpuni ekonomski kolaps naterao milione ljudi na ulice, na cacerolando (lupanje po šerpama i loncima), i koji su nakon dve nedelje oborili pet uzastopnih vlada, ujedno organizujući horizontalne skupštine, stotine hiljada širom zemlje, da bi zadovoljili svoje osnovne potrebe i stvorili nove društvene odnose u tom procesu.

Kroz celu istoriju, i danas, ljudi se okreću jedni drugima kada formalne institucije zakažu. To se ne dešava uvek, ali ipak često – kada su prepušteni sami sebi – ljudi se okreću jedni drugima i počinju zajednički da rade na

reorganizovanju i ponovnom oblikovanju svojih života i zajednica. To se najčešće sprovodi na način koji sadži više ljubavi i uzajamnog poštovanja nego što je bilo u prethodnoj situaciji. Ovaj raskid, ova promena u načinu na koji se stvari najčešće shvataju i kako smo naučeni i naučene da se ponašamo, može da pokrene ljudsku maštu i biće, tako da počnemo da se organizujemo drugačije. Argentinsko iskustvo to pokazuje. Nije ekonomska kriza proizvela promenu, već se radilo o dugom periodu u kojem su ljudi započeli proces raskida, u kojem su jedni druge počeli drugačije da shvataju, da same sebe drugačije shvataju, i počeli da stvaraju novo društvo zasnovano na tim novim zamislima.

Tokom poslednjih deset godina svet je doživio procvat revolucionarnih pokreta, odnosno pokreta koji stvaraju budućnost sada. Ovi novi pokreti ne stvaraju partijske platforme ili programe. Ne traže jednog vođu, već otvaraju prostor svima da budu vođe, kroz praksu redefinišući ideje liderstva. Više naglašavaju postavljanje pravog pitanja nego davanje pravog odgovora. Odlučno odbacuju dogmu i hijerarhiju, prihvatajući direktnu demokratiju i konsenzus. To su pokreti koji pokušavaju da se izgrade na poverenju i ljubavi.

Autonomni socijalni pokreti u Argentini čine samo jedan deo ovog mnoštva pokreta. Unutar Argentine, ovaj pokret je takođe pokret pokreta. Svi ti aktivni pokreti imaju međusobne odnose, konstruišući nove vrste mreža koje odbacuju hijerarhijsku strukturu koju im je zaveštala vladajuća politika. Ova odbijanja uključuju i raskid sa konceptom 'moći-nad'; ljudi pokušavaju da se organizuju na istoj ravni, sa ciljem stvaranja 'moći-sa' drugima. U tim naporima nalazi se i posvećenost vrednostima i individue i kolektiva. Simultano, zasebno i zajedno, ove grupe se organizuju u smeru smislenije i dublje slobode, koristeći oruđe direktne demokratije i direktne akcije. Zajedno stvaraju, verujem, novi oblik narodne snage.

Horizontalidad je reč koja je počela da otelovljuje nova društvena uređenja i principe organizovanja ovih pokreta u Argentini. Kao što ime kaže, radi se o ravni komunikacije. Ona nameće korišćenje direktne demokratije i uključuje, ili makar teži tome, nehijerarhijsku i antiautoritarnu kreaciju, a ne reakciju. To je raskid sa vertikalnim načinima organizovanja i odnosa. Horizontalidad je živa reč, koja označava stalno promenljivo iskustvo. U mesecima nakon narodne pobune, mnogi učesnici i mnoge učesnice pokreta počeli/e su da govore o svojim odnosima kao horizontalnim, na taj način objašnjavajući nove načine odlučivanja. U godinama nakon pobune, oni/e koji/e nastavljaju sa izgradnjom novih pokreta govore o horizontalidad i kao o cilju, i kao o sredstvu.

Pitanje je – za mene, ali znam da i mnogi drugi ljudi o njemu diskutuju – da li je korisno da se ovi novi pokreti postave u teorijski i istorijski okvir, radi boljeg razumevanja i obogaćivanja našeg shvatanja društvene promene, bilo da smo socijalisti/kinje, anarhisti/kinje ili autonomisti/kinje. Ja mislim da ne bi trebalo da postavljamo ove nove pokrete u jedan određeni okvir. Pa ipak, smatram da bi određeni koncepti anarhizma ili neautoritarnog socijalizma mogli da pomognu u razumevanju nekih praksi i principa ovih pokreta. Ovi pokreti takođe nude primere i iskustvo anarhističkoj tradiciji. Nemam nameru da se igram rečima ili da budem dvosmislena ovde. Ne mislim da je uloga anarhista/kinja da, na primer, druge ljude nazivaju anarhistima, naročito ako se oni ne izjašnjavaju eksplicitno na taj način. Isto važi i za socijaliste/kinje i autonomiste/kinje. Međutim, smatram da možemo da se bavimo sličnostima, da pažljivo oslušujemo nove prakse i artikulacije, i da povlačimo paralele kako bismo mogli da učimo jedni/e od drugih.

Marina Sitrin trenutno živi u Njujorku, radi kao pravnica, književnica i aktivistkinja. Provela je proteklih godina duže vreme u Argentini proučavajući autonomne pokrete.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 3.0 Srbija licencom
http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.sr_LATN

Beleške o postanarhizmu¹

Süreyyya Evren

U tekstovima nekih ključnih autora o postanarhizmu (kao što su Tod Mej [Todd May], Sol Njuman [Saul Newman], Luis Kol [Lewis Call] i nedavno Ričard Dej [Richard Day]) postoji postanarhističko redukovanje klasičnog anarhizma. Do sada su ovu odliku postanarhističke struje kritikovali razni anarhisti. Međutim, ‘anarhisti’ bi trebalo da priznaju da nije ‘postanarhizam’ to izmislio! ‘Postanarhisti’ su koristili standardno anarhističko pisanje istorije o klasičnom anarhizmu, koje može da se nađe u bilo kojoj knjizi koja se time bavi. Problem je da je, s obzirom na reference na poststrukturalizam, moglo da se očekuje da se neće oslanjati na kanonizovanu istoriju anarhizma bez njenog prethodnog preispitivanja, bez dovođenja u pitanje.

Kada postanarhisti uzmu nalaze modernističkog, evrocentričnog pisanja istorije anarhizma kao datu istinu i krenu od toga, verovatno će reprodukovati mnoge probleme koji se nalaze u takvoj praksi pisanja istorije. (Džejson Adams [Jason Adams] je uputio tome osnovnu kritiku kada je govorio o “konstruisanoj istoriji anarhizma”²). Kao neko ko takođe radi na postanarhizmu, ono što je Adams uradio u tom ranom članku bio je dobar početak – potrebno je okrenuti kritičko preispitivanje i ka datoj istoriji anarhizma. Pre nego što uporedimo klasični anarhizam sa poststrukturalističkom filozofijom, ili pre nego što stvorimo genealogiju afiniteta u sferi ‘klasičnog anarhizma’ (to čini Dej u Gramši je mrtav³), prvo moramo da se potrudimo da napravimo genealogiju anarhističkog ‘kanona’. Potrebno je postaviti sledeća pitanja: kako se razvilo pisanje anarhističke istorije? Kada su i kako odabrani glavni anarhistički pisci? Ko su bili očevi ‘očeva anarhije’? Da li je bilo drugačijih tendencija u opisivanju osnovnih struja ‘klasičnog anarhizma’ i koji je pristup dominirao u tako stvorenoj istoriji, i kako? Kako su predstavljeni klasični anarhisti? Možemo li da nađemo neku hijerarhiju u tim istorijama, da li su bile modernističke u svom pristupu; možemo li da nađemo bilo kakvu diskriminaciju?

Predrasude o modernističkom anarhizmu toliko su jake, da kada ovi autori naiđu na antimodernističke aspekte npr. kod Bakunjinina, smatraju ih ili izuzecima ili nečim što je rečeno neplanirano, ili gore – kao protivrečnost! Na primer Kol: “Bakunjin nam nudi, možda krajnje neplanirano, polaznu tačku za postmoderni anarhizam.” Tu Bakunjin kaže da je nauka zatvorena

opasnim i uznemiravajućim statizmom. Tako, kada Bakunjin govori protiv nauke, on govori 'neplanirano', ali kada zagovara nauku – to bi trebalo da bude ono što zapravo svim srcem veruje. Zašto bi bilo tako? Zašto onda 'Bakunjinov uticaj', ili 'Bakunjinovo nasleđe', nije posledica 'obožavaoca nauke', već kreativnog čoveka od akcije i njegove anarhističke teorije? Kako znamo da li je to rekao neplanirano ili ne? Slično tome, kada Njuman otkrije da su Kropotkin i Bakunjin zvučali kao antiesencijalisti na nekim mestima, on to interpretira kao 'protivrečnosti'! Međutim, protivrečnost je jedino između modernističke predstave anarhizma i stvarnog 'anarhističkog efekta'.

Postoji pretpostavka da su i marksizam i anarhizam modernistički politički pokreti, koji pate od istih modernističkih slabosti, dok anarhizam ipak ima neki potencijal da se izvuče iz te zamke. Dakle, da bismo to i uspeli, potrebno je da eliminišemo modernističke pristupe u klasičnom anarhizmu (što je ipak veći deo njegove političke filozofije) i da iskoristimo preostale aspekte koji su u saglasnosti sa današnjim postmodernim/poststrukturalističkim perspektivama.

Međutim, to nije istina, i zato hajde da se vratimo tamo i počnemo raspravu odatle. Anarhizam nije bio modernistički politički pokret, poput marksizma, od početka je bio antimodernistički moderni pokret, i bio je važan primer modernih radikalnih pokreta. ('Klasični anarhizam' nije bio korbizjeistički pokret, već dadaistički pokret.) Modernistički aspekti anarhizma, naprotiv, predstavljaju manji deo, a 'klasični anarhizam' je većim delom antimodernistička struja, i malo toga možemo da eliminišemo u 'klasičnom anarhizmu' i mnogo toga da uzmemo ako govorimo o postanarhizmu danas.

Kao i u slučaju istorije anarhizma, i postanarhizam razumem kao višestruk, a jedan od njegovih aspekata je o pisanju anarhističke istorije – novo postanarhističko mišljenje trebalo bi da donese novi antologiju, novu istoriju anarhizma. Ili makar novi senzibilitet u pristupu postojećoj anarhističkoj istoriji.

Mnogi optužuju Njumana ili Deja da 'zloupotrebljavaju' anarhističku tradiciju, pošto je lako uvideti da je njihov odnos prema anarhističkoj istoriji nedovoljan po mnogim pitanjima – ali, sa druge strane, ono što oni pokušavaju da urade, naročito Njuman, je da uvedu anarhizam na današnju političku i teorijsku agendu kao nešto mnogo snažnije. To ne bi trebalo da potcenjujemo. I ja verujem da oni pokušavaju da uđu na prava vrata – iako možda još uvek nisu našli pravi ključ (možda je vreme da kolektivno napravimo ključ danas).

* * *

Kada političari anarhizam vide kao da sve predstavlja kao pitanje politike,

boreći se protiv i najmanje mogućnosti dominacije, smatraju to za nedostatak nečega. Bilo nedostatak u strasti za ekonomiju ili nedostatak strasti za politiku. Ono što ne shvataju je da je kod anarhista sve politika i da sve zaslužuje istu strast. Kao što je pesnik Ilhan Berk [Ilhan Berk] rekao u jednom intervjuu: “sve je političko, čak i voda teče politički”. Čak i voda teče politički – stoga je anarhistička politika politika života, kulture, anarhizam je gavran koji ti kuca na prozor pozivajući te. Slobodarska žurka je počela! Anarhisti su de facto pananarhisti. Anarhistička politika se nalazi u mnoštvu ne-politika. Suština nije fiksirana.

* * *

Da li je istina da su neki anarhistički principi generalno prihvaćeni u nekim zapadnim kulturnim sredinama? Raspravljajući o post-Sijetlu i anti-globalističkim pokretima, uvek sam pokušavao da pitam: odakle dolaze ti demonstranti koji žele da se organizuju na anarhistički način? Da li su proizvod anarhističke propagande? Teško. Moja je pretpostavka da su Zapadna društva (a takođe i mnogi gradovi u raznim delovima sveta) danas u stanju da proizvedu ‘anarhističke subjekte’, subjekte koji će za politiku biti zainteresovani jedino ako se sprovodi na ‘anaarhističkim principima’ ili kroz ‘logiku afiniteta’. A to je zato što kada ovi ljudi žele da se politizuju za njih ne postoji nikakav drugi način osim anarhističkog – neće prihvatiti da budu deo marksističke partijske mašine, neće prihvatati naređenja, neće prihvatiti da budu predstavljeni od strane nekog revolucionara, pa ipak žele da se uključe u nešto političko – šta preostaje takvoj osobi? Jedino anarhizam ili neobeleženi način organizovanja koji ima anarhističke principe i koji koristi logiku afiniteta. Druga opcija je da se stupi u kontakt sa marksističkom frakcijom koja je otvoreno objavila da će slediti anarhističke principe (Holovej [Holloway], Negri [Negri], itd.), koja neće izazivati ‘anarhističke subjekte’ na Zapadu. Tu se možda nalazi nešto fundamentalno za postanarhizam. Pitanje ‘kako su se pojavili postanarhistički subjekti’ takođe seže i do maja ‘68.

* * *

Ako se vratimo u period EZLN pre 1994., setićemo se da Markos [Marcos] nije otišao u Čijapas zbog postrevolucije, otišao je tamo da organizuje mdoernistički oblik revolucije. Pre 1994. EZLN je nastao kroz proces uzajamnosti u Čijapasu. Nije postao utopijski raj, ali je imao rajski efekat za levicu sveta. Ako za trenutak možemo da napustimo političku korektnost, možemo da se usudimo da kažemo da – iako je meksička vlada takođe imala i paramilitarnu kliku koja je ubila i ranila mnoge – postoji vrlo malo zemalja koje bi Markosu dopustile da radi šta hoće sa EZLN 1994. i kasnije. Na primer, to

ne bi bilo moguće u SAD-u, Peruu, Rusiji, Kini, Turskoj ili Vellikoj Britaniji. Ne bi se desilo u 'pravoj demokratiji' (koja ne može da trpi pravu opoziciju, kao što smo nedavno videli kada su Zapadne vlade pokazale svoju brutalnu stranu prema antiglobalističkim demonstrantima 2000. u Gotenbergu i u Italiji) ili u 'totalitarnim državama'. Meksiko je bio zona izuzetka. I od samog početka, kako ne bi omogućili da ovo izuzetno stanje postane izolovano i na kraju izbledi, EZLN/Markos su ga opisali ne kao formu ili ideologiju, već kao shvatanje, kao pristup politici. Nije li to takođe i osnovni princip današnjeg 'novog anarhizma'?

* * *

Ako smo ipak prinuđeni da poredimo, umesto poređenja Delezea [Deleuze] i Kropotkina, zašto ne bismo poredili Emu Goldman [Emma Goldman] sa Helenom Siksus [Helene Cixous] i Irigaraj [Irigaray]? Volerinu de Gler [Voltaire de Cleyre] sa Batler [Butler] i Floresa Magona [Flores Magon] sa Homi Babom [Homi Bhabha]? Zašto su ruski anarhisti u anarhističkom kanonu uvek ruski anarhisti izvan Rusije? Zašto se niko ne bavi ozbiljno anarhistima u ruskoj revoluciji – najgora odluka ruskih anarhista bila je da ne napuste Rusiju tada, najbolji i jedini način da znaju da si ruski anarhista bio je da se napusti Rusija?! Vratimo se Avričevom delu Anarhisti u ruskoj revoluciji i inspirativnom Pananarhističkom Manifestu.

* * *

Kol i Njuman tvrde da anarhizam počinje od antidržavne pozicije. Za njih je anarhizam pre svega politički stav protiv svih država, antistatizam, i sve dolazi nakon toga ili iz toga. To očigledno nije nešto što bi svi anarhisti smatrali osnovnim u anarhizmu. Mi smatramo da je anarhizam po prirodi pananarhistički⁴ odbacivanje svakog autoriteta, hijerarhije i reprezentacije. Antistatizam je oblik antihijerarhizma, antiautoritarnost na nacionalnom nivou. Sa druge strane, anarhizam iznosi politiku izvan sfere borbe za državnu vlast. U tom smislu on je uvek grassroot. Ne odbacuješ prvo državu. Prvo odbacuješ autoritet, hijerarhiju, piramidalna društva, reprezentaciju i dominaciju. A onda, kao takva osoba, kada se radi o državama, ti naravno odbacuješ i državu i misliš o nečem drugačijem, kao što su federacije, itd.

A razlog što sve to počinje od postanarhizma nalazi se u ulozi poststrukturalističkih teorija filozofije i istorije u tom preplitanju mreže pokreta otpora. Postanarhizam za nas ne predstavlja novi anarhizam. Ali može da stvori moć otpora modernističkim kategorizacijama anarhističke istorije i koncepcija. Štaviše, može da bude sklop doprinosa poststrukturalističke filozofije anarhističkom pokretu. Za mene je postanarhizam samo anarhizam,

ali snažniji, sjedinjujući snage sa svojim rođacima, današnjim susedima u istoriji, kulturi i svakodnevnom životu. Ovo je dakle eksperiment u shvatanju anarhizma (u njegovom snažnijem postanarhističkom obliku) kao svetskog antimodernističkog modernog političkog pokreta koji ima stvarne ili potencijalne veze sa drugim antimodernističkim modernim pokretima u različitim disciplinama danas i tokom istorije.

* * *

U nekom datom trenutku postoji više od jednog centra moći, i ako želimo da im se odupremo, moramo da oblikujemo naš otpor u skladu s tim – što znači da protiv mnogih mesta moći moramo da imamo mnogo mesta otpora. U oba pristupa (smatrajući da postoji jedno mesto moći ili prihvatajući da ima više centara) pretpostavljamo da će otpor biti poput odraza u ogledalu te strukture prepostavljene moći. Da li mora tako da bude? Najčešće jeste, ili je najčešći odgovor da. Ali ne smemo da zaboravimo da nije uvek tako.

Ovde moram da priznam da je za mene to bilo neophodno dugo vremena i da je to bio jedan od razloga koji su me doveli do postanarhizma. Na primer u svom prvom pisanju o 'postmodernizmu i anarhizmu' 1994., u suštini sam rekao da ako će se u Turskoj pojaviti slobodarska levica, to može jedino da bude u širokom polju postmodernizma. Zato što je reprezentacija generalno propala nakon postmodernizma. Svi smo u njemu, bez izlaza, ali možemo da odlučimo kojem ćemo postmodernizmu da se priklonimo, a to bi bio anarho-postmodernizam. Govorio sam o 'postmodernizmu i leviци' i osnovni argument u koji sam bio sasvim uveren bio je "zar ne vidite da su mesta moći postmodernistička, i da bismo ih neutralizovali moramo da predstavljam njihov odraz iz drugog ugla, što je anarho-postmodernizam". Danas to ne smatram dovoljno ubedljivim, što ću pokušati i ovde da pokažem, ne postoji 'moramo' u odražavanju postojećih struktura moći da bismo ih pobedili. Razumevanje strukture mesta moći ne određuje nužno strukturu otpora tog moći.

Na primer, možete da prihvatite da je moć svodiva, da deluje iz jednog osnovnog centra u nekom trenutku, da je shvatite kao piramidalnu strukturu, ali još uvek možete da se borite protiv nje kroz anarhističke principe, koristeći 'taktičku političku filozofiju', ili logiku afiniteta. Na primer, gerilska borba u mnogim slučajevima koristi to, čak je i Nečajevljeva struktura ćelije koristila pokret mrežno strukturisan, i to nije bilo odražavanje strukture protiv koje se borila. Čak se i neki elementi globalnog pokreta za pravdu nalaze u toj kategoriji – uzmimo demonstracije protiv samita. Pravljenje demonstracija protiv G8 sastanka znači da G8 vođstvo smatraš centrom svetskih odnosa moći u tom trenutku. Znači smatraš ih ključnim i odlučujućim za svetske odnose moći i postojeće strukture dominacije. Ali se organizuješ anarhistički,

koristiš taktike mikro-politike, i napadaš rutinsko okupljanje svetske elite moći. Ti si nešto poput anarhističkih ubica – ubijaš kralja a ne vojnike armije – kao opoziciona revolucionarna struktura, ali kao individua, očigledno bez odražavanja strukture dominacije.

Ovi pokreti su tako blizu jednoj vrsti postanarhističkog, delezeovskog načina rizomatskog organizovanja, itd., i protive se svakoj sitnoj dominaciji koja može da se otkrije – bilo unutar pokreta, bilo izvan njega – pa ipak, kada se radi o zauzimanju stava protiv svetske politike, nema lebdeće Imperije bez centra u agendama ovih ljudi, umesto toga imamo jasan set država, organizacija i elita, vođa, očigledne centre svetske moći. To pokazuje da, kada se radi o političkoj akciji, aktivisti ne insistiraju na tome da nijedan odnos moći nije svodiv – čak ni aktivisti koji istražuju razne taktičke, anarhističke principe organizovanja i politike.

* * *

Danas je tako uobičajeno da neko prekoreva neprijateljstvo ili bes. Šta god da radiš, očekuju da to radiš na normalan, civilizovan način. Ne gubi živce, ne mrzi zlo. Ne bodbadaj Satanu. Smireno, glasaj protiv Satane. Ili još bolje – preziri glasanje, i demonstriraj protiv Satane, vrlo racionalno. Dobro znaj svoje razloge, održavaj svoje argumente jakim, dobro odmeri svoje metode, i ne čini ništa što prethodno nisi isplanirao. Ne iznosi delirijum na scenu. Ne kreiraj scenu kada nije kolektivno odlučeno da se stvori.

Međutim, kako da se odnosimo prema istoriji svetskog otpora, revolucijama, pobunama, insurekcijama? Snažan element besa uvek je bio od centralnog značaja za sve njih. Strastveni subjekti, opsesivni momenti, žrtva, žaljenje, očaj, sve vrste emocija – ne samo afirmativne.

Hvatanje za afirmativnu perspektivu ne zahteva da se pretvorimo u afirmativne robote. Politika je puna besnih ljudi. Promena sveta je ideja puna svih vrsta emocija. Besne žene, besni muškarci, besni queersi, besna deca, besni starci, svi su dobrodošli u otporu. Otpor, insurekcija, novi svet, bolji svet, menjanje sveta, ipak nisu projekti društvenih inženjera, hladnih planera, već su ideje koje izbijaju iz životnih stanja u kojima je bol dominantan.

Možda nam je potrebna afirmacija besa. Afirmacija besa, bunta, otpora, odbijanja. 'Što je mnogo, mnogo je' je afirmacija otpora. U bilo kom obliku. Bes nije očaj. Nije depresija. Nije zavist ili ljubomora. Afirmacija je postala antipolitičko oruđe današnjice. Neoliberalni diskurs preferira afirmativni jezik nasuprot jeziku negacije. Reklame su afirmativne. Možda su zasnovane na ljubomori, ali ne i na besu.

- 1 Ovaj tekst je skraćena i delimično drugačije strukturirana verzija teksta Nietzsche, *Post-Anarchism and the senses*, objavljenog izvorno u *Siyahi* magazinu, broj 7, proleća 2006., Istanbul.
- 2 "Postanarchism in a Nutshell", Jason Adams, <http://info.interactivist.net/article.pl?sid=03/11/11/1642242>, pristupljeno 15.11.2007.
- 3 Posebno vidi poglavlje 4 ("Utopian Socialism Then...") u: Richard J. F. Day, *Gramsci is Dead, Anarchist Currents in the Newest Social Movements*, Pluto Press, London 2005.
- 4 Za manifest pananarhizma vidi: Paul Avrich, *Anarchism in the Russian Revolution*, Thames and Hudson, 1973.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo 3.0 Srbija licencom
<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/deed.sr>

Postanarhizam u nemačkom govornom prostoru

Jürgen Mümken

Već od 1990. godine se razvija govor o poststrukturalizmu iz anarhističke perspektive. Od pre nekoliko godina ta debata - pre svega u anglo-američkom jezičkom prostoru - podvedena je pod pojam "postanarhizam". Kod "postanarhizama" radi se o aktualizaciji anarhističke teorije i prakse u postmoderni. Reč nije o *jednom* anarhizmu, koji stoji u *jednoj* vezi sa *jednom* postmodernom, ni o adaptaciji na takozvani duh vremena.

Savremena anarhistička debata bi trebalo da se bavi kritičkom refleksijom društvene transformacije poslednjih decenija, novim saznanjem i društvenim diskursima, i iskustvima iz prakse, povezujući ih u anarhističku teoriju i praksu.

Postanarhizam se podrazumeva kao *jedan* deo ove potrebne rasprave. Postanarhizam ne želi da predstavi totalitet, on se ne razume kao jednostrana teorija, već kao i poststrukturalizam, postfeminizam, postmarksizam i postoperaizam obuhvata celokupni niz različitih teoretskih poteza i rasprava.

Postanarhistički diskurs u nemačkom govornom prostoru

U okviru anarhističke debate u nemačkom govornom prostoru termin „postanarhizam“ nije igrao značajnu ulogu. U novembru 2005. sajt <http://postanarchismus.net> je postavljen na internet, upoznavši širu javnost sa pojmom „postanarhizma“. Ovo nije značilo da se diskusije, koje su negde drugde podvedene pod pojam „postanarhizma“, nisu odvijale ili se upravo ne odvijaju.

Jedan broj onih koji se u nemačkom govornom prostoru bave poststrukturalističkim i postmodernim pristupima i teorijama iz anarhističke perspektive, i koji ih koriste za aktualizaciju anarhističke teorije, ne potpada pod pojam „postanarhizam“. Iz ovog kruga se razvila anarhistička kritika postanarhizma, ali o tome kasnije. Ako pokušavam sada da skiciram postanarhistički diskurs i njegov razvoj u nemačkom govornom prostoru, moram da uzmem u obzir navedene ograde, jer jedan broj autora/ki ne vide sebe kao postanarhiste/kinje - kao na primer Jens Kastner, Torsten Bevernic (Torsten Bewernitz) i Gabriel Kun (Gabriel Kuhn).

Dijalog sa poststrukturalističkim i postmodernim teorijama unutar anarhizma nemačkog govornog područja predstavlja svojevrsan diskurs, koji je nastao nezavisno i bez uticaja anglo-američkog postanarhizma devedesetih godina, iako je najveći deo tekstova i knjiga izašao tek posle 2000. Do sada ni jedna knjiga iz anglo-američkog govornog prostora nije prevedena na nemački. Tek 2008. godine će izaći zbornik, *Neuer Anarchismus in den USA. Seattle und die Folgen (Novi anarhizam u SAD-u. Sijetl i posledice)* – urednik je Gabriel Kun - koji u nemačkom prevodu obuhvata razne doprinose različitih anarhističkih poteza.

Jedan od prvih doprinosa – ako ne i prvi – bio je članak *Keine Macht für Niemand (Nema moći ni za koga)* (vidi: Mümken 1998), koji je izašao u anarhističkom časopisu *Schwarzer Faden*. Članak može da se razume kao prvi pokušaj anarhističkog prisvajanja filozofskog projekta Mišela Fukoa (Michel Foucault), a u prvom planu njegove analize moći. Za anarhizam to znači da „anarhističko društvo [...] nije društvo koje se odlikuje odsustvom moći, nego je poredak anarhističkog društva tako organizovan da se iz promenljivih odnosa moći ne razvijaju fiksirani odnosi dominacije“ (Mümken 1998, 45).

U ovom članku se takođe naglašava da bi Deridina (Derrida) dekonstrukcija trebalo da bude/postane bitna nova praksa anarhizma u smislu „anarhističkog subjektiviteta“: „Dekonstruktivni anarhizam ne treba da bude nova anarhistička struja, nego oblik anarhi(sti)čkog mišljenja sa raznovrsnim posledicama u kontaktu sa dominirajućim kategorijama i pojmovima.“ (Mümken 1998, 45).

U knjizi *Freiheit, Individualität und Subjektivität (Sloboda, individualitet i subjektivitet)* (vgl. Mümken 2003) analizirao sam državu i subjekat u postmoderni. Na kraju knjige sam zaključio: „Ovaj rad se odnosi pre svega na ‚državu‘ i ‚subjekat‘, a drugi odnosi moći kao npr. rasizam, patrijarhat i kapitalizam ili nisu analizirani u potpunosti ili ostaju po strani, što ne znači da oni nisu manje bitni. Postrukturalistički alat može poslužiti izuzetno dobro i za analizu patrijarhalnih i rasističkih odnosa moći.“

Diskusija o „državi“ i „subjektu“ treba da izoštri uvid da se kao anarhisti i anarhistkinje ne fokusiramo samo na državu. Država nije koren dominacije i sa nestankom države ne odlazi automatski eksploatacija i ugnjetavanje. Upravo ta neoliberalna deatizacija, koju trenutno doživljavamo, ne znači smanjivanje dominacije nego samo njenu privatizaciju i novo formiranje“ (Mümken 2003, 277).

Anarhizam mora da se bori protiv „ne samo svake forme državnosti i s time povezanim načinima subjektivizacije, nego i da otvori perspektive anarhističkog individualiteta i subjektiviteta u savremenosti. Formiranje anarhističkog subjektiviteta razumem kao umetnost života i kao samoodnos. Unutar anarhističkog društva po tome moraju da se razvijaju novi oblici subjektiviteta i individualiteta, koji omogućavaju anarhistički individualitet, a to

znači individualitet nastrojen prema slobodi.

Tu se radi o oblicima koje mi sami/e dajemo našim životima, da ne bismo njihove oblike prepustili/e dominirajućim normama. [...] Ne radi se o tome da se ljudima nametne posebna forma individualiteta u službi slobode“ (Mümken 2003, 244).

Bitan autor za anarhističku raspravu u postmoderni je Jens Kastner. Njegova knjiga *Politik und Postmoderne (Politika i postmoderna)* o liberterskim aspektima u sociologiji Zigmunta Baumana (Zygmunt Bauman) koja ne igra ulogu u „anglo-američkim postanarhizmu“ - izdata je 2000. godine. Za Bauman je karakteristika moderne kreacija poretka; taj poredak rađa neizbežno i ambivalentnost, koja u stvari treba da bude poništena kroz modernu. Delovanjem uključivanja i isključivanja ta ambivalentnost treba da se umanji.

Postmoderna je refleksija moderne, koja fundamentalno i radikalno stavlja u pitanje postulat i matricu poretka moderne. Moderni poredak se raspao po fugama. Kastner predstavlja analizu i posledice Baumanovih shvatanja kroz razna pitanja: Baumanovu kritiku nacionalne države, analize i stavove u vezi rasizma (pitanje Stranog), postmodernu i subjekat, i pitanje „postmoderne etike“, koje sledi pitanje „postmoderne politike“.

U ovome Kastner ne ostaje kod Baumana, nego u trenutku kada njegove analize i stavovi postanu nezadovoljavajući, Kastner se poziva na Fukoa i poststrukturalističke pristupe feminizmu i „postkolonijalnim studijama“ (Homi K. Baba (Homi K. Bhabba), Stjuart Hol (Stuart Hall). U *Politik und Postmoderne* Kastner želi da ponudi uvid u sociološka razmišljanja Zygmunt Baumana i da dalje razvija anarhističku teoriju. Kastner ne zagovara odricanje od „klasičnog anarhizma“, nego korišćenje poststrukturalističke i postmoderne teorije za njegov razvitak.

Pored toga, Kastner razmatra u svojim tekstovima i zapatizam (Kastner 2006. i 2007.). Za Kastnera ELZN (Ejército Zapatista de Liberación Nacional) predstavlja „transnacionalnu gerilu“, jer „Zapatisti dekonstruišu i internacionalizam starih vremena: Dekonstrukcija ovde znači, sa jedne strane, insistiranje na centralnom značaju solidarnosti za emancipatorske borbe, a sa druge strane -ograđivanje od njenog odnosa sa nacionalnom državom: umesto dvoumljenja, u razmišljanju i delovanju, između nacije ili ‚naroda‘ (inter-, lat.: između), sada se oba pristupa prevazilaze konceptualno i realno. (trans-, lat.: iza, onkraj)“ (Kastner 2007, 27).

U knjizi *Transnationale Guerilla (Transnacionalna gerila)* Kastner se bavi Džonom Holovejkom (John Holloway), Baumanom i Đorđom Agambenom (Giorgio Agamben), jer kod njih „kolektivitet“ postaje „kriterijum anti-neoliberalne politike“ (Kastner 2006, 4). Knjiga se bavi kolektivnim političkim zahtevima u individualiziranom i individualističkom društvu.

Torsten Bevernic se u *Klasse[n] von Gewicht (Klase od značaja)* bavi problemima klasne borbe u postmoderni iz anarho-sindikalističke perspektive.

„Glavni problem razlike između anarho-sindikalizma i postmodernih pristupa vidim u politici identiteta u odnosu na klase, koju slede anarho-sindikalistički sindikati i sindikalne inicijative. Čini se da se ta politika protiv postmodernom pristupu“ (Bewernitz 2005, 64). Bevernic želi u ovom eseju da pokaže da to ne mora tako da bude i poziva se na Fukoa, Deridu i Batler (Butler).

On postavlja pitanje da li klase mogu da se ‚pokvire‘ (queeren) i kaže, oslanjajući se na Batler: „Komunizmu su potrebne klase, ali nije potrebno da se zna šta je to klasa“ (Bewernitz 2005, 89). Pored toga, on zagovara ponovno čitanje Marksovih (Marx) tekstova, jer se „već u tim tekstovima radi o otapanju klasnog društva, te o dekonstrukciji klase i, napokon, pojma klase“ (Bewernitz 2005, 90). „Komunizam je“, kaže Bevernic, „još od Marksa dekonstrukcija klasa. Prema Deridi, pravdu nije moguće dekonstruisati“ (Bewernitz 2005, 92).

Jedan od drugih bitnih autora koji se intenzivno bavio poststrukturalizmom je Gabriel Kun. Njegove knjige *Tier-Werden*, *Schwarz-Werden*, *Frau-Werden* (*Postajanje životinjom*, *postajanje crnim/om*, *postajanje ženom*) i *Jenseits von Staat und Individuum* (*Izvan države i individuuma*) izašle su tek poslednjih godina, ali originalni tekstovi potiču iz sredine devedesetih godina.

Svakom socijalnom pokretu koji želi da potrese dominirajuće odnose potreban je odgovarajući teoretski alat za kritiku savremenih društava. Poststrukturalizam nudi niz alata za analizu raznovrsnih odnosa moći. U svojoj knjizi *Tier-Werden*, *Schwarz-Werden*, *Frau-Werden* Gabriel Kun nam predstavlja pomenute alate u obliku uvoda u političku filozofiju poststrukturalizma.

Gabriel Kun želi da pruži podršku za razumevanje poststrukturalističkog razvitka teorije i njenog revolucionarnog potencijala, kao i za razvoj sopstvene revolucionarne teorije i prakse. Radikalno obaranje postojećih odnosa je cilj poststrukturalizma: „Veliki deo mišljenja nosi anarhističku crtu; ona će biti najvažnija u ovom što pišem. [...] Ono što poststrukturalisti/kinje žele je borba protiv dominacije i autoriteta, i iskustvo aktivnih, živih, intenzivnih, slobodnih i pozitivnih oblika života“ (Kuhn 2005, 113).

Poststrukturalistima/kinjama nije stalo do „pravog puta“ revolucionarne politike ili fiksne predstave života bez dominacije. Nisu u potrazi za autentičnim idealom i ne žele „nazad do...“! Upravo u tome leži jedan od aspekata slobodnog mišljenja poststrukturalizma. Na toj pozadini Kun predstavlja alternativne oblike života i revolucionarnog otpora.

U *Jenseits von Staat und Individuum* Gabriel Kun rekonstruiše moderni individualizam i odnos između države i individuuma. Protiv modernog individualizma on se poziva na „antindividualistički individualitet“.

Nastupanje individuuma bi trebalo korak po koraku da oslobodi čoveka raznih zavisnosti, no to je gledište previše jednostavno. Moderni indivi-

duum je „zaključao pojedinca umesto da ga oslobodi, i ono što ostaje kao ‚oslobođenje‘ je zapravo ispuštanje“ (Kuhn 2007a, 39). S tim ispuštanjem dolazi do narušavanja socijalnog kolektiviteta. Tako individuum postaje zatvor pojedinca, ili rečima Fukoa: „moć države [...] je istovremeno i individualizirajući i totalizirajući oblik moći“ (citirano po: Kuhn 2007a, 47).

Individualizacija ne označava slobodu i individualitet, nego predstavlja preduslov državnog totaliteta. „Individuum i država uslovljavaju se uzajamno: gde se pojavi jedno, drugo nije daleko“ (Kuhn, 2007a, 48). Individuum osuđuje čoveka na to da bude izolovani pojedinac. Pojedinac postaje individuum, kojeg kontroliše i kojim upravlja država.

Individuum ne poseduje slobodni individualitet kao što to ima pojedinac, nego je rezultat individualizacije i homogenizacije. Država mrzi heterogenitet mase, mnoštvo, ona voli homogenitet i homogenizuje mnoštvo naroda, kojeg je tada lakše kontrolisati. Stoga nekontrolisane grupe postaju pretnja za državu, „jer predstavljaju nedržavni oblik socijalnih veza“ (Kuhn 2007a, 51).

To za Kuna znači da konsekventna kritika modernog individualizma mora da zahteva antiburžoaske oblike života. Prema Fukou, moramo da razvijemo nove oblike subjektiviteta odbacujući vrstu individualiteta koja nam je bila nametnuta vekovima.

Ni u budućem slobodnom društvu pitanje individualiteta i njegovog odnosa sa društvom se neće rešiti. Zbog toga, prema Kunu, „pojedinci u kolektivnom društvu moraju da zadobiju vrednost, koja jeste individualitet, i zato anti-individualistička grupa ne treba da odbaci razumevanje individualiteta, već da mu pristupi anti-individualistički“ (Kuhn 2007a, 90).

Kunu je stalo do individualiteta i kolektiviteta izvan države i državnog individuuma. Cilj je anti-individualistički kolektivitet, u kojem individualitet pojedinca dobija svoj prostor. Na taj način anti-individualistička praksa, prema Kunu, ne želi „oslobođenje od države, nego se protivi generisanju individuuma kroz državu“ (Kuhn 2007a, 105).

Posle rekonstrukcije individuuma Kun skicira anti-individualistički individualitet pitajući za politiku individuuma, i upušta se u potragu za kolektivitetom; na kraju je evidentno: „...država ostaje neprijatelj. A takođe i individuum“ (Kuhn 2007a, 158).

Anarhistička kritika postanarhizma

„Strah od toga da se prefiksom ‚post‘ brišu sva ranija dostignuća, i da se s njima povezani zahtevi posmatraju prevaziđenim, već predstavlja osnovu debate o postmoderni“ (Lubin 2007, 13). Taj strah je suvišan: postanarhizam se drži anarhističkog cilja i utopije.

Uvek kad nove ideje, diskursi i teorije nastupaju, postoji naravno i neophodna kritika. Kritika je ključni instrument za razvijanje utopija, teorija i oblika

prakse, a gde nema kritike vlada stagnacija. Kritičarima pripada Gabriel Kuhn, iako je pod uticajem poststrukturalističke teorije (vidi: Kuhn 2005.); on kritikuje anglo-američki postanarhizam u svom eseju *Bakunin vs. Postanarchismus (Bakunin vs. postanarhizam)*, jer ne ceni termin „postanarhizam“.

Kuhn vidi u postanarhizmu pre svega brend - „zaštitni znak koji pomaže da se posebna vrsta teorije prodaje“ (Kuhn 2007b, 165). On optužuje postanarhizam za „akademizaciju anarhističkog mišljenja“ (Kuhn 2007b, 160), i nasuprot tome želi da pozicionira anarhizam kao pokret predstavljen kroz Bakunjinu.

Takođe, on smatra postanarhizam pre kao novo-nazvanu nego kao novo-razvijenu teoriju: „Poststrukturalizam kao implicitno anarhističko mišljenje je taj zadatak već sam odradio. Postanarhizam nije potreban“ (Kuhn 2007, 164b). Kod ove kritike bi ipak trebalo da se uzme u obzir da se i postfeminizam, postmarksizam i postoperaizam pozivaju na poststrukturalizam, odnosno da ga uzurpiraju. Iz tog razloga je uključivanje poststrukturalizma u anarhizam problematična.

Bewernitz piše u vezi te problematike: „To ne znači da anarhizam treba da prisvaja teoretičare/ke podvedene pod ‚postmoderni/e‘. Sa anarhističke tačke gledišta, to može da predstavlja jedino obogaćivanje anarhizma tezama i/ili uvidima tih teoretičara/ki, i da se na taj način prilagođava promenjenoj društvenoj situaciji“ (Bewernitz 2005, 63). Poststrukturalizam bi trebalo da se posmatra kao kutija puna alata, iz koje anarhizam može da se služi.

Još jedna meta Kunove kritika je „postanarhistički način čitanja Bakunjin“ (Kuhn 2007b, 160) unutar anglo-američkog govornog prostora. Za Kuna (anglo-američki) postanarhizam je Bakunjinu upotrebio kao model, „da bi pokazao ‚stari‘, ‚prevaziđeni‘, ‚esencijalistički‘ anarhizam, čije prevazilaženje postanarhisti uzimaju za svoj zadatak“ (Kuhn 2007b, 170).

Zaključak

Mislim da je postalo jasno o čemu se vodi debata vezana o poststrukturalizmu u nemačkom govornom prostoru: radi se o aktuelizaciji anarhističke teorije i prakse. Anarhizam treba da bude spreman za XXI vek, ali nije potrebno da se razvija nova struja unutar anarhizma. Poststrukturalizam treba da služi raznim strujama anarhizma kao kutija puna alata, kojim će otvoriti nove puteve u smeru slobodnog društva. Stoga „postanarhizam“ može da se posmatra jedino kao „brend“ unutar anarhističkog diskursa.

Literatura:

Bewernitz, Torsten: *Klasse[n] von Gewicht. Probleme des Klassenkampfes in der Postmoderne*. U: Mümken, Jürgen (ur.): *Anarchismus in der Postmoderne. Beiträge zur anarchistischen Theorie und Praxis*, Frankfurt am Main 2005.

Kastner, Jens: *Politik und Postmoderne. Libertäre Aspekte in der Soziologie Zygmunt Baumans*, Münster 2000.

Kastner, Jens: *Autorität, Verhältnis, Effekt gegen Repräsentation und Gewaltmonopol. Anarchistisches Staatsverständnis unter neoliberalen Bedingungen*. U: Mümken, Jürgen (ur.): *Anarchismus in der Postmoderne. Beiträge zur anarchistischen Theorie und Praxis*, Frankfurt am Main 2005.

Kastner, Jens: *Rebellion, Revolte und Revolution überdenken*. U: Holloway, John: *Die zwei Zeiten der Revolution. Würde, Macht und die Politik der Zapatistas*, Wien 2006.

Kastner, Jens: *Transnationale Guerilla. Aktivismus, Kunst und die kommende Gemeinschaft*, Münster 2007.

Kuhn, Gabriel: *Tier-Werden, Schwarz-Werden, Frau-Werden. Eine Einführung in die politische Philosophie des Poststrukturalismus*, Münster 2005.

Kuhn, Gabriel: *Jenseits von Staat und Individuum. Individualität und autonome Politik*, Münster 2007a.

Kuhn, Gabriel: *Bakunin vs. Postanarchismus*. U: *Bakunin Almanach, Band 1*. Ur. von Bernd Kramer i Wolfgang Eckhardt, Berlin 2007b.

Kuhn, Gabriel (ur.): *Neuer Anarchismus in den USA. Seattle und die Folgen*, Münster 2008.

Lubin, Oskar: *Postanarchismus. Der klassische Anarchismus ist nicht passé, bedarf aber angesichts theoretischer Entwicklungen und veränderter Verhältnisse einiger Revisionen. Eine Skizze*. U: *graswurzelrevolution* Nr. 318 - 04/2007.

Mümken, Jürgen: *Keine Macht für Niemand. Versuch einer anarchistischen Aneignung des philosophischen Projektes von Michel Foucault*. U: *Schwarzer Faden* Nr. 63 - 1/1998.

Mümken, Jürgen: *Freiheit und anarchistische Subjektivität*. U: R. Raasch / H.J. Degen (ur.): *Die richtige Idee für eine falsche Welt*, Berlin 2002.

Mümken, Jürgen: *Freiheit, Individualität und Subjektivität. Staat und Subjekt in der Postmoderne aus anarchistischer Perspektive*, Frankfurt am Main 2003.

Mümken, Jürgen: *Bakunin und die Autorität*. U: *Bakunin Almanach, Band 1*. Ur. von Bernd Kramer i Wolfgang Eckhardt, Berlin 2007.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

Ne ideologija, već sloboda

*Intervju sa aktivistima Pokreta za slobodu – Freedom Fight
pitanja postavljao: Ben Akiba*

Od izlaska prvog broja Z magazina proteklo je godinu dana. Z magazinu je postavljen cilj da informiše o sadašnjem društvenom poretku, zasnovanom na nepravdi, kao i o osnovnim uzrocima te nepravde. Proteklih godinu dana Z magazin se zalagao za korenitu izmenu društva, koja bi dovela do ukidanja izrabljivanja, represije i socijalne nepravde. Organizacija koja objavljuje Z magazin je Pokret za slobodu - Freedom Fight. Ta organizacija radi na većem broju projekata s ciljem da unapredi borbu radnika, položaj izbeglica, i doprinese alternativnom informisanju. Osim Z magazina važnije publikacije Pokreta za slobodu su Glas radnika i Glas izbeglica. Aktivisti Pokreta za slobodu aktivno učestvuju u borbama ljudi o čijim problemima pišu ili govore na javnim okupljanjima. Cilj njihovog učešća je podsticaj samoorganizovanog suprotstavljanja društvenim tendencijama koje ugrožavaju egzistenciju velikog broja stanovništva. U ovom intervjuu pokušaćemo da čitaocima predstavimo osnovne stavove koje zastupaju aktivisti ove organizacije i kako oni gledaju na sadašnje društvene probleme.

Čime se bavi Pokret za slobodu – Freedom Fight?

Naša organizacija se poslednjih godinu dana prvenstveno bavila radničkim i izbegličkim problemima. Pokušali smo da, u skladu sa svojim mogućnostima, doprinesemo i unapredimo radničke borbe. Povezali smo se sa velikim brojem organizovanih radnika iz većeg broja preduzeća. Započeli smo sa izdavanjem Glasa radnika, mesečne, besplatne publikacije, čiji je cilj da informiše o aktuelnim borbama radnika u pojedinačnim preduzećima i problemima na koje oni nailaze. Tu publikaciju, kao i Z magazin, finansiraju i distribuiraju radnici iz Srbije, i oni su ti koji odobravaju njen sadržaj. Višemesečne okupacije fabrika "Šinvoz" i "BEK" u Zrenjaninu, kao i postavljanje radničke uprave u "Jugoremediji" 1. marta 2007., najznačajniji su radnički događaji u poslednjih godinu dana. Glavni podsticaj radničkim borbama i našoj nameri da ih raširimo dalje, došao je upravo odatle.

Što se tiče ogromnih egzistencijalnih problema u kojima se nalaze izbeglice i interno raseljena lica, nismo uspeli više da doprinesemo sem što smo tim

problemima informisali preko svojih publikacija, i u Glasu izbeglica pokušali da sumiramo sve što nam je poznato o izbegličkim problemima. Nepoznavanje izbegličkog položaja u velikom delu domaće populacije još je veće nego nepoznavanje konkretnih radničkih problema.

Koju ideologiju zastupa Pokret za slobodu – Freedom Fight?

Pokret za slobodu nije ideološka organizacija. Upravo zbog rada na konkretnim problemima, postali smo svesni koliko je svaka ideologija suviše uska da bi mogla složenu stvarnost da svede na jednostavne ideološke obrasce i fraze. Oni koji se ne bave ničim konkretnim, i dalje zastupaju određene šuplje i neupotrebljive ideološke recepte. Njihov susret sa konkretnim problemima, na primer radnika, poprilično je traumatski i neplodan, jer shvataju da ukoliko se ne odreknu svojih ideoloških fraza, neće imati šta da kažu a kamoli urade. A um ideoloških fanatika jednostavno nije sposoban da se odrekne svojih dogmi. Oni bi to nazvali doslednošću, mi bi nazvali jalovom glupošću. Postoje brojne marginalne organizacije koje se kunu u radnike, a ne mogu da ostvare nikakvu komunikaciju sa njima, jer propovedaju nešto što nema nikakve veze sa stvarnošću u kojoj žive radnici. Često na radnike gledaju s prezirom i tvrde kako još uvek nisu dovoljno "osvešćeni", ali kad radnici budu usvojili njihovu ideologiju, onda će sve biti u redu (smeh). Članove tih organizacija povremeno možete da vidite na Prvom maju (tada imaju retku priliku da vide radnike uživo) kako nose ogromne transparente sa "cool" i "revolucionarnim" porukama i pokušavaju da radnicima "uvalje" svoje publikacije za 30 ili 40 dinara.

Ako je Pokret za slobodu ideološki neopredeljen i heterogen, da li to ometa efikasnost rada i kako se usklađuju različita mišljenja aktivista?

Smatramo da je to naša prednost a ne opterećenje. Postojanje različitih vizija i mišljenja doprinosi kreativnosti i efikasnosti rada, jer obuhvata širu paletu ideja i metoda, neprestano traganje za novim putevima koji bi unapredili naš rad i doprinosi boljem svetu. Možda nam se ideje, stavovi i vizije u određenoj meri razlikuju, ali cilj, koji se sastoji u stvaranju boljeg sveta, nam je zajednički i on nas povezuje. On nam pomaže da delujemo usklađeno i budemo efikasni uprkos svim teškim okolnostima u kojima radimo i koje ne zavise od nas. Mi ne propagiramo nijedno krajnje ideološko rešenje, zato i nije potrebno da u našoj organizaciji vlada jednonumlje. S druge strane, ne dozvoljavamo da se u našim publikacijama čitaocima neodgovorno plasiraju krajnja, nepromišljena rešenja, već u najboljem slučaju promišljanje sledećeg koraka u borbi za osvajanje veće slobode i odbrane prava.

Otkud toliki prezir prema ideologiji?

Tome nas je naučila realnost u kojoj živimo a čije sagledavanje usvojena ideologija može da ometa. Dovoljno je osvrnuti se na prošlost i videti koliko žrtava su posejali oni "dosledni" svojoj ideologiji, toliko dosledni da bi žrtvovali svakog ko joj se protivi. Mi smo do skoro pretežno zastupali anarhistička učenja, jer smo smatrali da neko ko ih je svestan ne može da bude nametljiv i da svoja učenja nameće u toj meri da ga ne zanima da li se narod slaže s tim. Kada smo videli da ipak postoje brojni anarhisti, i levičari uopšte, koji svoje stavove zastupaju sa zadnjim namerama, nekritički i neodgovorno, a sve radi manipulacije običnim ljudima za koje se navodno bore, onda smo morali da se dobro zapitamo šta je to slepa ideologija i kakve sve posledice ona može da ostavi. A prošlost, kao što je svima poznato, je puna žrtava ideologije.

Mi smatramo da je pre realizacije bilo čega potrebno imati odobrenje od naroda, koji bi sam izabrao, sproveo i kontrolisao određene promene u društvu. Na to mislimo kada kažemo "Vlast narodu". I to što mi zastupamo u Z magazinu, može biti zloupotrebjeno ako izostane narodna kontrola onoga što se realizuje. Na primer, vidimo da je novoosnovana politička partija glumca Branislava Lečića, nekadašnjeg člana neoliberalne stranke LDP, usvojila slogan "Vlast narodu", koji mi koristimo, ali videćemo u budućnosti koliko će to zalaganje za "Vlast narodu" i za direktnu demokratiju, biti stvarno a koliko odglumljeno. Dakle, i naše ideje, ako se nekritički prihvataju i ako se ne ispituje njihova realizacija, mogu biti zloupotrebjene. Narod treba sam da se bori za što veća ovlašćenja, a neće mu ih doneti politička partija koja se, po definiciji, bori za osvajanje državne vlasti i za njenu centralizaciju u sopstvenim rukama.

Kakav odnos imate prema onome što se naziva tranzicijom?

Protivimo se žrtvovanju bilo koga zarad neke obećane, apstraktne, bolje budućnosti, Radi se o manipulaciji narodom obećavanjem nečega što se neće ostvariti. Istoriji je već poznat taj metod. Uzmimo za primer boljševičko obećanje kako će se idealno društvo, koje su oni nazvali "komunizmom", ostvariti nakon perioda diktature proletarijata. Umesto ostvarenja tog idealnog društva desilo se da se diktatura proletarijata, odnosno diktatura partije koja je osvojila vlast, oteгла unedogled, nikad ne omogućivši realno ostvarenje obećanog idealnog društva i nasiljem suzbijajući svaku samoniklu narodnu inicijativu da do njega zaista i dođe. A setimo se koliko je žrtava donela "diktatura proletarijata" širom Istočne Evrope. Isto tako, danas imamo one koji nam obećavaju idealnu budućnost, nakon tranzicije (zapadne verzije diktature proletarijata), ali zbog koje moramo žrtvovati – radnike,

izbeglice, beskućnike, bolesne, siromašne studente, što veći broj ljudi poslati u siromaštvo, itd. Samim tim što obećano društvo, koje navodno nastaje, zahteva tolike žrtve, bukvalne žrtve koje umiru od gladi i nemaštine, znači da se ta budućnost zasniva na usvojenom stavu da je žrtvovanje jednih zarad bolje budućnosti drugih opravdano, i da se ta budućnost nikad neće odreći tog stava. Mi smatramo da žrtvovanje jednih, a to znači ogromne većine naroda, zarad bolje budućnosti drugih, a to bi bila mala grupa povlašćenih, nije opravdano. Narod treba da se samoorganizovano brani od namere političke vlasti da ga prinese kao žrtvu na oltar obećane budućnosti. Narod ne sme da dozvoli da ga vladajuće partije i belosvetske interesne grupe pretvaraju u žrtvu. Narod treba da se organizuje izvan postojećih političkih partija i organizacija – i da sopstvenim akcijama vrši jak pritisak na vlast ne dozvoljavajući joj da ljude pretvara u žrtve obećane bolje budućnosti.

Šta je to neoliberalizam?

Neoliberalizam je danas vladajuća ideologija, stoga se, najpre, njemu suprotstavljamo. Radi se o jednom od najekstremnijih i najgorih oblika kapitalizma, koji je sam po sebi zasnovan na eksploataciji i nepravdi. Neoliberalna ideologija je usvojena od glavnih svetskih finansijskih institucija, kao što su Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svetska banka, stoga one vrše najveći pritisak da neoliberalizam bude ideologija prema kojoj će se čitav svet saobraziti. Osim tih institucija, postoji veliki broj fondacija, nevladinih organizacija – čitava mašinerija zadužena za propagiranje neoliberalnih principa i za lobiranje radi njihovog usvajanja i realizacije. Glavne neoliberalne ekonomske mere su privatizacija po svaku cenu, zalaganje za slobodno tržište rada i minimalnu regulaciju tržišta kapitala, ukidanje sistema socijalne zaštite, smanjivanje javne potrošnje, ukidanje besplatnog školstva i besplatnog zdravstva, spoljnotrgovinska liberalizacija, liberalizacija domaćeg tržišta, potpuna liberalizacija tokova kapitala, itd. Veliki broj intelektualaca nekritički ih zastupa kao nešto što bi trebalo da se podrazumeva uopšte ne vodeći računa o posledicama po društvo i zajednicu. Uzmimo za primer Danicu Popović, profesorku Ekonomskog fakulteta u Beogradu, koja u intervjuu za Politiku tvrdi da je ukidanje "Zastava zapošljavanje i obrazovanje", nešto najbolje što se dogodilo u Srbiji u proteklih godinu dana, iako je to bez posla i prihoda ostavilo više hiljade ljudi.

Balkan danas?

Narodi Balkana su pretrpeli tragične posledice kapitalističkih geostrateških političkih i ekonomskih mera. Ekonomsko razaranje SFRJ, izvedeno uz pomoć instrukcija MMF-a, širenje političke nestabilnosti i raspirivanje etničke

mržnje, koje je, nažalost, ovde imalo plodno tlo ukorenjeno u prošlosti ovog prostora, dovelo je do raspada SFRJ.

Smatramo da je međunarodna solidarnost preduslov za ekonomsku, političku, idejnu i svaku drugu emancipaciju i samooslobođenje od represivnog društvenog poretka u kojem žive svi narodi ovog regiona. Nužno je razvijati svest da narodi Balkana imaju dosta zajedničkog i da se udruženi moraju suprotstaviti globalnom nepravednom poretku. Svako izolovanje unutar nacionalnih granica ide na ruku tom poretku i onemogućava borbu protiv njega. Pokušavamo da u svim zemljama ovog regiona prepoznamo saborce i da kreiramo višenarodnu mrežu aktivista, pokreta, udruženja, koji bi se efikasno suprotstavili podaničkoj ulozi rezervisanoj za ljude koji žive na Balkanu.

Kako prevazići etničku mržnju među narodima sa ovog prostora?

Treba učiti iz prošlosti. Za krvave ratove vođene devedesetih godina odgovorni su oni koji su bili na vlasti u balkanskim državama. Mi smatramo da ne treba kriviti običan narod, sa bilo koje zaraćene strane, bar ne na ovakav način na koji ga obično optužuju. Pošto su vladari koji su osvojili upravu nad bivšim republikama došli putem parlamentarne demokratije na vlast, treba se zapitati koliko u jednom takvom mehanizmu vlasti obični ljudi imaju mogućnost odlučivanja. Jer ako vi glasate za nekoga i on dobije izbore, naredne četiri godine ni na koji način ne možete da utičete na ono što on radi. Teško da možete da, na primer, sprečite njegovu svojevoljnu odluku da započne rat. Sam sistem vas sprečava da vi budete neko ko se o tome pita.

Postoje mnogo bolji oblici demokratije koji manje otuđuju vlast od običnog naroda. Formiranjem takvih oblika direktne demokratije vlast bi bila podjednako raspoređena na sve stanovnike i time bi se išlo ka iskorenjivanju zloupotreba vlasti. Predstavnici bi bili podložni kritici i lako smenjivi od strane zajednice koja ih je izabrala. Građani bi učešćem u vlasti posedovali dovoljno informacija koje su nužne za pravilno odlučivanje. Da je bilo takve društvene strukture, do ratova devedesetih ne bi došlo. Da obični ljudi imaju pravo da odlučuju da li će njihova deca ići u rat ili neće, ne bi bilo ratova jer niko ne bi slao svoje dete da bude nemilosrdno ubijeno. A da nije bilo ratova, bez obzira na delovanje MMF-a na ovim prostorima, i ekonomska propast bi bila manja, ne bi bilo ratnih ni ekonomskih izbeglica, ne bi nastala pustoš kakva je nastala.

Mi sad moramo da stvaramo društvo koje je formirano u interesu čoveka a ne političke elite. Treba da se borimo da se običnim ljudima omogući dos-

tojanstven život, da im se omogući prilika da razviju sve svoje potencijale. Ta borba može da bude efikasna i humana jedino ako nije ograničena teritorijalnim granicama, nacijom, verom, ideologijom, rasom, bojom kože, jezikom, ili nekim drugim barijerama.

Razgovor o Z magazinu

Svoj Z magazin svrstavate u alternativni medij. Šta je alternativni medij i kako se razlikuje od komercijalnih medija?

Komercijalni mediji slede logiku tržišta; oni su roba koja, pored osnovnog sadržaja koji nudi svojim konzumentima, služi i reklamiranju druge robe – najčešće nepotrebne za osnovnu egzistenciju. Takvim medijima imaju pristup i političari, kojima mediji olakšavaju manipulisanje narodom i ”izbornom voljom”. Glavno poprište predizborne borbe su mediji, a u medijima je najprisutniji onaj ko ima najviše novca da plati svoje reklamiranje. Mediji su u službi sistema glasanja za predizborna obećanja koja se ne moraju ispuniti. Mediji su manipulacija.

Alternativni mediji, nasuprot tome, teže da budu otelotvorenje narodnih inicijativa, glasnogovornici ljudi koji se solidarno i samoorganizovano bore za bolji i humaniji svet. Svoj opstanak i sredstva za rad ne zasnivaju na novcu dobijenom od reklama, već najčešće od donacija čitalaca i prodaje zasnovane na principima održive distribucije, odnosno na prodaji jednog primerka časopisa za sumu novca potrebnu za štampanje novog primerka. Najčešće ih rade aktivisti uključeni u lokalne borbe za pravednije okruženje.

Kako se finansira Z magazin?

Z magazin finansiraju radnici iz Srbije koji su u određenoj meri uspeli da se izbore za malo dostojniji život i koji sada rade na podršci onim radnicima koji još uvek nisu ni za toliko uspeli da se izbore.

Da li je Z magazin proizvod koncepcije Do It Yourself (uradi sam)?

Moglo bi se reći da je tako. Ako izuzmemo proces štampanja, sve ostalo potrebno za nastanak časopisa rade naši aktivisti, koji rade na časopisu dobrovoljno i bez novčane nadoknade. Ali i radnici u štampariji imaju simpatije za ono što radimo, pa nam često, u skladu sa mogućnostima, štampanje obavljaju po nižoj ceni.

Otkud ideja za pokretanje Z magazina?

Z magazin je posledica plana aktivista Pokreta za slobodu – Freedom Fight da imaju štampano izdanje materijala koji su objavljivali na veb portalu <http://www.freedomfight.net> Taj alternativni medij je nastao 2004. godine i još od tada potiče i plan da postoji i štampano izdanje, koje bi sadržavalo sličan materijal. Bilo je pitanje vremena kada će do toga doći, kao i u slučaju plana o štampanom izdanju Glasa radnika. Nadamo se da ćemo u budućnosti biti u mogućnosti da štampano časopis koji bi učestalije izlazio – možda mesečno, pa onda nedeljno.

Tribine

Aktivisti Pokreta za slobodu su imali veliki broj tribina – što o Z magazinu, što o radničkim ili izbegličkim problemima, što o pokretima u svetu kao što su zapatisti ili pokret radničkog preuzimanja fabrika. Gde ljudi mogu da vas čuju i da vam postave pitanja?

Tribine najavljujemo na veb sajtu <http://www.freedomfight.net> i preko mejling liste na koju se čitaoci mogu prijaviti tako što će nam poslati mejl na pismo@freedomfight.net. Prvu tribinu smo, po izlasku prvog broja Z magazina, održali u Zrenjaninu, a zatim najviše u Novom Sadu i Beogradu, u Domu omladine i na Fakultetu političkih nauka. Po izlasku ovog broja ići ćemo i u druge gradove širom Srbije. Gde god su nas pozvali ili nas pozovu. Nedavno nam je u posetu došao i Blejk Bejli, advokat i autor romana Zapatista, pa smo imali tribinu o zapatističkom pokretu, a uz veliki broj tribina smo emitovali i razne dokumentarne filmove pre razgovora.

Budućnost

Šta planirate u budućnosti?

Budućnost je vrlo neizvesna. Rad na mnogim stvarima je otpočet sa zakašnjenjem, što samo otežava njihovo rešavanje. Pokušaćemo da iznađemo prave odgovore na izazove koje budućnost bude donela sa sobom, i da nastavimo sa svakodnevnom borbom. Razmišljaćemo i o svojim ciljevima, i o svojim metodama. Na postojeću situaciju uvek možete reagovati na veći broj različitih načina, ali neki su više efikasni a neki manje, stoga je potreban do-

bar uvid u okolnosti koje nas okružuju i uslovljavaju, da bi se donela prava odluka. Istovremeno, uvek na horizontu ka kojem koračamo treba imati predstavu onoga za šta se borimo – u toj predstavi nalazi se inspiracija borbe a i odgovor na pitanje koju strategiju borbe treba izabrati.

Ovaj tekst je objavljen pod Creative Commons Autorstvo-Deliti pod istim uslovima 3.0 Srbija licencom <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.sr>

